

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2019-2020

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Ειρήνης Παναγιώτη Ζαχαριάδη
Α.Μ.: 7340011919006

**Η προστασία των «περιβαλλοντικών προσφύγων» στον απόηχο
της απόφασης της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των ΗΕ
στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας**

Επιβλέποντες:

- α) Φωτεινή Παζαρτζή
- β) Μαρία Γαβουνέλη
- γ) Ελένη Διβάνη

Αθήνα, 30.11.2020

Copyright © [*Ειρήνη Ζαχαριάδη, 2020*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στους καθηγητές του τομέα Διεθνών Σπουδών της Νομικής Σχολής για τη γνώση και την έμπνευση που μου προσέφεραν καθ' όλο το περασμένο, εξαιρετικά εποικοδομητικό, ακαδημαϊκό έτος, και ιδιαίτερα στην κα Παζαρτζή, ως επιβλέπουσα καθηγήτρια της παρούσας εργασίας. Δεν θα μπορούσα να μην αναφερθώ και στην οικογένειά μου, για την υποστήριξη της οποίας σε κάθε μου βήμα είμαι πάντα ευγνώμων.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΜΕΡΟΣ 1: Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΝΟΜΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ» ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ.....	11
A: Η αδυναμία υπαγωγής στο υπάρχον διεθνές νομικό πλαίσιο για την προστασία των προσφύγων	11
1. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και ο «παραδοσιακός» ορισμός του πρόσφυγα	11
2. Το προαπαιτούμενο του «φόβου της δίωξης».....	12
3. Η περίφημη “Nexus Clause”	16
4. Το ζήτημα του όρου	18
5. Περιφερειακά καθεστώτα προστασίας για τους πρόσφυγες και περιβαλλοντική μετανάστευση.....	20
6. Διάκριση «περιβαλλοντικών προσφύγων» - περιβαλλοντικών μεταναστών. Εξαναγκαστική ή εθελούσια μετακίνηση;	22
7. Το εγχείρημα για κάλυψη των κενών: προσπάθειες αναθεώρησης του παλιού ή συνομολόγησης νέου.....	24
B. Το Δικαίωμα στη ζωή και τη μη υπαγωγή σε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ως θεμέλια της προστασίας των «κλιματικών προσφύγων»;.....	28
1. Η υπόθεση Teitiota: τα πραγματικά περιστατικά και η πορεία μέχρι την αναφορά στην ΕΑΔ.....	28
2. Η προστιθέμενη αξία της απόφασης της ΕΑΔ: οι «κλιματικοί πρόσφυγες» ως εν δυνάμει δικαιούχοι διεθνούς προστασίας επί τη βάση των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΔ.....	31
3. Η ευρεία ανάγνωση του δικαιώματος στη ζωή του άρθρου 6 και οι «κλιματικοί πρόσφυγες»	35
4. Το δικαίωμα στη ζωή και οι περιβαλλοντικές συνθήκες ως παράγων για την απόλαυσή του	37
ΜΕΡΟΣ 2: ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΕΝΟΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ «ΜΗ ΕΠΑΝΑΠΡΟΩΘΗΣΗΣ» ΣΕ ΕΚΤΟΠΙΣΘΕΝΤΑ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΑΤΟΜΑ	43
A. Η αναγνώριση του δικαιώματος περί «μη επαναπροώθησης».....	43
1. Η «μη επαναπροώθηση» στο πλαίσιο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου	43
2. Η «μη επαναπροώθηση» μέσα από το ΔΣΑΠΔ: ο πυρήνας της -υπό θεμελίωση- προστασίας των «κλιματικών προσφύγων».....	46

3. Η «μη επαναπροώθηση» στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων	48
4. Η ευρύτερη δυναμική της αρχής της «μη επαναπροώθησης» υπό την εθιμικού δικαίου ανάγνωσής της.....	53
5. Το ζήτημα από τη σκοπιά της «Κλιματικής Δικαιοσύνης»	54
B. Η Περιοριστική ερμηνεία του δικαιώματος «μη επαναπροώθησης»	57
1. Ο «πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης» ως προϋπόθεση	57
2. Ο προσωπικός χαρακτήρας του κινδύνου	61
3. Η επικείμενη φύση του κινδύνου	62
4. Η κριτική επί του «υψηλού κατωφλιού».....	65
5. Η προστασία των «περιβαλλοντικών προσφύγων» και η επιτακτικότητα της πρόληψης ...	67
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	71
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	74

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με ένα αρχαίο κινέζικο ρητό, «Από τους τριάντα τρόπους να διαφύγεις τον κίνδυνο, το να το σκάσεις είναι ο καλύτερος». Το ρητό αυτό μνημόνευσε ο El-Hinnawi στο ίδιο κείμενο του 1985¹, όπου για πρώτη φορά εδόθη σάρκα και οστά στη μερίδα εκείνη των εκτοπισμένων, ήτοι τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες».² Το νομικό περίβλημα μίας τέτοιας «περιβαλλοντικής διαφυγής» αποτέλεσε το αντικείμενο πληθώρας μετέπειτα αναλύσεων επί τη βάση αρκετά ετερόκλητων προσεγγίσεων και αμφιλεγόμενων νομικών αναφορών.

Η πρόσφατη απόφαση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΑΔ) των Ηνωμένων Εθνών στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας άνοιξε το δρόμο για την εν δυνάμει νομική προστασία αυτών των ατόμων, εξέλιξη στην οποία επικεντρώνεται η παρούσα μελέτη. Στο πλαίσιο προστασίας του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)³, επί τη βάση συγκεκριμένα των άρθρων 6 και 7, του δικαιώματος στη ζωή και τη μη υποβολή σε βασανιστήρια ούτε ποινές ή μεταχειρίσεις σκληρές, απάνθρωπες ή εξευτελιστικές αντίστοιχα, ανεγνώσθη συναφώς μία δυνητική νομική «σανίδα σωτηρίας» για τα εξαναγκασμένα εκ των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής εκτοπισθέντα άτομα.

Όπως αναλυθεί παρακάτω η δυνατότητα υπαγωγής των ανθρώπων αυτών σε καθεστώς διεθνούς προστασίας, οφείλει πρωτίστως να διευκρινιστεί ποιο φυσικό πρόσωπο χαρακτηρίζεται ως «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και με ποια αφετηρία και τινί τρόπο έχει εξελιχθεί η συζήτηση περί τούτου. Για πρώτη φορά τον όρο επικαλέστηκε, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο Lester Brown του World Watch.⁴ Ωστόσο, καθιερώθηκε ευρέως εν έτει 1985, όταν χρησιμοποιήθηκε από τον Essam El-Hinnawi στο προαναφερθέν κείμενό του, στους κόλπους του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των ΗΕ [United Nations Environment Program (UNEP)]. Σύμφωνα με τον El-Hinnawi, ως «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» ορίζονται «τα άτομα που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την παραδοσιακή τους κατοικία, προσωρινά ή μόνιμα, εξαιτίας μίας σημειούμενης περιβαλλοντικής διαταραχής (φυσικής ή/και προκληθείσης από τον άνθρωπο) η οποία θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξή τους ή/και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής τους».⁵

¹ “Of thirty ways to escape danger, running away is the best”, βλ. Essam El-Hinnawi, Environmental Refugees (U.N. Environmental Programme 1985)

² Ο όρος «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» καθίσταται αμφιλεγόμενος για λόγους που θα αναλυθούν στη σχετική υποενότητα του πρώτου Κεφαλαίου. Τούτου δοθέντος επιλέγεται από τη γράφουσα η χρήση του στο παρόν πόνημα εντός εισαγωγικών πλαισίων.

³ Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (International Covenant on Civil and Political Rights), υπεγράφη την 16η Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ την 23η Μαρτίου 1976. Συμπληρωματικά τούτου είναι τα δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα, το πρώτο που συνήφθη και τέθηκε σε ισχύ μαζί με το Σύμφωνο, και το δεύτερο σχετικά με την κατάργηση της ποινής του θανάτου, που υιοθετήθηκε την 15^η Δεκεμβρίου 1989 και τέθηκε σε ισχύ την 11^η Ιουλίου 1991. [εφεξής: ΔΣΑΠΔ]

⁴ James Morrissey, 'Rethinking The 'Debate On Environmental Refugees': From 'Maximalists And Minimalists' To 'Proponents And Critics' (2012) 19 Journal of Political Ecology 36, p. 36

⁵ Essam El-Hinnawi, Environmental Refugees, Supra note 1, p. 4

«Περιβαλλοντικός πρόσφυγας» είναι το άτομο το εκτοπισμένο για περιβαλλοντικούς λόγους, συγκεκριμένα λόγω απώλειας ή υποβάθμισης της γης και φυσικών καταστροφών.⁶ Βεβαίως έχουν διαγνωσθεί διάφορες υποκατηγορίες «περιβαλλοντικών προσφύγων». Ο El-Hinnawi και η Jacobson τους διέκριναν σε τρεις ευρείες κατηγορίες κάνοντας λόγο για: προσωρινό εκτοπισμό εξαιτίας προσωρινής περιβαλλοντικής πίεσης, μόνιμο εκτοπισμό λόγω μόνιμης περιβαλλοντικής αλλαγής και προσωρινό ή μόνιμο εκτοπισμό εξαιτίας προοδευτικής υποβάθμισης.⁷ Το 1992 μία σειρά ερευνητών μεταξύ των οποίων οι Trolldalen και Kibreab διαχώρισαν τα άτομα αυτά σε πρόσφυγες από φυσικές καταστροφές, υποβάθμιση των χερσαίων πηγών, μη εθελούσια επανεγκατάσταση, βιομηχανικά ατυχήματα, επακόλουθα πολέμου και κλιματικές αλλαγές.⁸ Παρόμοια κατέστη η κατηγοριοποίηση από το Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης (International Organization for Migration) το 1996, με την προσθήκη ενός ακόμη κριτηρίου, αυτού του διαχωρισμού σε αιτίες φυσικές ή ανθρωπογενείς.⁹

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, ο διευθύνων σύμβουλος του UNEP ανέφερε ότι «50 εκατομμύρια άτομα μπορεί να γίνουν περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» αν ο κόσμος δεν στραφεί σε μία λογική βιώσιμης ανάπτυξης.¹⁰ Αντίστοιχα, λίγα χρόνια αργότερα, ο Norman Myers δήλωνε ότι οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες τείνουν με γρήγορους ρυθμούς να γίνουν η πολυπληθέστερη κατηγορία ατόμων που εγκαταλείπουν τις χώρες καταγωγής τους χωρίς τη θέλησή τους.¹¹ Η περιβαλλοντική υποβάθμιση εντείνεται ολοένα και περισσότερο και απόρροια, μεταξύ άλλων, αυτής της κατάστασης είναι και οι διασυνοριακές μετακινήσεις ατόμων σε αναζήτηση καλύτερων όρων διαβίωσης.¹²

Της προκλήσεως τούτης δοθείσης, επακολούθησε σειρά αναλύσεων σχετικά με το βάσιμο νομικά του προσδιορισμού των ατόμων αυτών ως «περιβαλλοντικών προσφύγων», καθώς και των κατ' επέκταση αξιώσεων διεθνούς προστασίας τους. Το ήδη υπάρχον καθεστώς για τους πρόσφυγες, ήτοι η Σύμβαση του 1951, έχει κριθεί ως μη πρόσφορο έδαφος για την προστασία των ανθρώπων αυτών.¹³ Στους σαφώς διατυπωμένους όρους για την υπαγωγή στο προκείμενο καθεστώς δεν προβλέπεται η περιβαλλοντική παράμετρος, ενώ, στη βάση αυτή, στοιχειοθετείται από μεγάλη μερίδα επίσημων και ανεπίσημων φορέων το «άτοπον» της ίδιας της χρήσης του όρου «πρόσφυγας». Πέρα από τις όποιες προσπάθειες σε επίπεδο περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, περί πρόληψης της περαιτέρω υποβάθμισης και κατ' επέκταση περιορισμού των ατόμων εν ανάγκη, δεν είχε μέχρι πρότινος υποστηριχθεί δυναμική νομική κάλυψη των εκτοπισθέντων. Τούτων δοθέντων, το πεδίο της διεθνούς

⁶ UN Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, 'Glossary of Environment Statistics' (1997) UN Doc ST/ESA/STAT/SER.F/67, p. 30

⁷ Richard Black, Environmental refugees: myth or reality? (UNHCR 2001), p. 1-2

⁸ Jan Selmer Methi and others, Borderology: Cross-Disciplinary Insights From The Border Zone. Along The Green Belt (Springer 2018), p. 129

⁹ IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change (IOM 2014), p. 23

¹⁰ Mostafa K. Tolba, Our Biological Heritage Under Siege, Address Given at American Institute of Biological Sciences (1989) 39 BIOSCIENCE, p. 727

¹¹ Norman Myers, 'Environmental Refugees' (1997) 19 2 Population and Environment 167, p.171-172

¹² Terence Epule, Changhui Peng & Laurent Lepage, 'Environmental Refugees In Sub-Saharan Africa: A Review Of Perspectives On The Trends, Causes, Challenges And Way Forward' (2014) 80 GeoJournal 79, p. 81

¹³ Για λόγους που θα αναλυθούν εκτενώς στην υποενότητα Α του Πρώτου Μέρους της παρούσας μελέτης.

προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αναδεικνύεται ως το πλέον πρόσφορο έδαφος για την κάλυψη του υπάρχοντος νομικού κενού. Η αναμφίβολα αλληλένδετη σχέση της απόλαυσης συγκεκριμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τις επικρατούσες περιβαλλοντικές συνθήκες φαίνεται, εν προκειμένω, να δύναται να αποτελέσει αφετηριακή παραδοχή για την προστασία των εξαναγκαστικά μετακινούμενων για περιβαλλοντικούς – κλιματικούς λόγους ατόμων.

Στην κατεύθυνση αυτή, σημείο αναφοράς αποτελεί η δημοσιευθείσα την 7^η Ιανουαρίου 2020 απόφαση της ΕΑΔ των ΗΕ επί της αναφοράς υπ' αριθμόν 2728/2016 του Ioanne Teitiota,¹⁴ «κλιματικού πρόσφυγα»¹⁵ από το Κιριμπάτι. Ο τελευταίος είχε αιτηθεί άσυλο στη Νέα Ζηλανδία επί τη βάσει των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη χώρα καταγωγής του, το οποίο και απερρίφθη. Κατόπιν απευθύνθηκε στην ΕΑΔ εισηγούμενος ότι η στάση της Νέας Ζηλανδίας παραβιάζει το ίδιο δικαίωμα στη ζωή. Η ΕΑΔ με τη σειρά της εξέτασε το σχετικό αίτημα και, παρά το γεγονός ότι απέρριψε, εν τοιαύτη περιπτώσει, το «βάσιμο» της αξίωσης του Teitiota περί διεθνούς προστασίας, παραδέχθηκε ότι η τελευταία υπό προϋποθέσεις θα εδύνατο να θεμελιωθεί. Κατά το λεκτικό της ίδιας: «Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα κράτη υποδοχής δύναται να εκθέσουν τα άτομα σε παραβίαση των δικαιωμάτων τους υπό τα άρθρα 6 και 7, ενεργοποιώντας την υποχρέωση μη επαναπροώθησης των κρατών εξόδου.»¹⁶ Προαπαιτούμενο για την ενεργοποίηση της εν λόγω υποχρέωσης καθίσταται η απόδειξη της ύπαρξης σχετικού «πραγματικού κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης».¹⁷

Ασφαλώς, εν πρώτοις πρόκειται για μία εξ Επιτροπής τοποθέτηση μη δεσμευτική. Όπως έχει επισημάνει στο παρελθόν ο Nisuke Ando, πρώην μέλος της Επιτροπής, «Όλοι έχουν συναίσθηση ότι η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν είναι δικαστήριο. Δύναται απλώς να υιοθετεί «θέσεις» (“views”) οι οποίες δεν καθίστανται δεσμευτικές για τα εμπλεκόμενα συμβαλλόμενα κράτη και βρίσκεται στη διακριτική ευχέρεια των τελευταίων να τις εφαρμόσουν ή όχι.»¹⁸ Ωστόσο, την ίδια στιγμή, η μη δεσμευτική αυτή τοποθέτηση δύναται να αξιοποιηθεί, σε ευρύτερο επίπεδο, ως εργαλείο ερμηνείας των κατοχυρωμένων στο εν λόγω διεθνές σύμφωνο δικαιωμάτων και ελευθεριών¹⁹, και να τραπεί σε σημείο αναφοράς για

¹⁴ UN Human Rights Committee, Teitiota v. New Zealand, Views adopted by the Committee under article 5(4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016, adopted on 24 October 2019 (CCPR/C/127/D/2728/2016)

¹⁵ Δεν υφίσταται κάποιος επίσημος ορισμός για τους «κλιματικούς πρόσφυγες». Ουσιαστικά πρόκειται για τους εκτοπισθέντες εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

¹⁶ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.11

¹⁷ Ibid, para. 9.3

¹⁸ Nisuke Ando, "The Future of Monitoring Bodies- Limitations and Possibilities of the Human Rights Committee" (1991-1992) Canadian Human Rights Yearbook 169, p. 171-172

¹⁹ Η Επιτροπή ερμηνεύει το Σύμφωνο τόσο μέσα από τις τελικές της παρατηρήσεις επί των εκθέσεων που υποβάλλουν τα κράτη-μέρη, όσο και μέσα από τις αποφάσεις που υιοθετεί κατόπιν σχετικών αναφορών-παραπόνων, αλλά και με τα γενικά σχόλια, στα οποία το σώμα εκθέτει την πολλές φορές διευρυμένη ιδία ανάγνωση συγκεκριμένων διατάξεων του Συμφώνου. (βλ. Ludovic Hennebel, La Jurisprudence Du Comité Des Droits De L'Homme Des Nations Unies: Le Pacte International Relatif Aux Droits Civils Et Politiques Et Son Mécanisme De Protection Individuelle (Bruylant 2007), p. 37)

την αξιολόγηση μελλοντικών αντίστοιχων υποθέσεων.²⁰ Με αφετηρία μία μη δεσμευτική πράξη φαίνεται να προκύπτει ερμηνεία ενός καθόλα δεσμευτικού συμβατικού κειμένου.

Η παρούσα ανάλυση εκπονείται με αφορμή την εξέλιξη που έφερε στο πεδίο της προστασίας των «περιβαλλοντικών – κλιματικών προσφύγων» η απόφαση της ΕΑΔ στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας. Στο σημείο αυτό, οφείλουν να γίνουν ορισμένες διευκρινίσεις. Αντικείμενο της μελέτης καθίσταται η αναζήτηση νομικής βάσης για την προστασία διασυννοριακά μετακινούμενων λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης ατόμων, μιας και τέτοια ήταν και η περίπτωση του Teitiota.²¹ Συγκεκριμένα, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», τους εκτοπισθέντες λόγω των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής («κλιματικοί πρόσφυγες»), όπως ο εν τοιαύτη περιπτώσει αιτών άσυλο. Άλλωστε, η αλλαγή του κλίματος του πλανήτη συνιστά μία από τις μεγαλύτερες –αν όχι τη μεγαλύτερη– περιβαλλοντική κρίση της εποχής μας, με πολυπαραγοντικά αίτια και πολυεπίπεδες επιπτώσεις, μεταξύ των οποίων και η ανθρώπινη μετανάστευση.²² Στο πλαίσιο αυτό, σκοπός της γραφούσης, εν γένει, καθίσταται η αξιολόγηση της υποφαινόμενης απόφασης της Επιτροπής επί του αιτήματος του Teitiota και της προστιθέμενης αξίας που αυτή εισέφερε στην προστασία των ανθρώπων εκείνων. Κεντρική στην όλη συλλογιστική αναδεικνύεται η εξέταση της υποχρέωσης μη επαναπρόωθησης των «περιβαλλοντικών προσφύγων» στη βάση των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΔ, αλλά και των προϋποτιθέμενων για αυτή όρων.

Καταληκτικά, η δομή του παρόντος πονήματος διαμορφώνεται ως ακολούθως. Στο πρώτο μέρος αναλύεται, από τη μία, η αδυναμία υπαγωγής πρωτίστως στο υπάρχον διεθνές καθεστώς προστασίας των προσφύγων, ήτοι αυτό της Συμβάσεως του 1951, και τελικώς το εν γένει «άτοπο», μέχρι πρότινος, οιοδήποτε εγχειρήματος νομικής κάλυψης των ατόμων αυτών. Από την άλλη, εκτίθεται η θεμελίωση, εκ της απόφασης της Επιτροπής στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, νομικής βάσης για την εν δυνάμει προστασία των «κλιματικών προσφύγων» (άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ). Στο σημείο αυτό αναλύεται περαιτέρω το δικαίωμα

²⁰ “Although the Court is in no way obliged, in the exercise of its judicial functions, to model its own interpretation of the Covenant on that of the Committee, it believes that it should ascribe great weight to the interpretation adopted by this independent body that was established specifically to supervise the application of that treaty. The point here is to achieve the necessary clarity and the essential consistency of international law, as well as legal security, to which both the individuals with guaranteed rights and the States obliged to comply with treaty obligations are entitled.” Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v Democratic Republic of the Congo) (Merits) ICJ Reps 2010, para. 66

²¹ Δεν εμπίπτει στο αντικείμενο και τον σκοπό της εν λόγω μελέτης, η περίπτωση των εσωτερικά εκτοπισμένων (Internally Displaced People), αν και, οφείλει να σημειωθεί, αποτελούν μεγάλο μέρος των σχετικών, για περιβαλλοντικούς-κλιματικούς λόγους, μετακινήσεων. Συναφώς, σημείο αναφοράς για την προστασία αυτών των ατόμων συνιστούν οι Κατευθυντήριες Αρχές για τον Εσωτερικό Εκτοπισμό. [βλ. UNCHR, ‘Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission resolution 1997/39. Addendum: Guiding Principles on Internal Displacement’ (1998) UN Doc E/CN.4/1998/53/Add.2]

²² “Recognizing the need for an effective and progressive response to the urgent threat of climate change on the basis of the best available scientific knowledge,

Also recognizing the specific needs and special circumstances of developing country Parties, especially those that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change, as provided for in the Convention” Από τον πρόλογο της Συμφωνίας των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή (Paris Agreement), που υιοθετήθηκε από τη Συνδιάσκεψη των Μερών της Σύμβασης-Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή στο Παρίσι(COP 21) την 12η Δεκεμβρίου 2015 και τέθηκε σε ισχύ την 4η Νοεμβρίου 2016

στη ζωή του άρθρου 6(1), μιας και επί τούτου έγινε η υποφαινόμενη αναφορά του Teitiota. Εν συνεχεία, στο δεύτερο μέρος αναλύεται έτι περισσότερο το υπό θέσπιση καθεστώς προστασίας των «κλιματικών προσφύγων» επί της ουσίας. Έτσι, αρχικά, εξετάζεται η αναγνώριση της δυνητικής υποχρέωσης περί μη επαναπροώθησης των εκτοπισμένων αυτών ατόμων, όταν υπάρχει πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης (όπως αυτή ορίζεται στα άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ), εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Τέλος, καταδεικνύεται η περιοριστική ερμηνεία του προϋποτιθέμενου «πραγματικού κινδύνου» και το υψηλό κατώφλι όπως ικανοποιηθεί το όποιο σχετικό αίτημα μη επαναπροώθησεως,

ΜΕΡΟΣ 1: Η ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΝΟΜΙΚΗΣ ΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ «ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ» ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ

A: Η αδυναμία υπαγωγής στο υπάρχον διεθνές νομικό πλαίσιο για την προστασία των προσφύγων

1. Η Σύμβαση της Γενεύης του 1951 και ο «παραδοσιακός» ορισμός του πρόσφυγα

Στον πυρήνα του διαλόγου περί των “περιβαλλοντικών προσφύγων” βρίσκεται η δυνατότητα ή μη υπαγωγής στο υπάρχον διεθνές προσφυγικό νομικό πλαίσιο. Η Σύμβαση της Γενεύης για το καθεστώς των προσφύγων του 1951²³ (και το επακόλουθο Πρωτόκολλο του 1967)²⁴ αποτελεί μέχρι σήμερα το ισχύον διεθνές συμβατικό κείμενο στο οποίο αποτυπώνονται πρωτίστως τα κριτήρια αναγνώρισης του «πρόσφυγα», αλλά και τα απορρέοντα της ιδιότητας ταύτης δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Το δεύτερο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του Άρθρου 1 της Συμβάσεως για το Καθεστώς των Προσφύγων ορίζει, συγκεκριμένα, το εξής:

Άρθρον 1. - Α. Εν τη εννοία της παρούσης συμβάσεως ο όρος "πρόσφυζ" εφαρμόζεται επί :

2. Παντός προσώπου όπερ συνεπεία γεγονότων επελθόντων πρό της 1^{ης} Ιανουαρίου 1951 και δεδικοιολογημένου φόβου διώξεως λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων ευρίσκεται εκτός της χώρας της οποίας έχει την υπηκοότητα και δεν δύναται ή , λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να απολαύη της προστασίας της χώρας ταύτης, ή εάν μη έχον υπηκοότητα τινά και ευρισκόμενον συνεπεία τοιούτων γεγονότων εκτός της χώρας της προηγούμενης συνήθους αυτού διαμονής, δεν δύναται ή, λόγω του φόβου τούτου, δεν επιθυμεί να επιστρέψη εις ταύτην. [...]

Στο προαναφερθέν απόσπασμα καθίσταται εμφανής η απουσία οιασδήποτε παραπομπής στους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες». Ως προϋποτιθέμενα κριτήρια ορίζονται τα ακόλουθα τέσσερα: α) το άτομο να βρίσκεται εκτός της χώρας υπηκοότητας ή συνήθους διαμονής, β) να υφίσταται δεδικοιολογημένος φόβος δίωξης, γ) ο φόβος δίωξης να θεμελιώνεται αιτιολογικά σε κάποιο από τα πέντε χαρακτηριστικά γνωρίσματα που υποδεικνύονται στο ανωτέρω άρθρο –τη φυλή, τη θρησκεία, την εθνικότητα, την κοινωνική τάξη ή τις πολιτικές πεποιθήσεις- (πρόκειται για το αποκαλούμενο ως “Nexus clause” το οποίο θα αναλυθεί εκτενέστερα και στη συνέχεια) και δ) το άτομο να μην δύναται ή να μην επιθυμεί κατόπιν τούτων να απολαύη την προστασία της χώρας υπηκοότητας ή συνήθους διαμονής αντιστοίχως. Ακόμη και αν

²³ Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων, υπεγράφη στη Γενεύη στις 28 Ιουλίου 1951 και τέθηκε σε ισχύ στις 22 Απριλίου 1954 (ΗΕ, Συλλογή Συμβάσεων Νο. 2545, Τόμος 189, σελ. 137)

²⁴ Πρωτόκολλο του 1967 για το Καθεστώς των Προσφύγων, υπεγράφη στη Γενεύη στις 31 Ιανουαρίου 1967 και τέθηκε σε ισχύ στις 4 Οκτωβρίου 1967 (ΗΕ, Συλλογή Συμβάσεων Νο. 8791, Τόμος 606, σελ. 267)

θεωρήσουμε ότι, στην περίπτωση των «περιβαλλοντικών προσφύγων», δύναται να πληρωθούν τα κριτήρια α και δ, με τα β και γ δεν ισχύει το ίδιο. Αντιστοίχως, στο Πρωτόκολλο του 1967, με το οποίο κατά βάση εξαλείφθηκε ο χωροχρονικός περιορισμός της Συμβάσεως του 1951, δεν περιελήφθη κάποια συναφής τροποποίηση.

Η ανάγνωση της Συμβάσεως ασφαλώς δεν δύναται να απομονωθεί από την ευρύτερη κοινωνικοπολιτική συνθήκη της εποχής. Η σύνθεση του κειμένου της Συμβάσεως του 1951 για τους Πρόσφυγες ανελήφθη από ένα σώμα αποτελούμενο κυρίως από ευρωπαϊκά κράτη και σε απάντηση στο τεράστιο κύμα προσφύγων που προέκυψε κατόπιν του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.²⁵ Οι απαιτήσεις της τότε δεκαετίας ήταν συγκεκριμένες. Οι διώξεις -ή ο φόβος τούτων- ατόμων για τη φυλή, τη θρησκεία, την εθνικότητα, την κοινωνική τάξη ή την πολιτική τους πεποίθηση συνετέλεσαν στην νομοπαραγωγική αφύπνιση της διεθνούς κοινότητας και τη δημιουργία του εν λόγω καθεστώτος προστασίας για τα υποβληθέντα σε αυτές άτομα.

Η αδυναμία υπαγωγής στο συμβατικό πλαίσιο του 1951 κρίνεται σκόπιμο να αναλυθεί εκτενέστερα μέσα από μία διεξοδική εξέταση των επιμέρους προαπαιτούμενων στοιχείων του ορισμού του πρόσφυγα. Πόσο «πρόσφυγες» μπορούν να θεωρούνται τελικά οι «περιβαλλοντικοί» ή οι «κλιματικοί πρόσφυγες»; Δύναται έμμεσα να αναγνωσθεί συμπερίληψη των ατόμων αυτών στο καθεστώς του 1951;

2. Το προαπαιτούμενο του «φόβου της δίωξης»

Σε μία προσπάθεια αποσύνθεσης του ορισμού του πρόσφυγα, όπως αυτός διατυπώνεται στο Άρθρο 1 της Συμβάσεως του 1951, ώστε να διαπιστωθεί η ταυτότητα – ή μη – περιεχομένου, τούτου με τα μετακινούμενα για περιβαλλοντικούς λόγους άτομα, αφητηριακό σημείο κρίνεται αυτό της «δίωξης». Το πώς η τελευταία στοιχειοθετείται και από ποιόν δύναται να ασκηθεί γεννά τους πρώτους προβληματισμούς αναφορικά με την ένταξη των «περιβαλλοντικών προσφύγων» στο υπάρχον διεθνές καθεστώς προστασίας.

Είναι γεγονός ότι ένας παγκοσμίως αποδεκτός ορισμός της έννοιας «δίωξη» εκλείπει. Δεδομένου τούτου, με παραπομπή στο σχετικό Εγχειρίδιο για τις Διαδικασίες και τα Κριτήρια Καθορισμού του Καθεστώτος του Πρόσφυγα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες²⁶ ως δίωξη πρέπει να θεωρείται: «η απειλή κατά της ζωής ή της ελευθερίας για λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα».²⁷ Την έννοια είχε προσεγγίσει ο Vernant με γενικό σημείο αναφοράς τις αποτυπωμένες στην Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

²⁵ Andreas Zimmermann and Claudia Mahler, 'Article 1 A, para. 2' [in] Andreas Zimmermann (ed), *The 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary* (Oxford University Press 2011), p. 321, para. 113

²⁶ UNHCR 'Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees' (Geneva 2011)

²⁷ *Ibid*, para. 51, p 20

αρχές και το κατά πόσο αυτές απειλούνται²⁸, ενώ το 1991 ο Hathaway υποστήριξε ότι «Βάσιμος φόβος δίωξης υπάρχει όταν κάποιος ευλόγως προβλέπει... μια μορφή σοβαρής βλάβης την οποία η κυβέρνηση δεν μπορεί ή δεν θα αποτρέψει, συμπεριλαμβανομένων συγκεκριμένων εχθρικών πράξεων ή ... συσσώρευση δυσμενών περιστάσεων, όπως διακρίσεις που υπάρχουν σε μια ατμόσφαιρα ανασφάλειας και φόβου».²⁹

Το βέβαιο είναι ότι, όπως προκύπτει από το λεκτικό του Άρθρου 1 Α, παράγραφος 2, υφίσταται μία συγκεκριμένη σχέση αιτίου και αιτιατού ανάμεσα στη δίωξη -ή το φόβο αυτής- και το γεγονός της εγκατάλειψης της χώρας καταγωγής του ατόμου. Κατόπιν της μέχρι τότε γερμανικής συγκεκριμένα νομολογιακής πρακτικής, πέρασε και στο διεθνές συμβατικό πλαίσιο η απαίτηση ύπαρξης του εν λόγω αιτιώδους συνδέσμου,³⁰ ιδιαίτερης σημασίας για το ίδιο τελικό περιεχόμενο του όρου «πρόσφυγας».

Σε συνέχεια των ανωτέρω, ανακύπτει το ζήτημα -κεντρικό και στην περίπτωση των «περιβαλλοντικών προσφύγων»- τού ποιος τελικά ασκεί τη δίωξη στην εκάστοτε περίπτωση.³¹ Το κράτος υπηκοότητας ή μόνιμου διαμονής βρίσκεται στην καρδιά της προβληματικής. Η αναγνώριση της δίωξης ως «πράξης της κυβέρνησης ενάντια στους πολίτες»³² αποτελεί ευλόγως ένα επαρκές σημείο αφετηρίας. Το εν λόγω επιχείρημα βασίζεται ασφαλώς στην πεποίθηση ότι πρωτίστως το κράτος ιθύνεται για την ασφάλεια των πολιτών του. Η παραδοχή τού ότι οι εκτοπισμένοι για περιβαλλοντικούς λόγους φεύγουν λόγω των κυβερνήσεών τους -των πράξεων και των παραλήψεών τους- συνιστά εν προκειμένω (ενδεχομένως) το κλειδί για να δοθεί η δυνατότητα στους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» να αποκτήσουν καθεστώς διεθνούς προστασίας.³³ Έχει συναφώς υποστηριχθεί ότι η προκληθείσα εκ της κυβερνήσεως περιβαλλοντική υποβάθμιση συνιστά μία μορφή δίωξης και βάσει τούτου στην περίπτωση αυτή οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» δύναται να πληρούν το εν λόγω κριτήριο της Συμβάσεως του 1951.³⁴ Χαρακτηριστικά, η Cooper έχει

²⁸ Jean-Pierre Vernant, *The Refugee In The Post-War World* (Yale University Press 1953), p. 8

²⁹ James C. Hathaway and Michelle Foster, *The Law Of Refugee Status* (Cambridge University Press 2015), p. 105

³⁰ Andreas Zimmermann and Claudia Mahler, 'Article 1 A, para. 2' [in] Andreas Zimmermann (ed), *The 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary*, Supra note 25, p. 323, para. 123. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απουσία στο σημείο αυτό σχετικής αιτιώδους σχέσης στην εξίσου αυθεντική γαλλική απόδοση του κειμένου. «Αυτό επιβεβαιώνεται περαιτέρω από το γεγονός ότι η απαίτηση αιτιώδους σχέσης εκφρασμένη με τα λόγια '[q]ui, par suite d' événements...' περιορίζεται αυστηρώς στη σχέση μεταξύ των σχετικών γεγονότων και της παρουσίας του αιτούντος προστασία στο εξωτερικό.» (Ibid, p. 323-324, para. 124)

³¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι στην υπό εξέταση -στην παρούσα μελέτη- υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, στην οποία θα γίνει εκτενέστερη ανάλυση εν συνεχεία, ο αιτών υποστήριξε ότι η αναζήτηση κάποιου «φορέα» που εν τη περιπτώσει ασκεί τη δίωξη καθίσταται μη αναγκαία και ότι η τελευταία δύναται να θεμελιωθεί ως απόρροια των ίδιων των κλιματικών φαινομένων. Το επιχείρημά του το βάσισε στην Λατινική ετυμολογία της λέξης «διώκω» η οποία υφίσταται τόσο στην ενεργητική όσο και στην παθητική φωνή με το αντίστοιχο κάθε φορά νόημα. Ωστόσο το Πρωτοδικείο Μετανάστευσης και Προστασίας [Immigration and Protection Tribunal (IPT)] διευκρίνισε ότι και στην παθητική του μορφή ο όρος προϋποθέτει έναν ανθρώπινο φορέα ασκών τη δίωξη. [AF (Kiribati) (2013) NZIPT 800413, p. 51-52]

³² Astrí Suhrke, "Global Refugee Movements and Strategies of Response" [in] Mary M. Kritz (ed) *U.S. Immigration Policy: Global and Domestic Issues* (Lexington, Mass.: D.C. Heath 1983), p. 157-159

³³ Jessica B Cooper, 'Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition' (1998) 6 *NYU Envtl LJ* 480, p. 502

³⁴ Jane McAdam, *Complementary Protection In International Refugee Law* (Oxford University Press 2007), p. 135

υποστηρίζει ότι η σχετική περιβαλλοντική υποβάθμιση -προϊόν της κυβερνητικής πολιτικής-, είτε από πράξεις αμέλειας είτε από επί τούτου περιβαλλοντική ζημία χάριν εθνικών οικονομικών συμφερόντων, συνιστά μία μορφή δίωξης.³⁵

Κατά πόσο, ωστόσο, η κλιματική αλλαγή ή οιαδήποτε μορφή ευρύτερης περιβαλλοντικής υποβάθμισης μπορεί να αποδοθεί σε μία κυβέρνηση, αν ιδίως η ίδια τηρεί με τη δέουσα επιμέλεια τα όποια μέτρα έχει αναλάβει; Είναι δυνατόν για κάθε περιβαλλοντική κρίση να υποβόσκει ανθρώπινη υπαιτιότητα; Μπορεί να θεμελιωθεί δίωξη; Ποιός φέρει τελικώς την υπαιτιότητα και ποιός δύναται να αναγνωρισθεί ως διώκτης για τα εκτοπισμένα αυτά άτομα;

Σύμφωνα με την αντίθετη άποψη, η μετακίνηση ατόμων συγκεκριμένα για περιβαλλοντικούς λόγους σπανίως καθίσταται άμεση απόρροια κυβερνητικής καταπίεσης.³⁶ Όπως έχει υπογραμμίσει ο Myers στο πλαίσιο των πολιτικών προεκτάσεων της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, είναι βέβαιο ότι η κυβέρνηση δύναται να φέρει ευθύνη από πράξη ή παράλειψη περιβαλλοντικής φύσεως, ωστόσο αυτό δεν εξομοιώνει επουδενί τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» με τους πολιτικούς. Άλλο η εκ της κυβερνήσεως αμέλεια και άλλο η εξ αυτής καταστολή.³⁷ Στο ίδιο πνεύμα οι Kälin και Schrepfer επεσήμαναν σε ό,τι αφορά τον διασυνοριακό εκτοπισμό ατόμων λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ότι: «η χώρα καταγωγής κανονικά δε στρέφεται κατά των ατόμων που έχουν επηρεαστεί από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Αλλά παραμένει πρόθυμη να τους βοηθήσει και να τους προστατεύσει - ενώ, ακόμη και όταν οι αρχές δεν είναι σε θέση να παράσχουν βοήθεια λόγω έλλειψης πόρων και ικανότητας, συνήθως θα προσπαθήσουν να λάβουν υποστήριξη από τη διεθνή κοινότητα».³⁸ Σε κάθε περίπτωση, το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής είναι τόσο πολυπαραγοντικό και σύνθετο ώστε δύσκολα η πρόκλησή του δύναται να αποδοθεί σε ένα και μόνο κράτος και την κυβέρνησή του.

Στον αντίποδα της παραπάνω συλλογιστικής, και δεδομένης πάντα της σύνθετης φύσεως συγκεκριμένα του φαινομένου της κλιματικής κρίσης, ειδική αναφορά δύναται να γίνει σε μία καθόλα ρεβιζιονιστική προσέγγιση του «ασκούντος τη δίωξη». Σύμφωνα με αυτή, συγκεκριμένα τα μετακινούμενα για περιβαλλοντικούς – κλιματικούς λόγους άτομα δύναται να αναγνωρισθούν ως υπό τη Σύμβαση του 1951 δικαιούχοι διεθνούς προστασίας, ήτοι πρόσφυγες, στο βαθμό που η απαιτούμενη δίωξη θεωρείται ότι ασκείται από τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της.³⁹ Η εν λόγω πεποίθηση -διεθνής κοινότητα ως «διώκτης»- συνοδεύεται από τρεις κατά βάση γενικές παραδοχές. Κατ' αρχάς, πρόκειται για μία κρατο -κεντρική προσέγγιση, μολονότι το μεγαλύτερο μέρος των εκπομπών αερίων προέρχεται από ιδιωτικούς, μη κρατικούς δρώντες (το κράτος, από τη μεριά του, βέβαια μπορεί να ελέγχει τις

³⁵ Jessica B Cooper, 'Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition', *Supra* note 33, p. 486-87

³⁶ Suzette Brooks Masters, 'Environmentally Induced Migration: Beyond a Culture of Reaction' (2000) 14 *Geo Immigr LJ* 855, p. 868

³⁷ Norman Myers and Jennifer Kent, *Environmental Exodus* (Climate Institute 1995), p. 20

³⁸ Walter Kälin and Nina Schrepfer, *Protecting People Crossing Borders In The Context Of Climate Change, Normative Gaps And Possible Approaches* (UNHCR 2012), p. 32

³⁹ Selwyn Fraser, 'Climate Persecutors: Climate Change Displacement and the International Community as Persecutor' (2016) 20 *NZ J Envtl L* 107, p. 115

όποιες σχετικές δραστηριότητες και έχει καθήκον να το κάνει). Δεύτερον, το επιχείρημα εστιάζει στην ευθύνη των εθνών με τις υψηλότερες εκπομπές αερίων (“high emitting nations”), δηλαδή κατά βάση την ευθύνη του ανεπτυγμένου κόσμου και των βιομηχανικών χωρών. Τρίτον, σκιαγραφείται ένα δίπολο κρατών, από τη μία τα διώκοντα κράτη, ήτοι οι «κύριοι ρυπαντές» και από την άλλη τα κράτη – θύματα, ήτοι εκείνα που υφίστανται τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.⁴⁰

Η αναγνώριση της διεθνούς κοινότητας ως φορέα της δίωξης παρουσιάζει εντούτοις ορισμένες νομικές ασυνέπειες. Κατ’ αρχάς, καθίσταται εξαιρετικά δύσκολο να αποδειχθεί σύνδεση της διεθνούς κοινότητας με την προκληθείσα ανά περίπτωση στον εκάστοτε αιτούντα ζημία (άλλωστε η ζημία από σύγχρονη ρυπαντική ενέργεια μπορεί να μην είναι καν ορατή στο παρόν). Αλλά, έτι περισσότερο, αποδεικνύεται αδύνατον να εντοπιστεί η σχετική πρόθεση⁴¹ της διεθνούς κοινότητας να προκαλέσει βλάβη ειδικά στους κατόπιν «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες».⁴² Επιπροσθέτως, στην εν λόγω θεώρηση ενυπάρχει ένα ακόμη εξαιρετικό παράδοξο. Όπως επισημαίνει η McAdam, “Ενώ οι πρόσφυγες της Σύμβασης χρεώνουν τη δική τους κυβέρνηση (ή ιδιωτικούς φορείς από τους οποίους η κυβέρνηση δεν είναι σε θέση ή δεν θέλει να τους προστατεύσει), ένα άτομο που δραπετεύει από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής δεν διαφεύγει από την κυβέρνησή του, αλλά μάλλον αναζητά καταφύγιο από χώρες που έχουν συμβάλει στην αλλαγή του κλίματος.”⁴³

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί, συν τοις άλλοις, ότι απαιτείται «βάσιμος λόγος» (“well-founded fear”) για την όποια επικείμενη δυνητική δίωξη. Το ζήτημα δύναται να αξιολογηθεί από πλευράς πιθανοτήτων «πραγματοποίησης» του κινδύνου. Όπως υπογράμμισε το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ στην υπόθεση *INS v. Cardoza-Fonseca* «ενόσω μία αντικειμενική συνθήκη θεμελιώνεται από στοιχεία, δε χρειάζεται να δειχθεί ότι η κατάσταση πιθανότατα θα καταλήξει σε δίωξη, αντιθέτως επαρκεί η δίωξη να είναι μία αιτιολογημένη πιθανότητα».⁴⁴ Το κατώφλι για το «βάσιμο» του φόβου, όπως προκύπτει από την πρακτική των κρατών, καθίσταται μικρότερο από το «πέρα από μία λογική αμφιβολία» και επίσης μικρότερο από μία «ισορροπία πιθανοτήτων».⁴⁵ Βεβαίως, όταν ως προς τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» αμφισβητείται η ίδια η θεμελίωση της δίωξης, η εξέταση του «βασίμου» ή μη του σχετικού φόβου κρίνεται μάλλον άσκοπη.

Η προαναφερθείσα συζήτηση, αναφορικά με τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» και την δυνατότητα υπαγωγής τους στο καθεστώς της Συμβάσεως του 1951, για το αν δύναται ή όχι να θεμελιωθεί δίωξη σε βάρος τους, ενδεχομένως κρίνεται ανούσια. Η Σύμβαση του 1951 δεν αποτυπώνει ως προαπαιτούμενο τον δεδικαιολογημένο φόβο δίωξης εν γένει, αλλά την

⁴⁰ Ibid p. 115-116

⁴¹ Για το προαπαιτούμενο της πρόθεσης δίωξης βλ. *Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment*, [2013] NZHC 3125 (November 26), para. 51

⁴² Selwyn Fraser, ‘Climate Persecutors: Climate Change Displacement and the International Community as Persecutor’, *Supra* note 39, p. 116-118

⁴³ Jane McAdam, *Climate Change, Forced Migration, And International Law* (OUP Oxford 2012), p. 45

⁴⁴ *Immigration and Naturalization Service v. Cardoza-Fonseca*, [1987] 480 U.S. Supreme Court 421 (March 9), p. 453

⁴⁵ UNHCR, ‘UNHCR Advisory opinion on the Interpretation of the refugee definition’ (2004), p. 4, para. 11

ύπαρξη τούτου συγκεκριμένα για λόγους «φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων».

3. Η περίφημη “Nexus Clause”

Το Άρθρο 1.A.2 της Συμβάσεως του 1951 έρχεται να συμπληρώσει στον δεδικοιολογημένο φόβο διώξεως την παράμετρο «λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων». Η επονομαζόμενη ως «Ρήτρα Σύνδεσης» (Nexus Clause) αφορά σε αυτήν ακριβώς τη σύνδεση του φόβου διώξεως με κάποιο από τα πέντε απαριθμημένα στη Σύμβαση πεδία αυτοπροσδιορισμού.⁴⁶

Έτσι, οδηγούμαστε αναπόφευκτα σε μία στενή ερμηνεία του συμβατικού καθεστώτος.⁴⁷ Η «Ρήτρα Σύνδεσης» προδήλως εξαιρεί τις όποιες περιβαλλοντικές «απειλές».⁴⁸ Όπως σημειώνεται και στο Εγχειρίδιο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τον καθορισμό των προσφύγων «Η έκφραση «συνεπεία δεδικοιολογημένου φόβου διώξεως» [...] εξαιρεί τέτοια άτομα όπως τα θύματα πείνας ή εθνικής καταστροφής, εκτός και αν αυτά επιπλέον τούτου έχουν δεδικοιολογημένο φόβο δίωξης για έναν από τους αναφερόμενους λόγους».⁴⁹ Χαρακτηριστικά, στην υπόθεση του Sigeo Alesana και της οικογένειάς του, πολιτών του Τουβαλού, κατά της Νέας Ζηλανδίας, αρχικά οι προσφεύγοντες μέσω του συμβούλου τους είχαν αιτηθεί αναγνώριση ως πρόσφυγες. Ωστόσο, την ημέρα της ακροαματικής διαδικασίας αποδέχθηκαν ότι, παρά την όποια βλάβη βίωναν εκ των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, αυτή δεν προερχόταν από τα πέντε προσδιορισμένα στη Συνθήκη πεδία.⁵⁰ Ως εκ τούτου εγκατέλειψαν το σχετικό αίτημα.⁵¹

Στον πυρήνα της σκέψης μίας τέτοιας διατύπωσης βρίσκεται η πρόθεση διακριτικής αντιμετώπισης – μεταχείρισης του ατόμου για κάποιο από τα σημαινόμενα στη Σύμβαση πεδία. Συμπληρωματικός τούτου καθίσταται, λοιπόν, και ο «προσωποπαγής χαρακτήρας του βάσιμου και δικαιολογημένου φόβου δίωξης».⁵² Συναφώς, όσον αφορά στην όποια περιβαλλοντική κρίση και δη την κλιματική αλλαγή, το γεγονός ότι οι επιπτώσεις της βάλλουν χωρίς καμία διάκριση τα άτομα (εξ ου και η συνήθης μαζική φύση τοιούτων μεταναστευτικών ροών) λειτουργεί αντιπαραγωγικά για τη θεμελίωση πρόθεσης αρνητικής

⁴⁶ Michelle Foster, Causation in Context: Interpreting the Nexus Clause in the Refugee Convention (2002) 23 MICH J. INT'L L. 265, p. 266

⁴⁷ Oshani Amaratunga, 'Climate Displaced Peoples: Utilizing Regional Approaches to Combat Climate-Induced Displacement in the 21st Century' (2019) 36 Pace Envtl L Rev 261, p. 274

⁴⁸ Bonnie Docherty and Tyler Giannini, 'Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees' (2009) 33 Harv Envtl L Rev 349, p. 357-358

⁴⁹ UNHCR 'Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees', Supra note 26, para. 39

⁵⁰ "... in light of the Tribunal's reasoning in AF (Kiribati)..." AC (Tuvalu) [2014] NZIPT 800517-520 (June 4), para. 45

⁵¹ Ibid

⁵² UNHCR, 'Note on Burden and Standard of Proof in Refugee Claims' (1998), p. 1

διακριτικής μεταχείρισης και, ως εκ τούτου, τη συμπερίληψη στη λογική του υπάρχοντος συμβατικού καθεστώτος.⁵³

Συν τοις άλλοις, έχουν εγερθεί ενστάσεις από μέρος της διεθνολογικής κοινότητας αναφορικά με τη δυνατότητα εν γένει αναγνώρισης της περιβαλλοντικής αλλαγής ως ξεχωριστής αιτίας αναγκαστικής μετακίνησης ατόμων. Το ερέθισμα δεν είναι άλλο από την αδυναμία ευδιάκριτου διαχωρισμού της όποιας περιβαλλοντικής κρίσης από λοιπούς παράγοντες,⁵⁴ με αποτέλεσμα η πρώτη να μην δύναται να θεωρηθεί από μόνη της αίτιο πληθυσμιακού εκτοπισμού.

Πιο αναλυτικά, η υποτιθέμενα προκληθείσα εκ της περιβαλλοντικής υποβάθμισης αναγκαστική μετακίνηση ατόμων, όπως υπογραμμίζει ο Hugo στο έργο του 'Environmental Concerns And International Migration' (1996), συνήθως είναι προϊόν οικονομικών, δημογραφικών και πολιτικών παραγόντων.⁵⁵ Αντίστοιχα, η McGregor έχει υποστηρίξει ότι η αναγνώριση της κατηγορίας των περιβαλλοντικών προσφύγων ενέχει «ένα λανθασμένο διαχωρισμό αλληλεπικαλυπτόμενων και αλληλοσχετιζόμενων κατηγοριών».⁵⁶ Η περιβαλλοντική κρίση φαίνεται να μην συνδέεται, ως εκ τούτου, άμεσα και αποκλειστικά με τον εκτοπισμό των ατόμων, μολονότι ασφαλώς δύναται συνδυαστικά με λοιπές κοινωνικό-πολιτικές κρίσεις να ωθήσει σε τέτοιες εξαναγκαστικές λύσεις.

Το ανωτέρω αποτελεί κατά πολλούς κώλυμα και για την εν δυνάμει συμπλήρωση του ισχύοντος συμβατικού πλαισίου και την προσθήκη της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στα πεδία «ενεργοποίησης» της εκ της Συμβάσεως προστασίας. Ως προς αυτό, βέβαια, υφίσταται και αντίλογος. Για την απόδοση της ιδιότητας του πρόσφυγα, υπό την έννοια της Συμβάσεως του 1951, δεν είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ότι ο λόγος δίωξης, ήτοι η φυλή, η εθνικότητα, η θρησκεία, η πολιτική πεποίθηση ή η συμμετοχή σε συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, είναι ο βασικός λόγος της μετατόπισης. Αρκεί απλώς να υφίσταται.⁵⁷ Η ύπαρξη παράλληλων αιτιών δεν καθίσταται απαγορευτική. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχετική παραδοχή της θέσης αυτής από τα εσωτερικά δικαστήρια των Ηνωμένων Πολιτειών, τα οποία τείνουν να προσεγγίζουν το ζήτημα από την σκοπιά των κινήτρων του διώκτη.⁵⁸ Ενδεικτικά έχει ειπωθεί ότι «... το καταστατικό καλύπτει τη δίωξη εξαιτίας πολιτικής πεποίθησης ακόμη και όταν ο διώκτης ενεργεί με ανάμεικτα κίνητρα. Με άλλα λόγια το προστατευόμενο πεδίο χρειάζεται

⁵³ Selwyn Fraser, 'Climate Persecutors: Climate Change Displacement and the International Community as Persecutor', *Supra* note 39, p. 117

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά Friends of the Earth, 'Climate refugees' (2017) <<https://friendsoftheearth.uk/climate-change/climate-refugees>> accessed 25 August 2020; Steve Loneragan, 'The Role of Environmental Degradation in Population Displacement' (1998) 4 Environmental Change and Security Project Report, p. 8

⁵⁵ Graeme Hugo, 'Environmental Concerns And International Migration' (1996) 30 International Migration Review 105, p. 118

⁵⁶ JoAnn McGregor, Refugees and the environment [In] Richard Black and Vaughan Robinson (eds), *Geography and Refugees: Patterns and Processes of Change* (Belhaven Press 1993), p. 158

⁵⁷ Olivia Dun and François Gemenne, 'Defining 'environmental migration'' (2008) *Forced Migration Review* 10, p. 10

⁵⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Shayna Cook, 'Repairing the Legacy of Elias-Zacharias' (2002) 23 *MICH J. OF INT'L L.* 223

απλώς να αποτελεί ένα κίνητρο για την υπό εξέταση δίωξη· δε χρειάζεται να αποτελεί το μοναδικό κίνητρο.»⁵⁹

Θα ήταν δόκιμο, λοιπόν, να συμπεριληφθεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση στους λόγους άσκησης δίωξης που προϋποτίθενται για την υπαγωγή στο καθεστώς προστασίας της Συμβάσεως του 1951; Το σίγουρο, κατά τη γράφουσα, είναι ότι στην παρούσα φάση οι λόγοι δίωξης βάσει της “Nexus Clause” είναι συγκεκριμένοι και δεδομένων τούτων οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» δεν δύνανται να αποδείξουν «δεδικαιολογημένο φόβο δίωξης» και να υπαχθούν στο εν λόγω συμβατικό καθεστώς διεθνούς προστασίας.

4. Το ζήτημα του όρου

« Mal nommer les choses c’est ajouter au malheur du monde. » Albert Camus.⁶⁰ Και πράγματι γενική πεποίθηση πάνω στο ζήτημα των «περιβαλλοντικών προσφύγων» είναι ότι τόσο το φαινόμενο όσο και ο όρος καθίστανται αμφοτέρα παραπλανητικά.⁶¹ Το ζήτημα και της ίδιας της ονομασίας έχει αποτελέσει αντικείμενο ποικίλων συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Ο «πρόσφυγας» ορίζεται αυστηρώς στη Σύμβαση του 1951 και στο πλαίσιο αυτό η χρήση του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» κρίνεται μάλλον αυθαίρετη και ασυνάρτητη.

Η χρήση του όρου, όπως επισημαίνει και η Keyes, σε άλλα εξωσυμβατικά πλαίσια εγκυμονεί δύο βασικούς κινδύνους.⁶² Ως πρώτο αναφέρει την «εκτροπή πόρων στο σχέδιο επέκτασης της Σύμβασης, μέσα από μία αργή και επίπονη διεργασία διαμόρφωσης νέων ‘προηγούμενων’ και αντιλήψεων». Επιπροσθέτως, υφίσταται κίνδυνος υπονόμευσης της ίδιας της Σύμβασης, στο βαθμό που η τελευταία καλείται να ανταποκριθεί σε προβλήματα για τα οποία δεν έχει σχεδιαστεί.⁶³ Ο αντίλογος μερίδας μελετητών και ακτιβιστών αφορά στο «σκόπιμο» της χρήσης του όρου «περιβαλλοντικός ή κλιματικός πρόσφυγας» στο βαθμό που υπερτονίζει τόσο την αίσθηση του επείγοντος όσο και την ανάγκη προστασίας τελικά αυτών των ανθρώπων.⁶⁴ Αυτοί οι άνθρωποι άλλωστε, όπως υπογράμμισε το 1985 ο Mustafa Tolba – τότε Εκτελεστικός Διευθυντής του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών(UNEP)-, “είναι οι μυριάδες που φεύγουν από τις ξηρασίες τις βόρειας Αφρικής, τα θύματα του Bhopal και οι χιλιάδες άστεγοι από το σεισμό του Mexico». «Αυτοί είναι

⁵⁹ Ernesto Navas v. I.N.S., [2000] U.S. Court of Appeals, Ninth Circuit 646 (June 20), p. 656

⁶⁰ Françoise Bouchet-Saulnier, Dictionnaire Pratique Du Droit Humanitaire (La Découverte 2006), p. xv

⁶¹ Karen Elizabeth McNamara, 'Conceptualizing Discourses On Environmental Refugees At The United Nations' (2007) 29 Population and Environment 12, p. 14

⁶² Elizabeth Keyes, 'Environmental Refugees? Rethinking What's in a Name' (2019) 44 North Carolina Journal of International Law 461, p. 3

⁶³ Βλ. επίσης Scott Leckie, Ezekiel Simperingham and Jordan Bakker, Climate Change And Displacement Reader (Earthscan 2012), p. 149; UN Human Rights Council 'Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Relationship between climate change and human rights' (2009) UN Doc A/HRC/10/61, para. 58, p. 20

⁶⁴ European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 'Study on Climate Change and Migration Legal and policy challenges and responses to environmentally induced migration' (2020) PE 655.591, p. 21

περιβαλλοντικοί πρόσφυγες», ο ίδιος καταλήγει.⁶⁵ Βεβαίως και πάλι το νομικό υπόβαθρο εκλείπει.

Η χρήση του όρου «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» σε λοιπά νομικά πλαίσια προκαλεί αναμφισβήτητα μία κάποια σύγχυση. Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση των Αρχών του Όσλο⁶⁶ σχετικά με τις υποχρεώσεις των κρατών και των επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Στο κυρίως κείμενο των αρχών δεν τίγεται καθόλου το ζήτημα της μετακίνησης ατόμων ως απόρροια της κλιματικής αλλαγής.⁶⁷ Στο Commentary των Oslo Principles, ωστόσο, αναφέρεται ακροθιγώς: «δεδομένης της εστίασης μας στην πρόληψη, δεν λαμβάνουμε θέση πάνω σε άλλα σημαντικά ζητήματα, όπως η προσαρμογή, οι αποζημιώσεις και οι κλιματικοί πρόσφυγες».⁶⁸ Πέραν της επάρκειας ή μη προώθησης του ζητήματος, η χρήση του όρου «κλιματικοί πρόσφυγες» εγείρει ενστάσεις.⁶⁹

Στο πνεύμα αυτό, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR) προτιμά κατά κόρον τον όρο «άτομα εκτοπισμένα στο πλαίσιο των καταστροφών και της κλιματικής αλλαγής» (“persons displaced in the context of disasters and climate change”).⁷⁰ Αντίστοιχα, ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (IOM) χρησιμοποιεί τον όρο «περιβαλλοντικοί μετανάστες». Συγκεκριμένα, στον εν λόγω όρο έχει αποδώσει το εξής περιεχόμενο: «Άτομα ή ομάδες ατόμων τα οποία, για επιτακτικούς λόγους ξαφνικών ή προοδευτικών αλλαγών στο περιβάλλον που επηρεάζουν δυσμενώς τις ζωές ή τις συνθήκες διαβίωσης τους, είναι υποχρεωμένα να αφήνουν τις μόνιμες κατοικίες τους, ή επιλέγουν να το κάνουν, είτε προσωρινά είτε μόνιμα, και τα οποία μετακινούνται είτε εντός της χώρας τους είτε στο εξωτερικό.»⁷¹ Αντίστοιχα, το αβάσιμο της χρήσης του όρου έχει υπογραμμισθεί και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συγκεκριμένα, μεταξύ άλλων, σε σχετική έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου το 2011 αποδοκιμάστηκε η χρήση του όρου «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» και προτιμήθηκαν, από την άλλη, όροι όπως «προκληθείσες για

⁶⁵ Bogumil Terminski, 'Environmentally-Induced Displacement And Human Security' [2012] SSRN Electronic Journal, p. 10; Έχει μάλιστα, στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υποστηριχθεί στη διεθνή βιβλιογραφία, με όρους διεθνούς προσφυγικού δικαίου, ότι οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εξ ορισμού συνιστούν δίωξη. (Mark Gibney, 'A "Well-Founded Fear" Of Persecution' (1988) 10 Human Rights Quarterly 109, p. 114) Αντίστοιχα, κατά τον Shocknove, πρόσφυγας «είναι ένα άτομο που διαφεύγει απειλητικών για τη ζωή συνθηκών». (Andrew E. Shacknove, 'Who Is A Refugee?' (1985) 95 Ethics 274, p. 274)

⁶⁶ Αρχές του Όσλο αναφορικά με την Καταπολέμηση της Κλιματικής Αλλαγής (Oslo Principles on Global Climate Change Obligations), βασίστηκαν σε εκτεταμένη νομική έρευνα -και πολυετείς συζητήσεις- που κορυφώθηκε σε μια συνάντηση στο Όσλο της Νορβηγίας το 2014, και υιοθετήθηκαν την 1^η Μαρτίου 2015

⁶⁷ Για τη χαμένη ευκαιρία ανάδειξης του ζητήματος στο πλαίσιο των Oslo Principles βλ. Satvinder Nagra, 'The Oslo Principles And Climate Change Displacement: Missed Opportunity Or Mismatched Expectations?' (2017) 11 Carbon & Climate Law Review 120, p. 130-132

⁶⁸ Oslo Principles Commentary, <<https://globaljustice.yale.edu/sites/default/files/files/Oslo%20Principles%20Commentary.pdf>>, p. 5

⁶⁹ Ibid

⁷⁰ UNHCR, 'Climate change and disaster displacement' <<https://www.unhcr.org/innovation/why-unhcr-is-taking-action-on-climate-change-displacement/>>

⁷¹ IOM, 'Expert seminar: migration and the environment: International Dialogue on Migration 10' (IOM 2008), p. 23

περιβαλλοντικούς λόγους μετακινήσεις πληθυσμού» και «εκτοπισμένα για περιβαλλοντικούς λόγους πρόσωπα».⁷²

Βεβαίως, όπως έχει επισημάνει στο παρελθόν το Συμβούλιο της Ευρώπης «η απουσία ενός νομικά δεσμευτικού ορισμού για τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» δεν προκαταβάλλει τη δυνατότητα να αναπτυχθούν συγκεκριμένες πολιτικές όπως προστατευτούν οι άνθρωποι που είναι αναγκασμένοι να μετακομίσουν ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής».⁷³ Οι αριθμοί των εκτοπισμένων για κλιματικούς ή εν γένει περιβαλλοντικούς λόγους αυξάνονται διαρκώς και το μόνο βέβαιο είναι ότι, όπως και αν επιλέγει να τους αποκαλεί η διεθνής κοινότητα χρήζουν σχετικής προστασίας. Το ποιο «πακέτο προστασίας» θα τους αποδοθεί είναι, ασφαλώς, μία άλλη συζήτηση, τη σημασία της οποίας σε καμία περίπτωση δεν δύναται να μειώσει η αμφιλεγόμενη ονοματοθεσία.

Καταληκτικά η αποποίηση των όρων «περιβαλλοντικός» ή «κλιματικός πρόσφυγας» λειτουργεί υποστηρικτικά και προστατευτικά στο ισχύον συμβατικό πλαίσιο για τους πρόσφυγες, ήτοι τη Σύμβαση του 1951. Συμβολικά, κατά τη γράφουσα, οι αρνητές τους αποτείνονται τη σχετική διαμόρφωση εθίμου. Υιοθετούν μία αρνητική πρακτική σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την έκφραση της υποφαινόμενης σχέσης (περιβαλλοντικών μεταναστών – καθεστώς για τους πρόσφυγες), υπογραμμίζοντας έμμεσα και την απουσία της σχετικής *opinio juris*.⁷⁴

5. Περιφερειακά καθεστώτα προστασίας για τους πρόσφυγες και περιβαλλοντική μετανάστευση

Δεδομένης της αδυναμίας υπαγωγής των μετακινούμενων για περιβαλλοντικούς λόγους στο διεθνές συμβατικό πλαίσιο της Συμβάσεως του 1951, ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση του ζητήματος από πλευράς περιφερειακών συστημάτων προστασίας. Κατά πόσο στα τελευταία θα μπορούσε να συμπεριληφθεί η περίπτωση των «περιβαλλοντικών προσφύγων» πρόκειται, λοιπόν, να εξεταστεί στην παρούσα υποενότητα.

Πιο συγκεκριμένα, η Σύμβαση, του 1969, για τη Ρύθμιση Ειδικών Πτυχών των Προβλημάτων των Προσφύγων στην Αφρική⁷⁵ του Οργανισμού για την Αφρικανική Ενότητα (Organization

⁷² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 'Study on "Climate Refugees" Legal and policy responses to environmentally induced migration' (2011) PE 462.422

⁷³ Council of Europe: Parliamentary Assembly, Res 2307 (2019) 'A legal status for "climate refugees"', p. 1, para. 3

⁷⁴ Στο περιθώριο αυτής της συζήτησης, περί της διαμόρφωσης εθιμικού κανόνα, φαίνεται δύσκολο να διαχωρισθεί η πρακτική από την αντίστοιχη πεποίθηση δικαίου. Μολαταύτα, αξιοσημείωτη καθίσταται η συν τω χρόνω τάση η *opinio juris* να προηγείται της πρακτικής ("coutume sauvage") βλ. Photini Pazartzis, « Le rôle de la pratique dans le droit coutumier » [in] Rosario Huesa Vinaixa and Karel Wellens (eds), *L'influence Des Sources Sur L'unité Et La Fragmentation Du Droit International* (Bruylant 2006), p. 127

⁷⁵ Σύμβαση, του Οργανισμού της Αφρικανικής Ενότητας (ΟΑΕ), για τη Ρύθμιση Ειδικών Πτυχών των Προβλημάτων των Προσφύγων στην Αφρική (OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa), υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων στην Addis-

of African Unity) διευρύνει τον ορισμό της διεθνούς Συμβάσεως του 1951. Συγκεκριμένα, το Άρθρο 1(2) προβλέπει: «Ο όρος ‘πρόσφυγας’ πρέπει επίσης να χρησιμοποιείται για κάθε άτομο το οποίο, για λόγους εξωτερικής επίθεσης, κατοχής, ξένης επικυριαρχίας ή γεγονότων που διαταράσσουν σοβαρά τη δημόσια τάξη είτε σε μέρος είτε σε ολόκληρη τη χώρα καταγωγής ή ενθιότητάς του, είναι υποχρεωμένο να αφήσει το μέρος συνήθους κατοικίας με σκοπό να αιτηθεί άσυλο σε κάποιο άλλο μέρος έξω από τη χώρα καταγωγής ή εθνικότητάς του».⁷⁶ Δεδομένης της δυνατότητας διατάραξης της δημοσίας τάξης από φυσικές καταστροφές, οι Bradley και Cohen υποστηρίζουν ότι οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες», που έχουν διασχίσει διεθνή σύνορα⁷⁷, μπορούν υπό τον εν λόγω ορισμό να αναγνωρισθούν ως τέτοιοι.⁷⁸ Ωστόσο, είναι γεγονός ότι, αφενός, δεν γίνεται ευθεία αναφορά στο εκτοπισμό ατόμων για περιβαλλοντικούς λόγους και, αφετέρου, οι πρόσφυγες που ικανοποιούν μόνον τα πρόσθετα κριτήρια, και όχι αυτά της Συμβάσεως του 1951, λαμβάνουν μόνο προσωρινή προστασία,⁷⁹ κάτι προδήλως ανεπαρκές για την περίπτωση μακροπρόθεσμων περιβαλλοντικών – κλιματικών κρίσεων (βλ. ενδεικτικά την πιθανή εξαφάνιση ολόκληρων νησιωτικών κρατών λόγω της ανόδου της θάλασσας).

Στην αμερικανική ήπειρο, διεύρυνση της έννοιας του πρόσφυγα ακολουθείται και στη Διακήρυξη της Καρταχένα για του Πρόσφυγες⁸⁰, προκύπτουσα από τη Συνδιάσκεψη για τη Διεθνή προστασία των Προσφύγων στην Κεντρική Αμερική, το Μεξικό και τον Παναμά, το 1984. Στο Άρθρο 3(3) της Διακήρυξης ορίζεται χαρακτηριστικά: «Ο ορισμός ή η έννοια του πρόσφυγα που συνίσταται προς χρήση στην περιοχή είναι αυτή η οποία, επιπλέον των περιλαμβανομένων στη Σύμβαση του 1951 και το Πρωτόκολλο του 1967 στοιχείων, περιλαμβάνει μεταξύ των προσφύγων άτομα που έχουν φύγει από τη χώρα τους επειδή οι ζωές, η ασφάλεια ή η ελευθερία τους έχουν απειληθεί από γενικευμένη βία, ξένη επιθετικότητα, εσωτερικές διαμάχες, μαζική καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή λοιπές περιστάσεις οι οποίες έχουν σοβαρά διαταράξει τη δημόσια τάξη.»⁸¹ Και εδώ, εμμέσως δύναται να υπαχθούν οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» στο καθεστώς προστασίας, στη βάση προκληθείσης μαζικής παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκ τη όποιας περιβαλλοντικής καταστροφής. Εντούτοις, αφενός, δεν γίνεται *per se* αναφορά στην κατηγορία των

Ababa την 10^η Σεπτεμβρίου 1969 και τέθηκε σε ισχύ την 20^η Ιουνίου 1974 [εφεξής: Σύμβαση του ΟΑΕ για τους Πρόσφυγες]

⁷⁶ Ibid, article 1(2)

⁷⁷ Παρενθετικά υποσημειώνεται ότι σε επίπεδο Αφρικανικής Ένωσης, για τη ρύθμιση της εσωτερικής μετανάστευσης, έχει υπογραφεί το 2009, και τεθεί σε ισχύ το 2012, η Σύμβαση της Καμπάλα για την Προστασία και την Αγωγή των Εσωτερικά Εκτοπισμένων Ατόμων. Χαρακτηριστικά στο Άρθρο 5 της εν λόγω Σύμβασης αναφέρεται ότι τα μέρη προτίθενται να βοηθήσουν και να προστατέψουν τα άτομα που έχουν μετατοπισθεί εσωτερικά ως απόρροια «φυσικών ή ανθρωπογενών καταστροφών, περιλαμβανομένης της κλιματικής αλλαγής».

⁷⁸ Roberta Cohen and Megan Bradley, 'Disasters And Displacement: Gaps In Protection' (2010) 1 Journal of International Humanitarian Legal Studies 95, p. 106

⁷⁹ Jessica B Cooper, 'Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition', *Supra* note 33, p. 497-499; Oshani Amaratunga, 'Climate Displaced Peoples: Utilizing Regional Approaches to Combat Climate-Induced Displacement in the 21st Century', *Supra* note 47, p. 278

⁸⁰ Διακήρυξη της Καρταχένα για τους Πρόσφυγες (Cartagena Declaration on Refugees), υιοθετήθηκε από τη Συνδιάσκεψη για τη Διεθνή προστασία των Προσφύγων στην Κεντρική Αμερική, το Μεξικό και τον Παναμά την 22^η Νοεμβρίου 1984

⁸¹ Ibid, Άρθρο 3(3)

«περιβαλλοντικών προσφύγων» και, αφετέρου, πρόκειται για μία πράξη διακήρυξης, ήτοι ένα κείμενο νομικώς μη δεσμευτικό.

Τριάντα χρόνια αργότερα (Καρταχένα +30), υπεγράφη η Διακήρυξη και το Σχέδιο Δράσης της Βραζιλίας (BPA), όπου οι συμβαλλόμενοι έκαναν μνεία στη σχέση κλιματικής αλλαγής, φυσικών καταστροφών και συνεπαγόμενων μετακινήσεων ατόμων.⁸² Στην πρώτη έκθεση τριετούς (2015-2017) προόδου ο Ύπατος Αρμοστής των ΗΕ για τους Πρόσφυγες σημείωσε την ανάγκη προστασίας των ατόμων που επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή και φυσικές καταστροφές ως μία από τις προτεραιότητες όπως ενδυναμωθεί η ποιότητα του ασύλου και εξασφαλιστεί η πλήρης εφαρμογή της Διακήρυξης και του Σχεδίου Δράσης της Βραζιλίας.⁸³

Τα περιφερειακά νομικά συστήματα φαίνεται, σε κάποιες περιπτώσεις, να ενέχουν πιο ευνοϊκές -για τη συμπερίληψη των «περιβαλλοντικών προσφύγων» στο εκάστοτε καθεστώς προστασίας- διατάξεις. Ασφαλώς και πάλι εκλείπει η άμεση συμβατική δέσμευση και η σχετική νομολογιακή πρακτική. Ενδεχομένως, πάντως, η προσέγγιση σε περιφερειακή βάση, σε συνάρτηση με τις εκάστοτε επιμέρους ιδιαίτερες συνθήκες, συνιστά περισσότερο πρόσφορο έδαφος για την προστασία αυτών των ανθρώπων από μία λογική “one-size-fits-all” λύσεων.⁸⁴

6. Διάκριση «περιβαλλοντικών προσφύγων» - περιβαλλοντικών μεταναστών. Εξαναγκαστική ή εθελούσια μετακίνηση;

Κεντρικός στην όλη προβληματική καθίσταται ο διαχωρισμός μεταξύ προσφύγων και μεταναστών. Στην περίπτωση των εκτοπισμένων εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης τα όρια φαίνεται να είναι λεπτά, οι απόψεις περί έστω δυνητικής υπαγωγής σε ένα από τα δύο καθεστώτα διστάμενες και, κατ' επέκταση, η προστασία αυτών των ανθρώπων αίολη. Αξίζει, εν προκειμένω, να γίνει παράλληλη ανάγνωση των δύο καθεστώτων και του πώς η περιβαλλοντική μετανάστευση δύναται να παραπεμφθεί σε καθένα από αυτά.

Κατ' αρχάς, οφείλει να γίνει μία διάκριση ανάμεσα στον «πρόσφυγα» και τον «μετανάστη». Ως πρόσφυγας ορίζεται το άτομο που πληροί τους προϋποτιθέμενους όρους της Συμβάσεως του 1951, όπως αυτοί εκτενώς αναλύθηκαν παραπάνω. Από την άλλη, ως «μετανάστης» θεωρείται, εν απουσία ενός τυπικού νομικού ορισμού, το άτομο που εγκαταλείπει, για τον οιονδήποτε λόγο, τη χώρα συνήθους κατοικίας του.⁸⁵ Ακόμη και στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο

⁸² Διακήρυξη και Σχέδιο Δράσης της Βραζιλίας, «Ένα Πλαίσιο Συνεργασίας και Περιφερειακής Αλληλεγγύης για την Ενίσχυση της Διεθνούς Προστασίας Προσφύγων, Εκτοπισμένων και Ανιθαγενών στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική», υπεγράφη την 3^η Δεκεμβρίου 2014

⁸³ UNHCR, Brazil Plan of Action First Triennial Progress Report (2015-2017), p. 99

⁸⁴ Vikram Kolmannskog, 'Climate Change, Environmental Displacement and International Law' (2012) 24 Journal of International Development 1071, p. 1076

⁸⁵ UN Department of Economic and Social Affairs Population Division Migration Section, Toolkit on International Migration (June 2012), p. 1

διαχωρισμού βεβαίως ενυπάρχουν εγγενείς αδυναμίες. Εξαιρετικά χαρακτηριστικό καθίσταται το γεγονός ότι, όπως σημειώνει και ο Kunz, μεγάλο μέρος των προσφυγικών ροών αποτελούν οι «προνοητικές» προσφυγικές μετακινήσεις (“Anticipatory refugee movements”), ήτοι αυτές όπου το άτομο εκτιμώντας ότι η κατάσταση στον τόπο διαμονής του θα χειροτερέψει αποφασίζει να μετατοπισθεί τώρα ώστε να μην φτάσει στο σημείο να εξαναγκαστεί να το πράξει στην έσχατη στιγμή.⁸⁶

Οφείλει, στο σημείο αυτό, να σημειωθεί η σχετική συμπερίληψη των ανθρώπινων μετακινήσεων για περιβαλλοντικούς λόγους στα δύο συμφωνημένα πλαίσια του 2018⁸⁷, το Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Ασφαλή, Ομαλή και Τακτική Μετανάστευση⁸⁸ και το Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες⁸⁹. Το πρώτο αναφέρεται ευθέως τόσο στις αργά εξελισσόμενες όσο και στις ξαφνικές φυσικές καταστροφές, στις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και την εν γένει περιβαλλοντική υποβάθμιση ως συνθήκες που δύναται να οδηγήσουν σε μεταναστευτικές ροές.⁹⁰ Τούτου δοθέντος, προτρέπει τα κράτη να αναπτύξουν, μεταξύ άλλων, στρατηγικές προσαρμογής και διακρατικής συνεργασίας.⁹¹ Από την άλλη, στο Παγκόσμιο Σύμφωνο για τους Πρόσφυγες προβλέπεται ότι οι περιβαλλοντικές συνθήκες αποτελούν απλώς έναν ακόμη παράγοντα που δύναται να επηρεάσει τις προσφυγικές ροές, όχι γενεσιουργό αιτία των τελευταίων.⁹²

Στο διεθνή επιστημονικό διάλογο έχει υποστηριχθεί η θεώρησή τους ως μετανάστες και από μία ακόμη οπτική γωνία. Εκ της πολυπλοκότητας του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής φαίνεται να πηγάζει η άποψη, η αφορούσα στην μετακίνηση αυτών των ανθρώπων για οικονομικούς κατά βάση λόγους. Η περιβαλλοντική υποβάθμιση προκαλεί υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Ως εκ τούτου, ο «περιβαλλοντικός πρόσφυγας» την ίδια στιγμή, εν τοις πράγμασι, καθίσταται και «οικονομικός μετανάστης».⁹³ Κατόπιν τούτου, ίσως το πλέον σημαντικό, ως πρώτο βήμα, εκ του Συμφώνου για τη Μετανάστευση δεν είναι άλλο από την κατ’ ελάχιστον παραδοχή της σχέσεως αιτίου και αιτιατού μεταξύ της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, σε κάθε της έκφανση, και της διασυννοριακής μετακίνησης ανθρώπων.⁹⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, καταληκτικά, η προσέγγιση της Bates. Η τελευταία αποδίδει σχεδιαγραμματικά τη σχέση του ελέγχου επί των αποφάσεων μετανάστευσης και του αποδοτέου καθεστώτος. Έτσι, σε περίπτωση μη εθελούσιας πράξης το άτομο

⁸⁶ Egon F. Kunz, 'The Refugee In Flight: Kinetic Models And Forms Of Displacement' (1973) 7 International Migration Review 125, p. 131-132

⁸⁷ Για τη νομική φύση των δύο Συμφώνων βλ. Maria Gavouneli, 'Legislating by Compacts? – The Legal Nature of the Global Compacts' (2019) EJLT <<https://www.ejiltalk.org/legislating-by-compacts-the-legal-nature-of-the-global-compacts/>>, accessed 2 September 2020

⁸⁸ Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, 19 December 2018, A/73/L.66

⁸⁹ Global Compact on Refugees, 17 December 2018, A/RES/73/151

⁹⁰ Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, para. 18(h)

⁹¹ Ibid, para. 18(i-l)

⁹² Jane McAdam, Climate Change, Forced Migration, and International Law, Supra note 43, p. 46

⁹³ Laura Story Johnson, 'Environment, Security and Environmental Refugees' (2010) 1 J Animal & Env'tl L 222, p. 235

⁹⁴ Βλ. Walter Kälin, 'The Global Compact on Migration: A Ray of Hope for Disaster-Displaced Persons' (2018) 30 4 International Journal of Refugee Law, p. 664-667

χαρακτηρίζεται ως «περιβαλλοντικό πρόσφυγας» (“environmental refugee”), σε περίπτωση εξαναγκαστικού εκτοπισμού ως «περιβαλλοντικός μετανάστης» (“environmental emigrant”) και σε περίπτωση εθελούσιας μετανάστευσης ως «μετανάστης» (“migrant”).⁹⁵ Πάντως, τουλάχιστον ως προς τη δεύτερη προταθείσα κατηγορία, σύμφωνα με τη Διεθνή Ένωση για την Αναγκαστική Μετανάστευση (International Association for Forced Migration - IASFM), η μετακίνηση για περιβαλλοντικούς λόγους αναγνωρίζεται ως υποπερίπτωση εξαναγκαστικής φύσεως μετανάστευσης. Σύμφωνα με την ίδια, η αναγκαστική μετανάστευση είναι «ένας γενικός όρος ο οποίος αναφέρεται στις μετακινήσεις των προσφύγων και των εσωτερικά μετακινούμενων ατόμων (ατόμων που μετακινούνται από συρράξεις), καθώς επίσης και ατόμων που μετακινούνται από φυσικές ή περιβαλλοντικές καταστροφές, χημικές ή πυρηνικές καταστροφές, πείνα ή αναπτυξιακά προβλήματα».⁹⁶

Καθώς φαίνεται, πέραν του νομικού πλαισίου, δυσκολία έγκειται στην ίδια την κατανόηση των όρων με τους οποίους πραγματώνεται αυτός ο εκτοπισμός. Σε κάθε περίπτωση, αυτοί οι άνθρωποι χρίζουν προστασίας. Βεβαίως, η υπαγωγή στο υπάρχον καθεστώς του πρόσφυγα παραμένει αδύνατη, και ως εκ τούτου προκύπτει ανάγκη εξεύρεσης έτερων νομικών μέσων όπως τους παρασχεθεί η απαιτούμενη διεθνής προστασία.

7. Το εγχείρημα για κάλυψη των κενών: προσπάθειες αναθεώρησης του παλιού ή συνομολόγησης νέου

Η αναθεώρηση του υφιστάμενου πλαισίου προστασίας, αφενός, ή η υπογραφή μίας νέας Σύμβασης, αφετέρου, για την προστασία των «περιβαλλοντικών προσφύγων» παραμένουν μία υπαρκτή επιλογή. Συναφώς έχει υποστηριχθεί η τροποποίηση της Συμβάσεως του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων ή της Σύμβασης Πλαισίου των ΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, αλλά και η δημιουργία ενός νέου δεσμευτικού συμβατικού πλαισίου,⁹⁷ εγχειρήματα αναμφιβόλως ιδιαίτερα πολύπλοκα και μακρόχρονα.

Μία πρώτη επιλογή θα συνιστούσε ο επαναπροσδιορισμός του καθεστώτος της Συμβάσεως του 1951. Μεμονωμένα κράτη, όπως οι Μαλδίβες και το Μπανγκλαντές, αλλά και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και πολιτικές ομάδες έχουν υποστηρίξει και διεκδικήσει, σε επίπεδο διαπραγματεύσεων, τη νομοθετική επέκταση του προσφυγικού δικαίου.⁹⁸ Επιπροσθέτως, μεταξύ άλλων, η Jessica Cooper πρότεινε την επέκταση του ορισμού του

⁹⁵ Diane C. Bates, ‘Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change’ (2002) 23 Population and Environment 465, p. 468

⁹⁶ UNHCR, ‘Refugees’ and ‘Migrants’ – Frequently Asked Questions (FAQs) (2016) <<https://www.unhcr.org/news/latest/2016/3/56e95c676/refugees-migrants-frequently-asked-questions-faqs.html>>, accessed 2 September 2020

⁹⁷ Christel Cournil, “The protection of environmental refugees in international law” [in] Etienne Piguet, Antoine Pécoud and Paul de Guchteneire (eds), Migration and Climate Change, (Cambridge University Press 2011), p. 374

⁹⁸ François Gemenne, Pauline Brücker, ‘From The Guiding Principles On Internal Displacement To The Nansen Initiative: What The Governance Of Environmental Migration Can Learn From The Governance Of Internal Displacement’ (2015) 27 International Journal of Refugee Law 245, p. 255, note 66

πρόσφυγα, όπως αυτός αποτυπώνεται στο άρθρο 1(A) της Σύμβασης της Γενεύης, ώστε να περιλαμβάνει τις υποβαθμισμένες περιβαλλοντικές συνθήκες, στο βαθμό που οι τελευταίες επηρεάζουν αρνητικά τη ζωή και την υγεία των ατόμων.⁹⁹

Στο ίδιο πνεύμα, η σχετική τροποποίηση της Σύμβασης - Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή έχει τους δικούς της θιασώτες. Οι Biermann και Boas υποστήριξαν την προσθήκη ενός Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση - Πλαίσιο, ονόματι Πρωτόκολλο για τους Κλιματικούς Πρόσφυγες ("Climate Refugee Protocol"), για την Αναγνώριση, Προστασία και Επανεγκατάσταση των Κλιματικών Προσφύγων.¹⁰⁰ Η Williams, από την άλλη, πρότεινε την τρόπον τινά επέκταση του υπάρχοντος καθεστώτος, μέσω της συνομολόγησης σχετικών περιφερειακών συμφωνιών¹⁰¹ για την περιβαλλοντική μετανάστευση υπό το διεθνές περιβαλλοντικό πλαίσιο προστασίας της Σύμβασης - Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή.¹⁰²

Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση ενός νέου συμβατικού πλαισίου, οι Docherty και Giannini είχαν υποστηρίξει σε σχετικό κείμενο τους το 2009, τη συνομολόγηση μίας διεθνούς σύμβασης για τους «κλιματικούς πρόσφυγες» επί τη βάση τριών συστατικών στοιχείων: Εγγυήσεις για Συνδρομή ("Guarantees of Assistance"), Διαμοιρασμένη Ευθύνη ("Shared Responsibility") και Οργάνωση του Καθεστώτος για τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες» (Administration of the Instrument).¹⁰³ Αξίζει συναφώς να αναφερθεί, όπως εμφατικά σημειώνει ο Bush, ότι τόσο αυτοί όσο και ο Myer προτείνουν μία νέα σύμβαση μόνον για τους «κλιματικούς» και όχι εν γένει για τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες».¹⁰⁴ Αντίστοιχα, οι Hodgkinson, Burton, Anderson και Young εισηγήθηκαν μία νέα σύμβαση για τα εκτοπισμένα λόγω της κλιματικής αλλαγής άτομα, η οποία, μεταξύ άλλων, θα περιελάμβανε μακροπρόθεσμα μέτρα επανεγκατάστασης, τη δημιουργία ενός ταμείου βοήθειας και τη διενέργεια σχετικών τακτικών επιστημονικών μελετών.¹⁰⁵

⁹⁹ Jessica B Cooper, 'Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition', *Supra* note 33, p. 494

¹⁰⁰ Frank Biermann and Ingrid Boas, 'Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees' (2007) 45 *Global Governance Working Paper* 60, p. 76-78; "Such a protocol could build on the political support from almost all countries as parties to the climate convention. It could draw on widely agreed principles, such as common but differentiated responsibilities and the reimbursement of full incremental costs. It could support the protection of climate refugees by interlinking their protection with the overall climate regime, including progress in climate science that defines risks for people in certain regions. [...] Concerning procedural operationalization, the protocol could provide for an executive committee on the recognition, protection and resettlement of climate refugees." (Ibid, p. 76-77) Βεβαίως, να σημειωθεί ότι και πάλι φαίνεται στο πλαίσιο του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου να προσεγγίζεται το ζήτημα περισσότερο από τη σκοπιά των συντονισμένων εθελούσιων μετεγκαταστάσεων και όχι της νομικής αντιδράσεως στις εξαναγκαστικές για περιβαλλοντικούς λόγους ανθρώπινες ροές.

¹⁰¹ Η Σύμβαση - Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, άλλωστε, προωθεί, μεταξύ άλλων, την ανάπτυξη σχετικών περιφερειακών πολιτικών [βλ. μεταξύ άλλων σύσταση Κέντρων Περιφερειακής Συνεργασίας (Regional Collaboration Centres (RCCs))]

¹⁰² Angela Williams, 'Turning the Tide: Recognizing Climate Change Refugees in International Law' (2008) 30 *Law & Policy* 502, p. 517-520

¹⁰³ Bonnie Docherty and Tyler Giannini, 'Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees', *Supra* note 48, p. 373

¹⁰⁴ Britain J Bush, 'Redefining Environmental Refugees' (2013) 27 *GEO Immigr LJ* 553, p. 567-568

¹⁰⁵ Βλ. David Hodgkinson and Tess Burton and Heather Anderson and Lucy Young, 'The Hour When the Ship Comes In: A Convention for Persons Displaced by Climate Change' (2010) 36 *Monash U L Rev* 69

Μεταξύ των προτεινόμενων διεθνών συνθηκών για την περιβαλλοντική μετανάστευση, που κατά καιρούς έχουν δημοσιευθεί, αξιοσημείωτο καθίσταται, κατά τη γράφουσα και πολλούς άλλους, το σχετικό εγχείρημα από ομάδα νομικών του Πανεπιστημίου της Λιμόζ. Το Δεκέμβριο του 2008, ετοίμασαν ένα σχέδιο κειμένου συμφωνίας για το διεθνές καθεστώς των εκτοπισμένων για περιβαλλοντικούς λόγους ατόμων το οποίο ίσως αποτελεί το πλέον ολοκληρωμένο προταθέν συμβατικό πλαίσιο προστασίας.¹⁰⁶ Αξίζει στο σημείο αυτό να υπογραμμισθεί ότι στο εν λόγω σχέδιο συνθήκης το ζήτημα αντιμετωπιζόταν όχι τόσο από τη σκοπιά της περιβαλλοντικής προστασίας, αλλά από αυτή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁰⁷

Η σημαντικότερη πάντως, μέχρι σήμερα, ειλημμένη πρωτοβουλία προσέγγισης του ζητήματος δεν είναι άλλη από την επονομαζόμενη Πρωτοβουλία Nansen για τον διασυνοριακό προκληθέντα εκ καταστροφών εκτοπισμό (“The Nansen Initiative on Disaster-Induced Cross-border Displacement”).¹⁰⁸ Η Πρωτοβουλία Nansen δεν είχε per se νομοπαραγωγικό σκοπό· επρόκειτο για μία πολιτική πρωτοβουλία με στόχο την οικοδόμηση συναινέσεως μεταξύ των κρατών πάνω στο ζήτημα των εν λόγω εκτοπισμένων διασυνοριακά ατόμων. Σκοπός καθίστατο η υιοθέτηση μίας Ατζέντας για την Προστασία των Διασυνοριακά Εκτοπισμένων Ατόμων στο Πλαίσιο των Καταστροφών και της Κλιματικής Αλλαγής, πράγμα που επετεύχθη στην Παγκόσμια Διαβούλευση του 2015 και χαιρετήθηκε από 109 κράτη.¹⁰⁹ Η Πλατφόρμα για τον εκ Καταστροφών Εκτοπισμό αποτελεί την επόμενη μέρα της Πρωτοβουλίας Nansen, αποσκοπώντας στη συνεργασία των κρατών όπως προωθηθεί η εφαρμογή της Ατζέντας για την Προστασία.¹¹⁰

Ασφαλώς, η αναθεώρηση των υφιστάμενων καθεστώτων ή η συνομολόγηση μίας νέας στέρεης και ευρέως αποδεκτής διεθνούς συνθήκης κάθε άλλο παρά εύκολη υπόθεση είναι. Ως εκ τούτου, η απόφαση της Επιτροπής επί της υποθέσεως *Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας*, που έρχεται να θέσει τα θεμέλια για την εν δυνάμει προστασία των «κλιματικών προσφύγων» στη

¹⁰⁶ Crideau and CRDP, Faculty of Law and Economic Science, University of Limoges (2008): Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons, *Revue Européenne de Droit de l'Environnement*, p. 381-393, Η δεύτερη έκδοση του σχεδίου της συνθήκης δημοσιεύτηκε από την ίδια ομάδα νομικών, του Πανεπιστημίου της Limoges, τον Ιούνιο του 2010, ενώ μία τρίτη τον Μάιο του 2013.

¹⁰⁷ Michel Prieur, ‘Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons’ (2010) *Urban Lawyer* 247, p. 248

¹⁰⁸ Πρόκειται για μία “bottom-up” διαδικασία διαβούλευσης κρατών και διαφόρων φορέων της κοινωνίας των πολιτών, του ακαδημαϊκού χώρου, εκπροσώπων διεθνών οργανισμών και λοιπών επηρεαζόμενων ατόμων. Στη Συνδιάσκεψη του Cancun (COP 16), το Δεκέμβριο του 2010, τα Κράτη-Μέρη αναγνώρισαν την περιβαλλοντική μετανάστευση ως πρόκληση προσαρμογής και συμφώνησαν να εντείνουν τη συνεργασία στο πεδίο. Τούτου δοθέντος, κατόπιν της Συνδιάσκεψης για την Κλιματική Αλλαγή και τον Εκτοπισμό στο Όσλο τον Ιούνιο του 2011, με πρωτοβουλία της Νορβηγίας και της Ελβετίας, οι οποίες έκαναν σχετική εισήγηση στην Υπουργική Συνδιάσκεψη της Έπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, άνοιξε ο δρόμος για την Nansen Initiative, όπως επονομάστηκε. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://www.nanseninitiative.org/secretariat/>

¹⁰⁹ The Nansen Initiative Disaster-Induced Cross-border Displacement, ‘Agenda for the Protection of Cross-border Displaced Persons in the Context of Disaster and Climate Change’, Volume 1 (2015) <https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2014/08/EN_Protection_Agenda_Volume_I_low_res.pdf>

¹¹⁰ Ήταν στο Παγκόσμιο Ανθρωπιστικό Συνέδριο στην Κωνσταντινούπολη, το 2016, όταν ξεκίνησε η λειτουργία της Πλατφόρμας. Εν τω παρόντι χρόνω, αξίζει να σημειωθούν πιο συγκεκριμένα η τρέχουσα Στρατηγική 2019-2022 και το αντίστοιχο Πλάνο Εργασίας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <https://disasterdisplacement.org/the-platform/our-response>.

βάση του εν ισχύ Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), κρίνεται αναμφιβόλως άξια εκτενούς αναλύσεως.

B. Το Δικαίωμα στη ζωή και τη μη υπαγωγή σε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ως θεμέλια της προστασίας των «κλιματικών προσφύγων»;

1. Η υπόθεση Teitiota: τα πραγματικά περιστατικά και η πορεία μέχρι την αναφορά στην ΕΑΔ

Ο Ioanne Teitiota, πολίτης της Δημοκρατίας του Κιριμπάτι, απευθύνθηκε στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΑΔ) των ΗΕ εισηγούμενος ότι η Νέα Ζηλανδία είχε παραβιάσει το δικαίωμά του στη ζωή απορρίπτοντας το αίτημά του για άσυλο. Ο αιτών είχε επικαλεστεί το ίδιο δικαίωμα να λάβει άσυλο εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στο Κιριμπάτι. Όπως αναλυθεί εκτενέστερα η σημαίνουσα τοποθέτηση της ΕΑΔ, αξίζει πρωτίστως να γίνει παράθεση των πραγματικών περιστατικών.

Πιο αναλυτικά, ο Teitiota γεννήθηκε τη δεκαετία του 70' σε μία νησίδα – χαμηλή ατόλη πολύ κοντά στην Ταράουα, το κεντρικό νησί και πρωτεύουσα του Κιριμπάτι.¹¹¹ Το 2002 παντρεύτηκε τη γυναίκα του και μετακόμισε με την οικογένειά της σε ένα άλλο χωριό στην Ταράουα.¹¹² Οι συνθήκες λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της ανόδου της θάλασσας γίνονταν προοδευτικά όλο και λιγότερο ασφαλείς για τους κατοίκους του νησιού. Ο ενάγων και η σύζυγος του, δεδομένων των όσων πληροφορούντο από τα μέσα ενημέρωσης σχετικά με την ολοένα και μεγαλύτερη επιδείνωση της κατάστασης στο νησί, το οποίο σύμφωνα με τις εκτιμήσεις θα καθίστατο προοδευτικά μη κατοικήσιμο, αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στη Νέα Ζηλανδία.¹¹³

Οι δυο τους ήρθαν στη Νέα Ζηλανδία από το Κιριμπάτι το 2007. Τρία χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 2010 έληξε η άδεια παραμονής τους. Ωστόσο παρέμειναν παρανόμως στη χώρα.¹¹⁴ Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι ενόσω βρίσκονταν στη Νέα Ζηλανδία απέκτησαν και τρία παιδιά.¹¹⁵ Μετά από τυχαίο έλεγχο στο δρόμο, ο Teitiota αναγκάστηκε να υποβάλει αίτηση ασύλου με αιτιολογική βάση τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη χώρα καταγωγής του, το Κιριμπάτι. Ο υπάλληλος της αρμόδιας αρχής απέρριψε το αίτημά του και έκτοτε ξεκίνησε η μακρά σχετική δικαστηριακή διεκδίκηση.

Στο σημείο αυτό, αξίζει πρωτίστως να γίνει αναφορά στις πραγματικές επικρατούσες συνθήκες στο Κιριμπάτι οι οποίες ασφαλώς συνετέλεσαν στην λήψη των σχετικών αποφάσεων από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα της Νέας Ζηλανδίας αλλά και εν συνεχεία από πλευράς ΕΑΔ των ΗΕ. Το Πρωτοδικείο Μετανάστευσης και Προστασίας, όπου πρώτα

¹¹¹ AF (Kiribati) [2013] NZIPT 800413 (June 25), para. 23

¹¹² Ibid, para. 24

¹¹³ Ibid, para. 29

¹¹⁴ Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2015] NZSC 107 (July 20), para. 4

¹¹⁵ Κανένα από τα οποία δεν δικαιούταν βέβαια, βάσει της Πράξης Ιθαγένειας του 1977 [6(1)(b)], τη Νέο-Ζηλανδική ιθαγένεια.

εκτέθηκαν οι εν λόγω συνθήκες, αφού εξέτασε το Πρόγραμμα Δράσης Εθνικής Προσαρμογής της χώρας, του 2007, την επιστημονική κατάθεση του John Corcoran¹¹⁶, τις μαρτυρίες του Teitiota και της γυναίκας του, καθώς και λοιπά σχετικά του φαινομένου επιστημονικά άρθρα διαπίστωσε ως προς την κατάσταση στο νησί τα ακόλουθα:

Παρά την ύπαρξη θαλασσίων τειχών (60 τείχη από το 2005)¹¹⁷, έχουν προκληθεί πλημμύρες λόγω της ανόδου της στάθμης της θάλασσας σε κατοικημένες περιοχές, επηρεάζοντας μεταξύ άλλων τις ιδιόκτητες περιουσίες και τις μεταφορές. Επίσης, σαφείς καθίστανται οι αρνητικές επιπτώσεις στη γη και τους καρπούς της, λόγω του υφάλμυρου νερού που απορροφάται από το έδαφος, προκαλώντας κατά συνέπεια και μία «διατροφική ανασφάλεια» στους ντόπιους, μεταξύ των οποίων και στον Teitiota και την οικογένειά του. Συν τοις άλλοις, υφίσταται πρόβλημα και με την έλλειψη φρέσκου πόσιμου νερού. Όλα αυτά έχουν οδηγήσει, συνδυαστικά με την αύξηση του πληθυσμού (50.000 το 2010) σε κοινωνικές πιέσεις και εντάσεις.¹¹⁸ Οι προαναφερθείσες περιβαλλοντικές επιπτώσεις είναι αποτέλεσμα τόσο ξαφνικών, όπως οι καταιγίδες, όσο και προοδευτικά εντεινόμενων γεγονότων, όπως η άνοδος της στάθμης της θάλασσας.¹¹⁹

Σε πρώτη φάση το ζήτημα πήγε στο Πρωτοδικείο Μετανάστευσης και Προστασίας (Immigration and Protection Tribunal)¹²⁰ το οποίο εξέδωσε την αρνητική στο αίτημα του Teitiota απόφασή του στις 25 Ιουνίου 2013. Το Δικαστήριο, υπό την ενότητα 198 της Μεταναστευτικής Πράξης του 2009, έπρεπε εν προκειμένω να καθορίσει εάν δύναται ο αιτών να αναγνωρισθεί ως (α) πρόσφυγας υπό τη Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων (ενότητα 129), (β) προστατευόμενο άτομο υπό τη Σύμβαση Κατά των Βασανιστηρίων του 1984 (ενότητα 130)¹²¹ ή (γ) προστατευόμενο πρόσωπο υπό το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του 1966 (ενότητα 131).¹²²

Σε πρώτη φάση, απερρίφθη το αίτημα του Teitiota για άσυλο υπό τη Σύμβαση του 1951 για το Καθεστώς των Προσφύγων.¹²³ Το Πρωτοβάθμιο Δικαστήριο, αφού εξέτασε τις επικρατούσες στο Κιριμπάτι συνθήκες, κατέληξε στο ότι ο αιτών δε θα αντιμετώπιζε πραγματικό κίνδυνο δίωξης αν επέστρεφε στο νησιωτικό κράτος. Καίριο για τη αποτίμηση της κατάστασης από το δικαιοδοτικό όργανο ήταν το γεγονός ότι οι εμπειρίες του Teitiota και της οικογενείας του αποτελούσαν κοινά βιώματα με όλους τους πολίτες του Κιριμπάτι (εξέλειπε το στοιχείο της διάκρισης). Επιπροσθέτως, η Κυβέρνηση της χώρας δεν εδύνατο να

¹¹⁶ Υποψήφιος διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο του Waikato στη Νέα Ζηλανδία, ερευνητής του ζητήματος της κλιματικής αλλαγής στο Kiribati.

¹¹⁷ Η ανύψωση θαλασσίων τειχών αποτελεί κλασικό μέτρο προσαρμογής (“adaptation”) στην κλιματική αλλαγή και συγκεκριμένα την άνοδο της στάθμης της θάλασσας.

¹¹⁸ Βλ συγκεντρωμένα: HRC, Teitiota v. New Zealand, p. 2-3

¹¹⁹ Ibid, para. 2.7

¹²⁰ Το Δικαστήριο Μετανάστευσης και Προστασίας είναι ένα ανεξάρτητο σώμα το οποίο δέχεται εφέσεις για αποφάσεις, περιλαμβανομένων των κρίσεων περί της απόδοσης του καθεστώτος του πρόσφυγα, ειλημμένες από τη ‘Μετανάστευση Νέας Ζηλανδίας’. Η ‘Μετανάστευση Νέας Ζηλανδίας’ αποτελεί μέρος του Υπουργείου Επιχειρηματικότητας, Καινοτομίας και Απασχόλησης.

¹²¹ Η υπαγωγή στη Σύμβαση Κατά των Βασανιστηρίων του 1984 δεν είχε επιχειρηθεί καν από την πλευρά του νομικού εκπροσώπου του προσφεύγοντος, του κου Kidd.

¹²² AF (Kiribati) [2013], para. 36

¹²³ Ibid, para. 76

πράξει οτιδήποτε περαιτέρω για να σταματήσει την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και, κατ' επέκταση τα λοιπά εκ τούτου προκληθέντα προβλήματα.¹²⁴ Στο σημείο αυτό, παρενθετικά, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει, κατά τη γράφουσα, το γεγονός ότι το Πρωτοδικείο Μετανάστευσης και Προστασίας δεν απέρριψε δογματικά τη συμπερίληψη των «περιβαλλοντικών προσφύγων» στο καθεστώς της Συμβάσεως του 1951.¹²⁵

Από την άλλη, αναφορικά με την υπαγωγή στο Άρθρο 6 του ΔΣΑΠΔ, το Δικαστήριο εξέτασε το ενδεχόμενο για «αυθαίρετη στέρηση ζωής» (“arbitrary deprivation of life”), ωστόσο δεδομένων των συνθηκών στο Κιριμπάτι και της σχετικής προσπάθειας που καταβάλλει η Κυβέρνησή του, θεώρησε ότι δεν υφίστατο εκεί βάσιμος άμεσος κίνδυνος για τη ζωή του προσφεύγοντος.¹²⁶ Το Δικαστήριο σημείωσε την ευρεία ερμηνεία του δικαιώματος στη ζωή (υπό το Γενικό Σχόλιο Νο. 6), τη θετική υποχρέωση των κρατών για την εκπλήρωσή του, αλλά και το προϋποτιθέμενο της πραγματικής και επικείμενης φύσης της εισηγούμενης παραβίασεως. Τούτων δοθέντων θεώρησε ότι στην περίπτωση του Teitiota δεν υφίσταντο βάσιμοι λόγοι να πιστεύεται ότι θα βρισκόταν σε κίνδυνο αυθαίρετης στέρησης της ζωής (άρθρο 6 ΔΣΑΠΔ), ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (άρθρο 7 ΔΣΑΠΔ).¹²⁷ Σε συνέπεια των ανωτέρω, η προσφυγή για την ανατροπή της διοικητικής πράξης άρνησης του ασύλου στον Teitiota δεν φαίνεται να είχε τα επιθυμητά για τον ενάγοντα αποτελέσματα.

Κατόπιν τούτου, ο Teitiota αιτήθηκε εφέσεως επί της αποφάσεως του Πρωτοδικείου ενώπιον του Δικαστηρίου (High Court) και, εν συνεχεία, ακυρώσεως της αποφάσεως του τελευταίου ενώπιον του Εφετείου (Court of Appeal). Η πλευρά του προσφεύγοντος έθεσε έξι νομικά ζητήματα αμφισβητώντας επιμέρους εκτιμήσεις του Πρωτοδικείου Μετανάστευσης και Προστασίας.¹²⁸ Αμφότερα τα δικαιοδοτικά όργανα απέρριψαν τελικώς το σχετικό αίτημά του για αναγνώριση του ως πρόσφυγα, επικυρώνοντας επί της ουσίας την πρώτη απόφαση του

¹²⁴ Ibid, para. 75

¹²⁵ “While in many cases the effects of environmental change and natural disasters will not bring affected persons within the scope of the Refugee Convention, no hard and fast rules or presumptions of non-applicability exist. Care must be taken to examine the particular features of the case.” (AF (Kiribati), para. 64). Σε άλλο σημείο είχε επιπλέον αναφερθεί ότι: “But this requirement of some form of human agency does not mean that environmental degradation, whether associated with climate change or not, can never create pathways into the Refugee Convention or protected person jurisdiction.” (Ibid, para. 55)

¹²⁶ Ibid, para. 91. Συναφώς το Δικαστήριο απεφάνθη ότι δεν υπήρχε ούτε ενδεχόμενο «σκληρής μεταχείρισης» κατά την επιστροφή στο Kiribati.(para. 95)

¹²⁷ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 2.9

¹²⁸ “Mr Kidd advanced six questions of law which were, with respect, somewhat imprecise. They were: (a) The word “refugee” extends to people who are refugees from climate change and its effects and that by referring to such people as “sociological refugees” the Tribunal had erred. (b) The Tribunal erred in finding that because all people in Kiribati suffer from the same results of “global warming” this disqualifies the applicant from claiming refugee status. (c) Green house gases are responsible for rising sea levels and changes of weather patterns (inherent in climate change) and, as such, constitute an indirect but worldwide “human agency”. (d) The Tribunal had failed to consider Articles 2, 3(a) and 24(1) of the ICCPR as they might relate to the three children of the applicant and had further failed to consider Articles 24(1) and 2(a)-(c) of the United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCROC). (e) The Tribunal erred in law in not considering the situation of the applicant’s children separately, particularly as regards the effect on them of water and food deprivation as New Zealand born children who, if returned to Kiribati where they had never lived, would suffer serious harm. (f) The factual finding of the Tribunal that the applicant’s food and water supply were adequate was a “misdirection” because of the evidence of the effects severe overcrowding and future climate change would have on the applicant and his children.” (Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2013] NZHC 3125 (November 26), para. 40)

Πρωτοβάθμιου δικαιοδοτικού οργάνου. Κατά το λεκτικό του Δικαστηρίου (High Court), παρόλο που οι επισημάνσεις του προσφεύγοντος ήταν «καινούργιες» και «αισιόδοξες», δεν ήταν «πειστικές».¹²⁹ Συναφώς, το Court of Appeal σημείωσε ότι, παρά την ίδια συμπάθεια στους κατοίκους του Κιριμπάτι, το αίτημα του Teitiota καθίστατο «θεμελιωδώς παρανοημένο».¹³⁰ Αξίζει βεβαίως καταληκτικά να υπογραμμισθεί η τοποθέτησή του τελευταίου ότι: «Κανείς δεν πρέπει να αναγιγνώσκει την απόφαση αυτή ως υποτιμητική της σημασίας της κλιματικής αλλαγής... Εκείνο που δείχνει αυτή η απόφαση είναι ότι η κλιματική αλλαγή και η επίδρασή της στις χώρες όπως το Kiribati δεν αντιμετωπίζεται κατάλληλα βάσει της Σύμβασης για τους Πρόσφυγες.»¹³¹

Τέλος, η υπόθεση έφτασε στο Ανώτατο Δικαστήριο (Supreme Court) της Νέας Ζηλανδίας. Στη βάση των δεδομένων που υπέδειξαν και τα προηγούμενα δικαιοδοτικά όργανα, και το Ανώτατο Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα του ενάγοντος.¹³² Εξαιρετικό ενδιαφέρον βεβαίως παρουσιάζει η παραδοχή από το ίδιο ότι οι αποφάσεις του Πρωτοβάθμιου και Δευτεροβάθμιου Δικαστηρίου «δεν σημαίνουν ότι για την περιβαλλοντική υποβάθμιση προκύπτουσα από την κλιματική αλλαγή ή άλλες φυσικές καταστροφές δεν θα μπορούσε να ανοίξει ο δρόμος στη Σύμβαση για τους Πρόσφυγες ή τη δικαιοδοσία για τα προστατευόμενα άτομα» και ότι «η απόφασή μας στην παρούσα υπόθεση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αποκλείει αυτή την πιθανότητα σε μία κατάλληλη υπόθεση».¹³³

Η επακόλουθη σύσταση της ΕΑΔ ήρθε να φωτίσει έτι περισσότερο την εν δυνάμει συνθήκη προστασίας των «κλιματικών προσφύγων», τη νομική βάση, το περιεχόμενο αλλά και όρια εφαρμογής της. Η δικαιοπρακτική προστιθέμενη αξία εκ της προκειμένης συστάσεως στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, η οποία αποτελεί άλλωστε αφορμή του παρόντος πονήματος, πρόκειται να αναλυθεί περαιτέρω στην αμέσως επόμενη υποενότητα.

2. Η προστιθέμενη αξία της απόφασης της ΕΑΔ: οι «κλιματικοί πρόσφυγες» ως εν δυνάμει δικαιούχοι διεθνούς προστασίας επί τη βάση των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΔ

Στις αρχές του 2020, συγκεκριμένα την 7^η Ιανουαρίου, η ΕΑΔ δημοσιοποίησε τις υιοθετηθείσες θέσεις της επί της αναφοράς υπ' αριθμόν 2728/2016 του Ioane Teitiota.¹³⁴ Το αίτημα του προσφεύγοντος περί παραβίασης του ιδίου δικαιώματος στη ζωή απερρίφθη. Ωστόσο, για πρώτη φορά άνοιξε ο δρόμος για την εν δυνάμει νομική προστασία των ατόμων

¹²⁹ Ibid, para. 51

¹³⁰ Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2014] NZCA 173 (May 8), para. 40

¹³¹ Ibid, para. 41

¹³² Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2015] NZSC 107 (July 20), para. 14

¹³³ Ibid, para. 13

¹³⁴ HRC, Ioane Teitiota v. New Zealand Views adopted by the Committee under article 5(4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016, adopted on 24 October 2019 (CCPR/C/127/D/2728/2016)

που αναγκάζονται να μεταναστεύσουν εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, στη βάση των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΔ.

Ο Teitiota απευθύνθηκε στην ΕΑΔ επικαλούμενος παραβίαση του ιδίου δικαιώματος στη ζωή, όπως αυτό αποτυπώνεται στο άρθρο 6(1) ΔΣΑΠΔ, εκ της επαναπροωθήσεώς του από τη Νέα Ζηλανδία στη Δημοκρατία του Κιριμπάτι όπου οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής έπλητταν πολυεπίπεδα τον ίδιο και την οικογένειά του. Η Επιτροπή αρχικά εξέτασε βάσει του κανόνα 97 των κανόνων διαδικασίας και απεφάνθη θετικά για το «παραδεκτό» της αναφοράς του ιδιώτη.¹³⁵ Συναφώς διαλεύκανε ότι το ζήτημα δεν εξετάζεται παράλληλα από άλλο όργανο (άρθρο 5(2)(a) του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου)¹³⁶ και ότι έχουν εξαντληθεί όλα τα εσωτερικά ένδικα της Νέας Ζηλανδίας (άρθρο 5(2)(b) του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου).¹³⁷ Επιπροσθέτως, η Επιτροπή απεφάνθη ότι στην προκειμένη περίπτωση το ζήτημα δεν ήταν αν ο αιτών τη στιγμή της προσφυγής ήταν θύμα μίας παρελθούσης παραβίασης, αλλά το αν είχε αιτιολογήσει επαρκώς ότι εδύνατο να υποβληθεί σε σχετικό κίνδυνο ανεπανόρθωτης βλάβης σε περίπτωση απελάσεως. Έκρινε, λοιπόν, ότι δεδομένων των συνθηκών στην Ταράουα, η επιστροφή δεν αφορούσε μία «υποθετική μελλοντική βλάβη» αλλά μία «πραγματική δυσχέρεια».¹³⁸

Κατόπιν ανασκόπησης των πραγματικών περιστατικών και συνθηκών στο Κιριμπάτι και των πρότερων νομικών διαδικασιών και αποφάσεων, η Επιτροπή εκλήθη να ενεργήσει υπό τα προβλεπόμενα στο Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο και να εκφέρει σχετική επί της ουσίας της υποθέσεως «άποψη».¹³⁹ Έτσι, ούσα σύμφωνη με τις πρότερες δικαστηριακές αποφάσεις, επιβεβαίωσε ότι δεν υπάρχει άμεσος κίνδυνος για τη ζωή του προσφεύγοντος και ότι η επιστροφή του Teitiota και της οικογένειάς του στη Δημοκρατία του Κιριμπάτι, δεν συνιστά παραβίαση του δικαιώματός του στη ζωή υπό το Άρθρο 6(1) του ΔΣΑΠΔ.¹⁴⁰ Μολαταύτα, με την ανάλυσής της επί της ουσίας έθεσε τα νομικά θεμέλια για την εν δυνάμει, μελλοντικά, προστασία των «κλιματικών προσφύγων».

Αφετηριακό σημείο της όλης συλλογιστικής δεν είναι άλλο από το Γενικό Σχόλιο 31 της Επιτροπής. Το τελευταίο ορίζει ότι «... την υποχρέωση (των Κρατών Μερών) να μην εκδώσουν, απελάσουν, εκδιώξουν ή απομακρύνουν με άλλο τρόπο ένα άτομο από την επικράτειά τους, όπου υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι για να πιστεύουμε ότι υπάρχει πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης, όπως αυτή που προβλέπεται στα άρθρα 6 και

¹³⁵ Ibid, para. 8.6

¹³⁶ Ibid, para. 8.2

¹³⁷ Ibid, para. 8.3

¹³⁸ Ibid, para. 8.5

¹³⁹ Article 1: A State Party to the Covenant that becomes a Party to the present Protocol recognizes the competence of the Committee to receive and consider communications from individuals subject to its jurisdiction who claim to be victims of a violation by that State Party of any of the rights set forth in the Covenant. No communication shall be received by the Committee if it concerns a State Party to the Covenant which is not a Party to the present Protocol.

¹⁴⁰ Ibid, para. 10, Βέβαια, “Without prejudice to the continuing responsibility of the State party to take into account in future deportation cases the situation at the time in the Republic of Kiribati and new and updated data on the effects of climate change and rising sea-levels thereupon” (para. 9.14) Η περιοριστική αξιολόγηση των υφιστάμενων συνθηκών πρόκειται να αναλυθεί εκτενώς στη δεύτερη υποενότητα του δεύτερου μέρους.

7 του Συμφώνου, είτε στη χώρα στην οποία πρόκειται να πραγματοποιηθεί η απομάκρυνση είτε σε οποιαδήποτε χώρα στην οποία το άτομο μπορεί στη συνέχεια να απομακρυνθεί.»¹⁴¹ Σχετική πρόβλεψη ενυπάρχει και στο Γενικό σχόλιο 36 ειδικώς επί του Άρθρου 6.¹⁴²

Της προβλέψεως τούτης δοθείσης, εφόσον αποδεικνύετο πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης λόγω των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης στη χώρα καταγωγής τους, θα δικαιολογείτο υποχρέωση μη επαναπροώθησης από το κράτος υποδοχής. Η Επιτροπή μέσα από την εισήγησή της εισάγει στο σχετικό νομικό διάλογο¹⁴³ την προοπτική της εν δυνάμει υπαγωγής των ανθρώπων που υφίστανται τις καταστροφικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο καθεστώς προστασίας του εν λόγω διεθνούς συμφώνου. Συγκεκριμένα στην παράγραφο 9.11 της ίδιας τοποθέτησης, υπογραμμίζει ότι «χωρίς ισχυρές εθνικές και διεθνείς προσπάθειες, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα κράτη υποδοχής μπορεί να εκθέσουν τα άτομα σε παραβίαση των δικαιωμάτων τους υπό τα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου, “ενεργοποιώντας” έτσι τις υποχρεώσεις μη-επαναπροώθησης των κρατών εξόδου.»¹⁴⁴ Στην προκειμένη διαπίστωση εντοπίζεται η προστιθέμενη επί της ουσίας αξία της υπό ανάλυση συστάσεως της Επιτροπής για την προστασία των «κλιματικών προσφύγων».

Με μία απόφαση, κατά τα λοιπά, ακυρωτική του αιτήματος του ιδιώτη και επικυρωτική της κρατικής στάσης, η Επιτροπή κατάφερε τεχνηέντως, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, να θέσει τις νομικές βάσεις για ένα ζήτημα πραγματικά τόσο φλέγον. Ως εκ τούτου, η εν λόγω σύσταση είχε κατά κύριο λόγο θετική απήχηση. Η Ύπατη Αρμοστέα του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες τιτλοφόρησε τη σχετική τοποθέτησή της «Ιστορική υπόθεση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των ΗΕ ανοίγει την πόρτα στα αιτήματα ασύλου κλιματικής αλλαγής».¹⁴⁵ Ως «κρίσιμο σημείο» για την προστασία των «θυμάτων» της κλιματικής ή/και περιβαλλοντικής κρίσης θεωρήθηκε από ειδικούς η απόφαση της Επιτροπής¹⁴⁶, σε αυτή την κατά πολλούς «σημαινούσα υπόθεση» (“landmark case”).¹⁴⁷ Διαμορφώθηκε ένα «παγκόσμιο

¹⁴¹ UN Human Rights Committee ‘General comment no. 31 [80], The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant’ (2004) UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, para. 12. Με τα Γενικά Σχόλια καθένα από τα όργανα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των ΗΕ (Human Rights Treaty Bodies) δημοσιοποιεί την ερμηνεία του επί της εκάστοτε σύμβασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εν προκειμένω, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων μέσα από τα ίδια Γενικά σχόλια εκφράζει την ερμηνεία της επί συγκεκριμένων διατάξεων του ΔΣΑΠΔ.

¹⁴² UN Human Rights Committee ‘General comment no. 36, Article 6 (Right to Life)’ (2018) UN Doc CCPR/C/GC/36, para. 30

¹⁴³ Παρόμοια διαπίστωση είχε γίνει και από τα εσωτερικά δικαστήρια της Νέας Ζηλανδίας. Ωστόσο, εδώ μιλάμε για μία παραδοχή, από πλευράς Επιτροπής, με ευρύτερη επεξηγηματική βάση και εκτενέστερη εκτελεστική εμβέλεια.

¹⁴⁴ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.11

¹⁴⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, ‘Historic UN Human Rights case opens door to climate change asylum claims’ (2020) <<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25482&>>, accessed 20 August 2020

¹⁴⁶ Lyons K, ‘Climate refugees can’t be returned home, says landmark UN human rights ruling’ (2020) The Guardian <<https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/climate-refugees-cant-be-returned-home-says-landmark-un-human-rights-ruling>>, accessed 5 September 2020

¹⁴⁷ Βλ. Ενδεικτικά Melissa Godin, ‘Climate Refugees Cannot Be Forced Home, U.N. Panel Says in Landmark Ruling’ Time <<https://time.com/5768347/climate-refugees-un-ioane-teitiota/>>, accessed 5 September 2020; “What’s really important here, and why it’s quite a landmark case, is that the committee recognised that without robust action on climate at some point in the future it could well be that governments will, under international

προηγούμενο»¹⁴⁸ με αυτή την πρώτη του είδους απόφαση, την «ισχυρά συμβολική» όπως την αποκάλεσε ένας αξιωματούχος των ΗΕ.¹⁴⁹ Πρόκειται για μία προφανώς μη δεσμευτική τοποθέτηση από πλευράς ΕΑΔ, η οποία ωστόσο επαρκεί για να επιστήσει την προσοχή στα κράτη για την μελλοντική αξιολόγηση σχετικών υποθέσεων. Είκοσι πέντε χρόνια νομολογίας χρειάστηκαν, όπως σημειώνει η McAdam, για να θεωρηθεί δυνητικά παράνομη η επιστροφή ατόμων σε χώρες όπου οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής μπορεί να τα εκθέσουν σε απειλητική για τη ζωή ή απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση.¹⁵⁰ Αυτό από μόνο του συνιστά μία «συμβολική νίκη»¹⁵¹ για την προστασία αυτών των ανθρώπων.

Αξίζει βέβαια, κατά τη γράφουσα, να επισημανθεί ότι η απόφαση της Επιτροπής άνοιξε το δρόμο για την αναγνώριση των ανθρώπων αυτών ως δικαιούχων προστασίας υπό το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και όχι ως προσφύγων. Άλλωστε η Επιτροπή δεν θα είχε τη δικαιοδοσία να επιληφθεί ζήτημα διεθνούς προσφυγικού δικαίου. Έτσι, πρακτικά, προωθήθηκε η δυνατότητα από πλευράς τους αξίωσης ασύλου και μη επαναπροώθησης χωρίς να επιλύεται το ονοματολογικό ζήτημα.¹⁵²

human rights law, be prohibited from sending people to places where their life is at risk or where they would face inhuman or degrading treatment”, δήλωσε η Καθηγήτρια McAdam, διευθύντρια του Κέντρου Διεθνούς Προσφυγικού Δικαίου Kaldor στο Πανεπιστήμιο της New South Wales. (βλ. Lyons K, ‘Climate refugees can’t be returned home, says landmark UN human rights ruling’, Supra note 144)

¹⁴⁸ Amnesty International UK, ‘UN landmark climate refugee ruling sets ‘global precedent’ (2020) <<https://www.amnesty.org.uk/press-releases/un-landmark-climate-refugee-ruling-sets-global-precedent/>>, accessed 10 September 2020

¹⁴⁹ Sophie Lewis, ‘Millions of future climate refugees may need protection, U.N. committee warns’ (2020) CBS News <<https://www.cbsnews.com/news/climate-change-refugees-united-nations-rules/>>, accessed 10 September 2020

¹⁵⁰ Jane McAdam, ‘Climate refugees cannot be forced back home’ (2020) The Sydney Morning Herald <<https://www.smh.com.au/environment/climate-change/climate-refugees-cannot-be-forced-back-home-20200119-p53sp4.html>>, accessed 12 September 2020

¹⁵¹ Marie Courtoy, ‘An Historic Decision for “Climate Refugees”? Putting it into Perspective’ (2020) CEDIE <<https://uclouvain.be/en/research-institutes/juri/cedie/news/united-nations-human-rights-committee-views-on-communication-no-2728-2016-ioane-teitiota-v-new-zealand-october-24-2019.html>>, accessed on 4 October 2020

¹⁵² Οι Behrman και Kent τονίζουν ειδικά το ζήτημα της «Ταμπέλας του Πρόσφυγα» και το ατέρμονο ντιμπέιτ αναφορικά με τη χρήση της στα μετακινούμενα εξαιτίας της περιβαλλοντικής υποβάθμισης άτομα. Η απόφαση της Επιτροπής δεν είχε να προσφέρει τίποτα σε αυτό τον επιστημονικό διάλογο, ωστόσο επί της υποθέσεως Teitiota εν γένει σημειώνονται οι δύο εξής παρατηρήσεις. Πρώτον, το γεγονός ότι ο Teitiota προσέφυγε στα δικαστήρια της Νέας Ζηλανδίας διεκδικώντας καθεστώς πρόσφυγα έρχεται σε αντίθεση με τη συχνά διατυπωμένη θέση ότι οι ίδιοι οι άνθρωποι που πλήττονται από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής αποποιούνται τον τίτλο του πρόσφυγα. Δεύτερον, το Ανώτατο Δικαστήριο της Νέας Ζηλανδίας έκρινε πιθανή την αλληλεπίδραση της κλιματικής αλλαγής με άλλους παράγοντες, όπως οι ένοπλες διαμάχες ή η διακριτική μεταχείριση από πλευράς κράτους, όπως δοθεί υπό το διεθνές προσφυγικό δίκαιο, ήτοι το δίκαιο της Συμβάσεως του 1951, προστασία. Αυτό σε συνδυασμό με την κρίση της Επιτροπής για την εφαρμογή της αρχής της μη επαναπροώθησης (η οποία προέρχεται από το προσφυγικό δίκαιο) σε περιπτώσεις όπως αυτή του Teitiota, οδηγεί τους δύο αναλυτές στο συμπέρασμα ότι η προοπτική της ένταξης της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στο έννοια του πρόσφυγα είναι ακόμη υπαρκτή. (Simon Behrman and Avidan Kent, ‘Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in Teitiota v New Zealand’ (2020) Polish Migration Review, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3653088>, p. 10)

3. Η ευρεία ανάγνωση του δικαιώματος στη ζωή του άρθρου 6 και οι «κλιματικοί πρόσφυγες»

Υπενθυμίζεται ότι η αναφορά του Teitiota στην ΕΑΔ έγινε επί τη βάσει ισχυριζόμενης παραβίασης συγκεκριμένα του άρθρου 6(1) ΔΣΑΠΔ, ήτοι του δικαιώματος στη ζωή. Στο πλαίσιο αυτό, ειδικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν για το σκοπό της παρούσας μελέτης τα ακόλουθα ερωτήματα. Τινί τρόπο ερμήνευσε η ΕΑΔ, εν προκειμένω, το δικαίωμα στη ζωή; Ποιά η συλλογιστική περί της χρησιμοποίησής του ως δυνητικού εφελτηρίου για την διεθνή προστασία των «κλιματικών προσφύγων»;

Αξίζει, κατ' αρχάς, να γίνουν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις ως προς τη φύση και την εξέλιξη του εν λόγω δικαιώματος. «Το δικαίωμα στη ζωή είναι... ένα θεμελιώδες δικαίωμα σε κάθε κοινωνία, ανεξάρτητα από το βαθμό ανάπτυξης ή τον τύπο πολιτισμού που την χαρακτηρίζει, αφού το δικαίωμα αποτελεί μέρος κανόνα αναγκαστικού δικαίου του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.»¹⁵³ Ο επιτακτικός και μη παρεκκλίσιμος χαρακτήρας του δικαιώματος στη ζωή είναι ενδεικτικός της εξέχουσας θέσης του τελευταίου στο ευρύτερο σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁵⁴ Σε παγκόσμιο επίπεδο για πρώτη φορά στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο άρθρο 3 προβλεπόταν το εξής: «Όλοι έχουν δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική ασφάλεια».

Αντιστοίχως, το κεντρικό στην υπόθεση Teitiota Άρθρο 6(1) ΔΣΑΠΔ προβλέπει: «Κάθε ανθρώπινο ον έχει το σύμφυτο δικαίωμα στη ζωή. Το δικαίωμα αυτό πρέπει να προστατεύεται από το νόμο. Κανείς δεν πρέπει να στερείται αυθαίρετα τη ζωή του.» Συνδυαστικά το Γενικό σχόλιο 36¹⁵⁵, ως ερμηνευτικό εργαλείο, δεδομένης και της σχετικά πρόσφατης υιοθέτησής του (μόλις το 2018), αποδεικνύεται καίριας σημασίας για την κατανόηση του εξελικτικά προσδιοριζόμενου εν προκειμένω δικαιώματος στη ζωή. Το βέβαιο είναι ότι το τελευταίο, κατά το λεκτικό της Επιτροπής, «δεν πρέπει να ερμηνεύεται στενά».¹⁵⁶

Σε μία ευρεία, λοιπόν, ανάγνωση του δικαιώματος, επικαλούμενη το άρθρο 6(1) ΔΣΑΠΔ σε συνδυασμό με το ερμηνευτικό σχόλιο 36, η Επιτροπή, πρώτον, τόνισε ότι το δικαίωμα στη ζωή εμπεριέχει το δικαίωμα των ατόμων να απολαμβάνουν μία ζωή με αξιοπρέπεια, ελεύθερη, συν τοις άλλοις, από πράξεις ή παραλείψεις που θα οδηγούσαν σε πρόωρο ή αφύσικο θάνατο.¹⁵⁷ Οι ισχυρισμοί του Teitiota περί δυσχερειών στην εξεύρεση στέγης ή πόσιμου νερού, επί παραδείγματι, θα μπορούσαν δυνητικά να αξιολογηθούν ως ασύμφοροι με

¹⁵³ UN General Assembly 'Protection of the human rights in Chile. Note by the Secretary-General' (1982) UN Doc A/37/564, para. 22

¹⁵⁴ Bertrand G. Ramcharan, *The Right To Life In International Law* (Nijhoff 1985), p. 14-15

¹⁵⁵ General Comment No. 36 (CCPR/C/GC/36) Ήρθε να αντικαταστήσει το Γενικό Σχόλιο 6, που είχε υιοθετηθεί από την δέκατη έκτη συνεδρίαση της Επιτροπής, το 1982 [UN Human Rights Committee, General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), adopted on 30 April 1982] και το Γενικό Σχόλιο 14, που είχε υιοθετηθεί στην εικοστή τρίτη συνεδρίαση της Επιτροπής, το 1984 [UN Human Rights Committee, General Comment No. 14: Article 6 (Right to Life) Nuclear Weapons and the Right to Life, adopted on 9 November 1984]

¹⁵⁶ General comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 3

¹⁵⁷ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.4

την πρόβλεψη τούτη. Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη μέρη του Συμφώνου οφείλουν να λαμβάνουν θετικά μέτρα¹⁵⁸, να σέβονται και να διαφυλάττουν, δηλαδή, μέσω νομοθετικών και λοιπών πράξεων το δικαίωμα στη ζωή.¹⁵⁹ Το ανειλημμένο από τη Δημοκρατία του Κιριμπάτι Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης Προσαρμογής του 2007 αποτέλεσε συναφώς σημείο αναφοράς για τις σχετικές προσπάθειες της Κυβέρνησης.

Μάλιστα, κατά το λεκτικό της Επιτροπής, «...η υποχρέωση των κρατών μερών να σέβονται και να διαφυλάττουν το δικαίωμα στη ζωή επεκτείνεται και σε βασίμως επικείμενες απειλές και απειλητικές για τη ζωή καταστάσεις που δύνανται να οδηγήσουν σε απώλεια της ζωής.»¹⁶⁰ Η απώλεια της ζωής δεν συνιστά προαπαιτούμενο για την αναγνώριση παραβίασης του άρθρου 6(1) του Συμφώνου. Και μόνο η ύπαρξη σχετικής απειλής δύναται να θεωρηθεί καταδικαστέα. Ως άμεση απόρροια τούτου καθίσταται πρακτικά επί του θέματος το γεγονός, όπως επεσήμανε και η Schuetze, ότι «τα νησιωτικά κράτη του Ειρηνικού δεν χρειάζεται να βρεθούν κάτω από το νερό για να ενεργοποιηθούν οι υπό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υποχρεώσεις τους να προστατεύουν το δικαίωμα στη ζωή».¹⁶¹

Συν τοις άλλοις, εν προκειμένω, διαφαίνονται οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις της αξιοπρεπούς διαβίωσης. Η οικονομικό – κοινωνική αυτή προέκταση του άρθρου 6 και του δικαιώματος στη ζωή έχει άλλωστε πολλαπλάκι σημειωθεί στο παρελθόν από την Επιτροπή¹⁶² και εξάγεται και από το Γενικό Σχόλιο 36 της ίδιας.¹⁶³ Τη σημασία της εν λόγω προοπτικής έχει, μεταξύ άλλων, καταδείξει και ο Ramcharan ο οποίος εξήγησε ότι το «προαπαιτούμενο επιβίωσης» πρέπει να αξιολογείται ως μέρος του δικαιώματος στη ζωή αν λάβει κανείς υπόψιν του το γεγονός ότι «περισσότεροι άνθρωποι πεθαίνουν από πείνα ή αρρώστιες παρά σκοτώνονται».¹⁶⁴ Στο πλαίσιο αυτό διακρίνεται η αλληλεπίδραση τού, εκ του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, δικαιώματος στη ζωή με λοιπές υποχρεώσεις των κρατών υπό το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα.¹⁶⁵

Συναφώς, για την ικανοποιητική απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή προϋποτίθεται η παροχή βασικών αγαθών και υπηρεσιών όπως το φαγητό και το νερό, η στέγαση και οι υγειονομικές υπηρεσίες. Χαρακτηριστικά, το Γενικό Σχόλιο 14 της Επιτροπής για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα αναφέρεται στο δικαίωμα στην υγεία. Επί του τελευταίου τούτου, η Επιτροπή αναγιγνώσκει ως υποχρεώσεις που χρήζουν άμεσης

¹⁵⁸ Ibid

¹⁵⁹ General Comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 4; Η υποχρέωση αυτή των κρατών αφορά και σε πράξεις φυσικών ή νομικών προσώπων μη καταλογιστέες άμεσα στα ίδια. (Ibid, para. 7)

¹⁶⁰ Ibid

¹⁶¹ Amnesty International, 'UN landmark case for people displaced by climate change' (2020) <<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/01/un-landmark-case-for-people-displaced-by-climate-change/>>, accessed 7 October 2020

¹⁶² Sarah Joseph and Melissa Castan, The International Covenant on Civil and Political Rights. Cases, Materials and Commentary (3rd edition, Oxford University Press 2013), p. 203-206

¹⁶³ General Comment 36(CCPR/C/GC/36), para. 26

¹⁶⁴ Bertrand G. Ramcharan, 'The Right to Life' (1983) 30 NILR, p. 305

¹⁶⁵ Jefferi Hamzah Sendut, 'Climate Change As A Trigger Of Non-Refoulement Obligations Under International Human Rights Law' (2020) EJLT <<https://www.ejltalk.org/climate-change-as-a-trigger-of-non-refoulement-obligations-under-international-human-rights-law/>>, accessed 22 September 2020

ικανοποίησης τη «βασική ... στέγαση», την «επαρκή παροχή ασφαλούς και πόσιμου νερού» και την «ελάχιστη απαιτούμενη τροφή», όλα συστατικά στοιχεία της απόλαυσης του δικαιώματος στη ζωή, και μάλιστα στη ζωή με αξιοπρέπεια.¹⁶⁶ Οι επικρατούσες λόγω της κλιματικής αλλαγής συνθήκες στο Κιριμπάτι, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και τα παρεπόμενά της, η επίδραση στις κατοικήσιμες περιοχές, την παροχή νερού, την καλλιέργεια της γης, και όλα αυτά συνδυαστικά με την υπερπληθυσμιακή συγκέντρωση, αντικατοπτρίζουν ευκρινώς την απειλή του δικαιώματος στη ζωή όπως αυτό αρθρώνεται μέσα από τις κοινωνικοοικονομικές του προεκτάσεις.

Σε κάθε περίπτωση, η ευρεία ερμηνεία του άρθρου 6 από την Επιτροπή στην εν λόγω υπόθεση δε συνιστά νομική καινοτομία, αλλά μία επί του θέματος της κλιματικής μετανάστευσης συναφή υπενθύμιση. Στο πλαίσιο αυτής, σαφώς αναγιγνώσκεται η περιβαλλοντική παράμετρος ως παράγων που επηρεάζει την απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή. Ειδική αναφορά, κρίνεται λοιπόν σκόπιμο, να γίνει στο σχετικό διακηρυκτικό και νομολογιακό προηγούμενο.

4. Το δικαίωμα στη ζωή και οι περιβαλλοντικές συνθήκες ως παράγων για την απόλαυσή του

Ήδη το 1972, στη Διακήρυξη των ΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (γνωστή ως Διακήρυξη της Στοκχόλμης) προβλεπόταν ότι «αμφότερες οι όψεις του ανθρώπινου περιβάλλοντος, το φυσικό και το ανθρωπογενές είναι βασικές για το ευ-ζην και την απόλαυση βασικών δικαιωμάτων αρχής γεννωμένης με το ίδιο το δικαίωμα στη ζωή».¹⁶⁷ Το δικαίωμα στη ζωή, και δη σε μία ζωή με αξιοπρέπεια, βρίσκεται σε άμεση αλληλεξάρτηση, όπως έχει καταδειχθεί διακηρυκτικά και νομολογιακά, με τις επικρατούσες περιβαλλοντικές συνθήκες.

Στη βάση των ανωτέρω υπό το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος προβλεπομένων, το άρθρο 6, ήτοι το δικαίωμα στη ζωή, και οι συνεπαγόμενες υποχρεώσεις των κρατών, πρέπει να ερμηνεύεται αντίστοιχα, όπως περιλαμβάνει και τη σχετική περιβαλλοντική παράμετρο. Στο Γενικό σχόλιο 36 προβλέπεται συναφώς: «Η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η κλιματική αλλαγή και η μη βιώσιμη ανάπτυξη συνιστούν μερικές από τις πιο πιεστικές και σοβαρές απειλές για τη δυνατότητα των παρόντων και μελλοντικών γενεών να απολαύσουν το δικαίωμα στη ζωή.»¹⁶⁸ Στο πνεύμα αυτό, κατά την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους υπό το άρθρο 6 του Συμφώνου, τα κράτη μέρη οφείλουν να λαμβάνουν υπόψιν τις αντίστοιχες

¹⁶⁶ CESCR 'General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)' (2000) UN Doc E/C.12/2000/4, para. 43

¹⁶⁷ Διακήρυξη των ΗΕ για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment), υιοθετήθηκε στη Στοκχόλμη την 16^η Ιουνίου 1972, παραγρ. 1 Αντίστοιχα, μία εικοσαετία αργότερα, στην υιοθετηθείσα Διακήρυξη του Ρίο, και συγκεκριμένα στην Αρχή 1 αυτής, υποδείχθηκε η σημασία θεμελίωσης του ανθρώπινου βίου σε αρμονία με τη φύση με όρους πλέον βιώσιμης ανάπτυξης. [Διακήρυξη των ΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Declaration on Environment and Development), υιοθετήθηκε στο Ρίο ντε Τζανέιρο την 14η Ιουνίου 1992, Αρχή 1]

¹⁶⁸ General Comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 62

υποχρεώσεις τους υπό το διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, και αντιστρόφως.¹⁶⁹ Άλλωστε, όπως επεσήμανε και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης στη σχετική Γνωμοδότηση για την απειλή ή χρήση των πυρηνικών όπλων, «το περιβάλλον δεν είναι κάτι το αφαιρετικό, αντιθέτως αναπαριστά το ζωτικό χώρο, την ποιότητα της ζωής και την υγεία των ανθρώπων, περιλαμβανομένων των αγέννητων γενεών».¹⁷⁰

Στην παραδοχή αυτή προέβη και η ΕΑΔ στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας υπογραμμίζοντας ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί να επηρεάσει μερικώς την ευζωία του ατόμου και στην πιο ακραία της μορφή να οδηγήσει σε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή.¹⁷¹ Οι πολυεπίπεδες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στον ανθρώπινο βίο διαφαίνονται και στη ρητορική του προσφεύγοντος. Έγινε λόγος για τις, απτές σήμερα ή σε βάθος χρόνου, επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και της ανόδου της στάθμης της θάλασσας συγκεκριμένα στις κατοικίες, τις προμήθειες νερού, τις καλλιέργειες τροφών και την υγεία. Σε ευρύτερο επίπεδο, εντυπωσιακές καθίστανται, ενδεικτικά, οι εκτιμήσεις του Παγκοσμίου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) ότι οι θάνατοι εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής ανέρχονται σε τουλάχιστον 150.000 ανά έτος, αριθμός που αναμένεται να διπλασιαστεί μέχρι το 2030.¹⁷² Και όταν μιλάμε όχι απλά για δικαίωμα στη ζωή αλλά για δικαίωμα στη ζωή με αξιοπρέπεια, μάλλον τα νούμερα των δυνητικών παραβιάσεων καθίστανται πολλαπλάσια.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν δύο επιμέρους παράμετροι της εν τοιαύτη περιπτώσει ανάγνωσης του δικαιώματος στη ζωή για την προστασία των «κλιματικών προσφύγων». Πρώτον, η κλιματική αλλαγή είναι γεγονός ότι επηρεάζει αρνητικά την ευζωία του ατόμου και δύναται να οδηγήσει σε παραβίαση του εν ευρεία έννοια δικαιώματος στη ζωή σε διαγεννεακή βάση.¹⁷³ Ένα από τα επιχειρήματα άλλωστε του προσφεύγοντος για την αρχική μετακίνηση στη Νέα Ζηλανδία ήταν και η επιθυμία του να κάνουν παιδιά συνδυαστικά με το μη βιώσιμο της περιβαλλοντικής κατάστασης του Κιριμπάτι σε βάθος χρόνου. Αυτή ακριβώς την αλληλένδετη σχέση έρχεται η απόφαση της Επιτροπής στην υπόθεση Teitiota να την εντάξει στη συζήτηση περί «κλιματικών προσφύγων» ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας.

Δεύτερον, από την υπόθεση Teitiota καταδεικνύεται ότι η διάκριση μεταξύ αργά και προοδευτικά εμφανιζόμενων αφενός, και ξαφνικών αφετέρου γεγονότων ως αιτιών για την περιβαλλοντική μετανάστευση κρίνεται προβληματική. Στην κατηγορία των πρώτων περιλαμβάνονται επί παραδείγματι εμφανίσιμες σε βάθος χρόνου επιπτώσεις όπως τυχόν κοινωνικοπολιτικές εντάσεις, ενώ των δεύτερων ξαφνικές πλημμύρες.¹⁷⁴ Και οι δύο τύποι φαινομένων, που συχνά μάλιστα τα άτομα υποφέρουν σε συνδυασμό, δύναται να

¹⁶⁹ Ibid

¹⁷⁰ ICJ, Legality of threat or use of nuclear weapons (Advisory opinion) 1996 <<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>>, p. 241-242, para. 29

¹⁷¹ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.5

¹⁷² Paritosh Kasotia, 'The Health Effects Of Global Warming: Developing Countries Are The Most Vulnerable' <<https://www.un.org/en/chronicle/article/health-effects-global-warming-developing-countries-are-most-vulnerable>>, accessed 7 October 2020

¹⁷³ General Comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 62, HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.4

¹⁷⁴ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.11

αποτελέσουν απειλή για την απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή με αξιοπρέπεια και πρέπει μάλλον, όπως ειδικά επισημαίνουν οι Behrman και Kent, να εξετάζονται σωρευτικά.¹⁷⁵

Τα επιβλαβή αυτά για τον άνθρωπο αποτελέσματα καθίστανται περισσότερο έντονα στις περιπτώσεις των αναπτυσσόμενων χωρών και των ευάλωτων κοινωνιών τους. Τρεις στους τέσσερις ανθρώπους που ζουν στο όριο της φτώχειας βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη γεωργία και εν γένει τις φυσικές πηγές όπως επιβιώσουν και, συνεπακόλουθα, για αυτούς οι καταστροφικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής συνιστούν ζήτημα ζωής και θανάτου. Τα μικρά νησιωτικά κράτη, οι οικονομικά ευάλωτοι, ο αναπτυσσόμενος νότος βρίσκονται στην πιο κρίσιμη θέση, όντες ανίσχυροι να ανταποκριθούν, τουλάχιστον μόνοι τους, στα παρεπόμενα της κλιματικής κρίσης, στην οποία μάλιστα δεν έχουν συμβάλει σίγουρα όσο οι χώρες του πλούσιου βιομηχανικού βορρά.¹⁷⁶ Τα στοιχεία αυτά αθροιστικά συνιστούν την πραγματικότητα στην οποία καλείται τελικώς να ανταποκριθεί η νομική επιστήμη, εν προκειμένω στη διεθνή της διάσταση.

Η διασύνδεση του δικαιώματος στη ζωή με το περιβάλλον αποτελεί μέρος της συζήτησης περί της ευρύτερης τοποθέτησης του τελευταίου στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το 2018, στη σχετική έκθεσή του ο τότε εισηγητής των ΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και το Περιβάλλον, John Knox, επεσήμανε αυτή ακριβώς την αλληλεπίδραση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης με συγκεκριμένα δικαιώματα. Σε αυτά περιέλαβε το δικαίωμα στη ζωή, την υγεία, την τροφή, το νερό, τη στέγαση, τον πολιτισμό, την ανάπτυξη, την ιδιοκτησία και την οικογενειακή και προσωπική ζωή.¹⁷⁷

Το ασφαλές και υγιές περιβάλλον σε σχέση με τον άνθρωπο, έχει υποστηριχθεί ότι δύναται να προσεγγιστεί με δύο τρόπους, είτε ως προαπαιτούμενη συνθήκη για την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση, είτε ως σημείο αναφοράς πολιτισμού για το άτομο και την κοινότητά του. Οι αποφάσεις της ΕΑΔ μέχρι πρότινος είχαν, στη βάση του άρθρου 27 ΔΣΑΠΔ¹⁷⁸, εστιάσει στο δεύτερο.¹⁷⁹ Ενδεικτικά, στην υπόθεση Pora Pora κ. Περού εξετάστηκε η

¹⁷⁵ “While crude one-size-fits-all solutions are unsuitable applications to any complex situation, in the case of climate change –an integrated, global problem if ever there was one- trying to deal with its aspects in too disjointed a way has its own problems. [...] Thus, creating safe legal pathways of migration for people in facing both sudden and slow-onset climate change events is about recognising the common causes and the common needs of those who need to leave their homes to lead a safe dignified life elsewhere.” Behrman, Simon and Kent, Avidan, Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in Teitiota v New Zealand (2020) Polish Migration Review, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3653088>, p. 11

¹⁷⁶ Το ζήτημα της επονομαζόμενης «κλιματικής δικαιοσύνης» εν ευρεία έννοια θα αναλυθεί εκτενέστερα σε υποενότητα του δεύτερου μέρους (Α.5)

¹⁷⁷ UN Human Rights Council ‘Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment : note / by the Secretary-General’ (2018) UN Doc A/73/188, para. 13; Περιθωριακά της παρούσας αναλύσεως αξίζει να αναφερθεί η περαιτέρω σημείωση του ίδιου στην παράγραφο 28, ότι πέραν της «πρασινοποίησης» (“greening”) μερικών εκ των υφιστάμενων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επείγουσα καθίσταται η ανάδυση ενός νέου ανθρωπίνου δικαιώματος, του «δικαιώματος σε ένα ασφαλές, καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον».

¹⁷⁸ Article 27: In those States in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practise their own religion, or to use their own language.

¹⁷⁹ Ginevra Le Moli, 'The Human Rights Committee, Environmental Protection And The Right To Life' (2020) 69 International and Comparative Law Quarterly 735, p. 737

αδυναμία απόλαυσης, από πλευράς προσφεύγουσας, της πολιτισμικής ζωής της κοινότητας στην οποία ανήκε, εξαιτίας ενός έργου διαχείρισης νερού στο οποίο είχε προβεί η Κυβέρνηση του Περού.¹⁸⁰ Αντίστοιχα, στην υπόθεση Lubicon Lake Band κ. Καναδά, η Καναδική Κυβέρνηση επέτρεψε στην επαρχιακή Κυβέρνηση της Αλμπέρτα να απαλλοτριώσει το έδαφος της Lubicon Lake Band προς όφελος ιδιωτικών επιχειρηματικών συμφερόντων με αποτέλεσμα και πάλι να αναγνωριστεί εκ της Επιτροπής παραβίαση του άρθρου 27 από κυβερνητική παρεμβατική στο περιβάλλον πράξη.¹⁸¹

Η αναγνώριση της σχέσης, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης με το δικαίωμα στη ζωή, από πλευράς ΕΑΔ, έγινε, για πρώτη φορά το 2019, στην υπόθεση Portillo Cáceres κ. Παραγουάης.¹⁸² Η Επιτροπή εδώ επιβεβαίωσε ουσιαστικά το καθήκον του κράτους να προστατεύει το περιβάλλον όπως συμμορφώνεται με τις ανθρωπίνων δικαιωμάτων υποχρεώσεις του. Πέραν του δικαιώματος στην κατοικία και την προσωπική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 17 του Συμφώνου), ειδικό βάρος εδόθη στο δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6 του Συμφώνου). Η Επιτροπή υιοθέτησε και εκεί μία διευρυμένη ερμηνεία του δικαιώματος σε συνέπεια των προβλεπομένων στο Γενικό σχόλιο 36. Απεφάνθη συναφώς, χαρακτηριστικά, ότι δεν υφίστατο παραβίαση του άρθρου 6 μόνο για τον υποφαινόμενο αποθανόντα, Rubén Portillo Cáceres, αλλά και για τους επιβιώσαντες συγγενείς του, στη βάση της ύπαρξης και μόνο απειλής για την απόλαυση του εν λόγω προστατευομένου δικαιώματος.¹⁸³ Λίγους μήνες πριν τις υιοθέτηση των θέσεων της επί της υποθέσεως Teitiota, φαίνεται πως η Επιτροπή είχε ανοίξει ήδη το δρόμο για το πώς η απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή με αξιοπρέπεια δύναται να επηρεαστεί αρνητικά από επιβλαβείς περιβαλλοντικούς παράγοντες, αλλά και για την ευθύνη του κράτους σε όλο αυτό.¹⁸⁴

Και σε περιφερειακό επίπεδο, τέλος, η αρνητική επίδραση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στην απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή έχει αναγνωρισθεί μέσα από την σχετική ερμηνευτική προσέγγιση του τελευταίου στα διάφορα περιφερειακά συμβατικά πλαίσια. Ευλόγως θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι εν λόγω περιφερειακές αναγνώσεις του δικαιώματος έθεσαν τα θεμέλια για τη σταδιακή σχετική τοποθέτηση της ΕΑΔ σε οικουμενική πλέον βάση.¹⁸⁵

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο το δικαίωμα στη ζωή αποδίδεται στο άρθρο 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στην παράγραφο 1, ως ακολούθως: «Το δικαίωμα όλων στη ζωή πρέπει να προστατεύεται από το νόμο. Κανένας δε θα στερηθεί τη ζωή του σκόπιμα εκτός από την εκτέλεση ποινής του δικαστηρίου μετά την καταδίκη του για τη διάπραξη εγκλήματος για το οποίο αυτή η ποινή προβλέπεται από το νόμο.» Και εδώ η

¹⁸⁰ Poma Poma v Peru, Communication No. 1457/2006 (2009) UN Doc CCPR/C/95/D/1457/2006, para. 7.1-8

¹⁸¹ Lubicon Lake Band v. Canada, Communication No. 167/1984 (1990) U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/45/40), para. 32.2-33

¹⁸² Portillo Cáceres et al. V. Paraguay, Communication No. 2751/2016 (2019) U.N. Doc. CCPR/C/126/D/2751/2016

¹⁸³ Ibid, para. 7.5

¹⁸⁴ Greta Reeh, 'Human Rights and the Environment: The UN Human Rights Committee Affirms the Duty to Protect' (2019) EJLT <<https://www.ejltalk.org/human-rights-and-the-environment-the-un-human-rights-committee-affirms-the-duty-to-protect/>>, accessed 12 October 2020

¹⁸⁵ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.5

νομολογιακή πρακτική, ως *res interpretata* της ΕΣΔΑ¹⁸⁶, του ζωντανού αυτού σώματος δικαίου (“living instrument”), έχει εισφέρει στην προοπτική του δικαιώματος την παράμετρο της περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Στην υπόθεση *Budayeva* και άλλοι κ. Ρωσίας, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) μεταξύ άλλων ανέφερε ότι «στο πλαίσιο των επικίνδυνων δραστηριοτήτων οι θετικές υποχρεώσεις υπό το Άρθρο 2(Δικαίωμα στη ζωή) σε μεγάλο βαθμό αλληλεπικαλύπτονται με αυτές του άρθρου 8(Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)».¹⁸⁷ Επιπροσθέτως, το δικαίωμα στη ζωή δύναται να παραβιάζεται και σε περίπτωση ύπαρξης σχετικής απειλής από φυσική καταστροφή¹⁸⁸, λαμβάνοντας σε αυτές τις περιπτώσεις υπόψιν την προέλευση της απειλής και τον βαθμό στον οποίο ο όποιος κίνδυνος επιδέχεται μετριασμό.¹⁸⁹ Στην εν λόγω παραδοχή προέβη το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *M. Özel* και άλλοι κ. Τουρκίας, η οποία αφορούσε την θανάτωση συγγενών των υποφαινομένων προσφευγόντων, από το σεισμό του 1999. Και στις δύο προαναφερθείσες υποθέσεις το Δικαστήριο εντόπισε τελικώς παραβίαση του ανθρώπινου δικαιώματος στη ζωή.¹⁹⁰

Αντίστοιχα, στους κόλπους του διαμερικανικού συστήματος προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εξέδωσε, επελθόντος τοιούτου αιτήματος από τη Δημοκρατία της Κολομβίας, το 2017 Γνωμοδότηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον. Σε αυτήν ανέφερε: «Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει την ύπαρξη μίας αναμφισβήτητης σχέσης μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της εκπλήρωσης λοιπών ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁹¹, ως προς το ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση και οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής επηρεάζουν την πραγματική απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.»¹⁹² Στο εν λόγω κείμενο, αφού τονίσθηκε ότι κεντρική καθίσταται η «προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου»¹⁹³, σημειώθηκε ότι η «περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτη βλάβη στον άνθρωπο» και περιγράφηκε το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον ως «θεμελιώδες δικαίωμα για την ύπαρξη του ανθρώπινου είδους».¹⁹⁴ Στο πλαίσιο αυτό, η

¹⁸⁶ Janneke Gerards, *General Principles Of The European Convention On Human Rights* (Cambridge University Press 2019), p. 44-45

¹⁸⁷ *Budayeva and others v. Russia*, judgment of 20 March 2008, para. 133

¹⁸⁸ *Ibid.*, para. 128-130; *M. Özel and others v. Turkey*, judgment of 17 November 2015, para. 170-171

¹⁸⁹ *M. Özel and others v. Turkey*, judgment of 17 November 2015, para. 171

¹⁹⁰ Συγκεκριμένα επί του ζητήματος των «κλιματικών προσφύγων», αξίζει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, το 2009, στη σύστασή της υπ’ αριθμόν 1862 είχε ενθαρρύνει την προώθηση του διαλόγου και αντίστοιχων δράσεων σε ό,τι αφορά στην μεγάλη αυτή πρόκληση του 21ου αιώνα, τις μεταναστευτικές για περιβαλλοντικούς λόγους ροές. (Council of Europe, Parliamentary Assembly, Rec 1862 (2009) ‘Environmentally induced migration and displacement: a 21st-century challenge’) Μεταξύ άλλων, στο πνεύμα αυτό, προτάθηκε η υιοθέτηση ενός νέου πρωτοκόλλου στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, για το δικαίωμα σε ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον. (*Ibid.*, para. 6.3)

¹⁹¹ Σημειώνεται παρενθετικά ότι το δικαίωμα στη ζωή προβλέπεται στο Άρθρο 4 της Αμερικανικής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

¹⁹² IACtHR, Advisory opinion OC-23/17 of 15 November 2017 on the environment and human rights, series A, No. 23, para. 47; Βλ. επίσης *Kawas-Fernández v. Honduras*, Judgment of 3 April 2009, series C, No. 196, para. 148

¹⁹³ IACtHR, Advisory opinion OC-23/17, para. 28,41

¹⁹⁴ *Ibid.*, para. 59

προκείμενη Γνωμοδότηση αποσκοπούσε στη διαλεύκανση των κρατικών υποχρεώσεων σε σχέση με το περιβάλλον όπως εξασφαλιστεί η προστασία και εγγύηση του δικαιώματος στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα. Σε αυτές περιλαμβάνει τις υποχρεώσεις πρόληψης, προφύλαξης, συνεργασίας και λοιπές διαδικαστικές απαιτήσεις, όπως η πρόσβαση στην πληροφόρηση.¹⁹⁵

Επιπλέον, σε επίπεδο λοιπών σχετικών συμβατικών προβλέψεων, στον Αφρικανικό Χάρτη για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων και των Λαών, το δικαίωμα στη ζωή προβλέπεται στο άρθρο 4. Στο Γενικό σχόλιο 3 της Αφρικανικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων και των Λαών επί του άρθρου τούτου, σημειώνεται η διάσταση της ζωής με αξιοπρέπεια, με σκοπό την οποία οι υποχρεώσεις προστασίας των κρατών οφείλουν να ερμηνεύονται «ανοικτά» και να περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, «μέτρα πρόληψης για τη διατήρηση και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και ανθρωπιστικές αντιδράσεις σε φυσικές καταστροφές, λιμούς, εστίες λοιμωδών /ασθενειών ή λοιπές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης».¹⁹⁶ Αντίστοιχα, η Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα της Ένωσης Χωρών της Νοτιοανατολικής Ασίας(ASEAN) προβλέπει στο άρθρο 28 ότι: «Κάθε άτομο έχει δικαίωμα σε ένα επαρκές επίπεδο διαβίωσης για το ίδιο και την οικογένειά του/της συμπεριλαμβανομένου [...] (στ) Του δικαιώματος σε ένα ασφαλές, καθαρό και βιώσιμο περιβάλλον.»¹⁹⁷

Τέλος, επανερμηνεία του δικαιώματος στη ζωή και προσαρμογή της περιβαλλοντικής διάστασης σε αυτό έχει, πέραν των περιφερειακών ενεργειών, επιχειρηθεί και σε εθνική βάση. Σε χώρες με έντονη περιβαλλοντική μόλυνση, όπως η Ινδία και το Μπαγκλαντές, η δικαστηριακή πρακτική και η σχετική νομική ανάγνωση του δικαιώματος στη ζωή δε θα μπορούσε να μην προσαρμοστεί στις δεδομένες περιβαλλοντικές συνθήκες.¹⁹⁸ Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, καθίσταται η υπόθεση Shehla Zia κ. WAPDA, η οποία έφτασε στο Ανώτατο Δικαστήριο του Πακιστάν. Το τελευταίο τόνισε στην εισήγησή του τη σημασία της ζωής με αξιοπρέπεια, για την οποία, μεταξύ άλλων, προϋποτίθεται καθαρή ατμόσφαιρα και μη ρυπασμένο περιβάλλον.¹⁹⁹

Από τα παραπάνω συνάγεται η διεθνής νομική τάση αναγνώρισης της επίδρασης των αρνητικών επιπτώσεων της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στην απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή. Η προέκταση αυτής της διαπίστωσης, η εν δυνάμει υποχρέωση μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων», στη βάση τόσο του άρθρου 6 όσο και κατ' αναλογία του άρθρου 7 ΔΣΑΠΔ²⁰⁰, αποτελεί την προστιθέμενη αξία της υπό εξέταση απόφασης της Επιτροπής στην υπόθεση Teitiotia κ. Νέας Ζηλανδίας.

¹⁹⁵ Ibid, p. 51-90

¹⁹⁶ African Commission on Human and Peoples' Rights 'General Comment No. 3 on the African Charter on Human and Peoples' Rights: The Right to Life (Article 4)' (2015), para. 3

¹⁹⁷ ASEAN Human Rights Declaration, adopted on 18 November 2012, art. 28

¹⁹⁸ Karen Hulme Karen, International environmental law and human rights [in] Scott Sheeran and Nigel S Rodley, Routledge Handbook Of International Human Rights Law (Routledge, Taylor & Francis Group 2013), p. 289

¹⁹⁹ Lord Carnwath, 'Human Rights And The Environment' (2019) 24 Judicial Review 32, p. 32

²⁰⁰ Άλλωστε, και στο πλαίσιο του άρθρου 7: "The aim of the provisions of article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights is to protect both the dignity and the physical and mental integrity of the

ΜΕΡΟΣ 2: ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΕΝΟΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ «ΜΗ ΕΠΑΝΑΠΡΟΩΘΗΣΗΣ» ΣΕ ΕΚΤΟΠΙΣΘΕΝΤΑ ΛΟΓΩ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΑΤΟΜΑ

A. Η αναγνώριση του δικαιώματος περί «μη επαναπροώθησης»

1. Η «μη επαναπροώθηση» στο πλαίσιο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου

Πρακτικά αυτό που ήρθε να εισφέρει, όπως διασαφηνίστηκε και παραπάνω, η τοποθέτηση της ΕΑΔ επί της υποθέσεως Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας δεν είναι άλλο από το δικαίωμα μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων» στη βάση της παραβίασης ή τιοιάτης απειλής του δικαιώματός τους στη ζωή. Ο «κλιματικός πρόσφυγας» χρίζεται εν δυνάμει προστατευόμενο άτομο το οποίο δεδομένων των υπό προϋποθέσεις συνθηκών δεν πρέπει να επιστραφεί στη χώρα υπηκοότητας ή μόνιμης κατοικίας.

Η Επιτροπή επικαλέστηκε προς τούτο τα άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ, ωστόσο μία γενική ανασκόπηση της αρχής της μη επαναπροώθησης, πρωτίστως μέσα από το διεθνές προσφυγικό δίκαιο, οφείλει να γίνει όπως επιτευχθεί η πλήρης κατανόησή της. Άλλωστε πρόκειται για μία αρχή η οποία γεννήθηκε μέσα στο εν λόγω διεθνές νομικό πλαίσιο. Συναφώς το άρθρο 33 της Σύμβασης για το Καθεστώς των Προσφύγων του 1951 ορίζει:

Απαγόρευσις απελάσεως ή επαναπροωθήσεως

Άρθρον 33. -1. Ουδεμία Συμβαλλόμενη Χώρα θα απελαύνη ή θα επαναπροωθή, καθ' οιονδήποτε τρόπον, Πρόσφυγας, εις τα σύνορα εδαφών ένθα η ζωή ή ελευθερία αυτών απειλούνται δια λόγους φυλής, θρησκείας, εθνικότητος, κοινωνικής τάξεως ή πολιτικών πεποιθήσεων.

Η υποχρέωση μη επαναπροώθησης, όπως διατυπώνεται στο Άρθρο 33, αφορά στα άτομα τα αναγνωρισμένα υπό το άρθρο 1 ως πρόσφυγες. Το 1951, η αρχή δέσμευε τα κράτη αποκλειστικά στο συμβατικό πλαίσιο. Υιοθετείτο, εν γένει, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, μία στενή ερμηνεία της αρχής της μη επαναπροώθησης, χωρίς να περιλαμβάνει επί παραδείγματι, την μη-απόρριψη στα σύνορα.²⁰¹ Ενδεικτικά, η Ολλανδική αντιπροσωπεία, σε συνέπεια με τις ελβετικές θέσεις, είχε διευκρινίσει ότι η «επιστροφή» αφορά μόνον τους πρόσφυγες εντός του κρατικού εδάφους και ότι οι μαζικές μεταναστευτικές ροές δεν καλύπτονταν από το εν λόγω νομικό πλαίσιο προστασίας.²⁰²

individual.” [UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), 10 March 1992, para. 2]

²⁰¹ Guy Goodwin-Gill and Jane McAdam, *The Refugee In International Law* (3rd edn, Oxford University Press 2007), p. 123

²⁰² UN General Assembly ‘Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons: Summary Record of the Thirty-fifth Meeting’ (1951) UN Doc A/CONF.2/SR.35; βλ. Επίσης UNHCR, ‘The Principle of Non-Refoulement as a Norm of Customary International Law. Response to the Questions Posed to

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί, επιπλέον, ότι το δικαίωμα μη επαναπροώθησης στο πλαίσιο της Σύμβασης για τους Πρόσφυγες του 1951 δεν είναι απόλυτο. Η παράγραφος 2 του άρθρου 33 προβλέπει ότι το προαναφερθέν δικαίωμα δεν δύναται να το επικαλεστεί πρόσφυγας που είτε θεωρείται για σοβαρό λόγο επικίνδυνος για την ασφάλεια της χώρας, είτε έχει καταδικαστεί για σοβαρό αδίκημα και ως εκ τούτου συνιστά κίνδυνο για τη χώρα. Η προάσπιση της εθνικής ασφαλείας, ως σύμβολο της κρατικής κυριαρχίας, ικανοποιεί την όποια κρατική επιφυλακτικότητα, αν και η προκειμένη εξαίρεση πρέπει να ερμηνεύεται στενά.²⁰³ Το ίδιο θα ίσχυε και για τους «περιβαλλοντικούς πρόσφυγες», για τους οποίους μάλιστα -όχι με τον απαιτούμενο προσωπικό χαρακτήρα του «πρόσφυγα» της Σύμβασης του 1951 όπως σημειώθηκε παραπάνω αλλά γενικά μιλώντας- έχει υποστηριχθεί ότι αποτελούν απειλή για την εθνική και κοινωνική ασφάλεια.²⁰⁴ Βέβαια να υπογραμμιστεί στο σημείο αυτό ότι η πρόβλεψη του άρθρου 33(2) της Σύμβασης του 1951 δεν επηρεάζει τις υποχρεώσεις μη επαναπροώθησης του κράτους υποδοχής υπό το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες δεν επιδέχονται εξαιρέσεις και θα αναλυθούν εκτενέστερα παρακάτω.²⁰⁵

Στο μεταξύ, σχετική πρόβλεψη περί μη επαναπροώθησης ασφαλώς ενυπάρχει και σε περιφερειακά κείμενα προσφυγικού δικαίου, με ευρύτερη, μάλιστα εξ αρχής διατυπωμένη, προσέγγιση. Στην Διακήρυξη της Καρταχένα του 1984 προβλέπεται ξεκάθαρα ότι η μη επαναπροώθηση συνιστά «ακρογωνιαίο λίθο της διεθνούς προστασίας των προσφύγων» και ότι «η αρχή είναι επιτακτική όσον αφορά στους πρόσφυγες και στην παρούσα κατάσταση του διεθνούς δικαίου πρέπει να αναγνωρίζεται και να τηρείται ως παράμετρος κανόνα αναγκαστικού δικαίου.»²⁰⁶ Επιπλέον, η Σύμβαση για τις Ειδικές Πτυχές των Προβλημάτων των Προσφύγων, του Οργανισμού της Αφρικανικής Ενότητας (σημερινής Αφρικανικής Ένωσης), του 1969, ορίζει ότι «κανένα άτομο δεν πρέπει να υπόκειται σε μέτρα όπως απόρριψη στα σύνορα, επιστροφή ή απέλαση, τα οποία θα τον εξαναγκάσουν να επιστρέψει ή να παραμείνει σε έδαφος όπου η ζωή, η φυσική ακεραιότητα ή η ελευθερία του θα απειλούντο».²⁰⁷ Οι ισχύουσες στην Ασία Αρχές για τη Μεταχείριση των Προσφύγων του 1966, ενέχουν παρομοίως διατυπωμένη πρόβλεψη.²⁰⁸

Σταδιακά και το πεδίο εφαρμογής της αρχής της μη επαναπροώθησης του οικουμενικού συμβατικού πλαισίου, δηλαδή της Σύμβασης του 1951 για τους Πρόσφυγες, είχε αρχίσει να

UNHCR by the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany in Cases 2 BvR 1938/93, 2 BvR 1953/93, 2 BvR 1954/93' (1994), para. 27

²⁰³ Andreas Zimmermann and Philipp Wennholz, 'Article 33(2)' [in] Andreas Zimmermann (ed), *The 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary* (Oxford University Press 2011), para. 2

²⁰⁴ Laura Story Johnson, 'Environment, Security and Environmental Refugees', *Supra* note 93, p. 237

²⁰⁵ UNHCR, 'Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non-Refoulement Obligations under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol' (2007), para. 11

²⁰⁶ Cartagena Declaration on Refugees, adopted by the Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama, held at Cartagena, Colombia from 19 - 22 November 1984, p. 3, para. 5

²⁰⁷ OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, adopted on September 10, 1969, entered into force on June 20, 1974, UNTS Vol. 1001, p. 45, Art. II, para. 3

²⁰⁸ Principles Concerning Treatment of Refugees, adopted by the Asian - African Legal Consultative Committee at its 8th Session in Bangkok in 1966, Article 3, para. 1

ανοίγει. Στο σχετικό πόρισμα της Εκτελεστικής Επιτροπής του Προγράμματος της Ύπατης Αρμοστείας²⁰⁹ του 1977, η ίδια «(α) ανακαλώντας ότι η θεμελιώδης ανθρωπιστική αρχή της μη επαναπροώθησης έχει εκφραστεί σε ποικίλα διεθνή κείμενα υιοθετημένα σε οικουμενικό ή περιφερειακό επίπεδο και είναι γενικώς αποδεκτή από τα Κράτη, ... (γ) επιβεβαίωσε τη θεμελιώδη σημασία της τήρησης της αρχής της μη επαναπροώθησης –τόσο στα σύνορα όσο και στο εσωτερικό ενός κράτους- ατόμων που μπορεί να υποστούν δίωξη αν επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής τους ανεξάρτητα από το αν έχουν ή όχι τυπικώς αναγνωριστεί ως πρόσφυγες».²¹⁰ Διαφαίνεται, λοιπόν η σύνδεση της αρχής της μη επαναπροώθησης με τους αιτούντες άσυλο εν γένει.²¹¹ Την ίδια χρονιά, σε σχετικό σημείωμα η Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες διευκρίνισε, επίσης, την εφαρμοστικότητα της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης όχι μόνο στην χώρα καταγωγής ή τυπικής μόνιμης κατοικίας, αλλά και σε κάθε μέρος όπου το άτομο έχει λόγους να φοβάται ότι η ζωή του ή η ελευθερία του θα απειληθεί στη βάση ενός ή περισσότερων εκ των πεδίων που προβλέπονται στη Σύμβαση του 1951, ή από όπου ρισκάρει να σταλεί σε τοιούτο κίνδυνο.²¹² Την ευρεία αυτή ανάγνωση έρχεται να συμπληρώσει και η εξωεδαφική εφαρμογή της υποχρέωσης. Πρακτικά, το κράτος υπέχει τη σχετική υποχρέωση όχι μόνο εντός του εδάφους του (περιλαμβανομένων των χωρικών υδάτων), αλλά και όταν αξιωματούχοι του ασκούν έλεγχο επί ατόμου εξωεδαφικά.²¹³

Σε κάθε περίπτωση αναμφισβήτητη καθίσταται η εξέχουσα σημασία της υποχρέωσης τούτης στο πλαίσιο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου. Αποτελεί επί της ουσίας την έμπρακτη, κατά τη γράφουσα, απόδειξη της διεθνούς προστασίας η οποία αναγνωρίζεται σε αυτούς τους ανθρώπους που για κάποιον από τους λόγους που προβλέπονται στο κείμενο της συνθήκης αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα ιθαγένειας ή μόνιμης κατοικίας τους. Ενδεικτικό

²⁰⁹ Η Εκτελεστική Επιτροπή του Προγράμματος του Ύπατου Αρμοστή των ΗΕ για τους Πρόσφυγες ιδρύθηκε το 1958 και λειτουργεί ως επικουρικό όργανο της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Σύμφωνα με την Απόφαση 1166(XII) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ «έργο της Εκτελεστικής Επιτροπής είναι να συμβουλεύει τον Ύπατο Αρμοστή του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, μετά από αίτημά του, κατά την άσκηση των καθηκόντων που προβλέπει το Καταστατικό του Γραφείου του». Σε αυτό το πλαίσιο εκδίδει Πορίσματα για τη Διεθνή Προστασία (που συχνά αποκαλούνται «Πορίσματα της Εκτελεστικής Επιτροπής»), που πραγματεύονται θέματα της προστασίας των προσφύγων και είναι «διεθνείς κατευθυντήριες οδηγίες που απευθύνονται στα κράτη, στην Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και σε άλλους φορείς κατά την ανάπτυξη ή τη χάραξη πολιτικής για θέματα που αφορούν στους πρόσφυγες». Βλ. Θεματική Συλλογή των Πορισμένων της Εκτελεστικής Επιτροπής, 6^η έκδοση, Ιούνιος 2011, διαθέσιμη στη διεύθυνση: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4f50cfbb2.html>.

²¹⁰ UNHCR, 'Conclusions adopted by the Executive Committee on the International Protection of Refugees: Conclusion No. 6' (1977)

²¹¹ Θεμέλιο της εν λόγω αξίωσης θεωρείται το γεγονός ότι ένα άτομο δεν γίνεται πρόσφυγας επειδή αναγνωρίζεται ως τέτοιος, αλλά αναγνωρίζεται ως τέτοιος επειδή είναι πρόσφυγας. [UNHCR 'Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees', Supra note 26, para. 28]

²¹² UNHCR 'Note on Non-Refoulement' (1977) UN Doc EC/SCP/2, para. 4. Βλ. Επίσης Paul Weis, *The Refugee Convention, 1951: The Travaux Préparatoires Analysed with a Commentary* by Dr. Paul Weis (Cambridge University Press 1995), p. 341

²¹³ J. C. Hathaway, "Refugee and asylum" [in] B. Opeskin, R. Perruchoud, J. Redpath-Cross (eds), *Foundations of International Migration Law* (Cambridge University Press 2012), p. 194-195: "[e]xtraterritorial deterrence is therefore as much a breach [of the State's obligation] as expulsion from within a State's territory."

αυτής της παραδοχής καθίσταται και το γεγονός ότι τα κράτη μέρη δεν δύνανται να υποβάλουν επιφυλάξεις ως προς το συναφές Άρθρο 33 της Συμβάσεως του 1951.²¹⁴

Από το 1985, βρέθηκε στο επίκεντρο διεθνώς, με τις γνώμες να δίστανται, ειδικά το -εξέχον για τους σκοπούς της παρούσης μελέτης- ζήτημα της εφαρμογής της μη επαναπροώθησης και σε πέραν της Σύμβασης του 1951 προστατευόμενα άτομα.²¹⁵ Μερίδα κρατών έχει προβάλει αντιδράσεις στην αναγνώριση της εν λόγω υποχρέωσης προς μη «Συμβατικούς» πρόσφυγες, με τη λογική ότι κάτι τέτοιο εξασθενεί τον πυρήνα της ίδιας της αρχής ή ότι, αντιστρόφως, η προστασία των λοιπών δεν συνιστά τίποτε άλλο παρά μία εθελούσια κίνηση ανθρωπισμού.²¹⁶ Δεν εξέλειπε βεβαίως και η αντίθετη άποψη. Χαρακτηριστικά, η Σουηδική αντιπροσωπεία είχε υποστηρίξει σε συνέλευση της Εκτελεστικής Επιτροπής το 1991 ότι η προστασία πρέπει να παρέχεται όχι μόνο στους πρόσφυγες υπό τη Σύμβαση του 1951 αλλά και στα «άτομα που διαφεύγουν δίωξη, ένοπλη σύρραξη ή άλλες μορφές βίας», καθώς και στα «θύματα φυσικών ή οικολογικών καταστροφών και ακραίας φτώχειας».²¹⁷

Παρά ταύτη την αντιπαράθεση θέσεων, η ένταξη της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης σε λοιπά συμβατικά νομικά πλαίσια δεν επιδέχεται σήμερα αμφισβήτηση. Κεντρική εν προκειμένω ρύθμιση καθίσταται αυτή στο πλαίσιο του ΔΣΑΠΔ, στη βάση της οποίας η Επιτροπή θεμελίωσε την άποψη της περί υποχρέωσης διεθνούς προστασίας των αιτούντων άσυλο για περιβαλλοντικούς-κλιματικούς λόγους.

2. Η «μη επαναπροώθηση» μέσα από το ΔΣΑΠΔ: ο πυρήνας της -υπό θεμελίωση- προστασίας των «κλιματικών προσφύγων»

Για μία ακόμη φορά υπενθυμίζεται ότι, εν τοις πράγμασι, η Επιτροπή, δια μέσου της απόφασής της στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, βεβαίωσε ότι «Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στα κράτη υποδοχής μπορεί να εκθέσουν τα άτομα σε παραβίαση των δικαιωμάτων τους υπό τα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου, ενεργοποιώντας τις υποχρεώσεις των κρατών εξόδου για μη επαναπροώθηση.»²¹⁸

Η εν λόγω υποχρέωση βασίζεται στα προβλεπόμενα στην παράγραφο 12 του Γενικού σχολίου υπ' αριθμόν 31, του 2004, περί της φύσεως των γενικών νομικών υποχρεώσεων που

²¹⁴ Article 42(1): 'any State may make reservations to Articles of the Convention other than Articles 1, 3, 4, 16(1), 33, 36-46 inclusive'

²¹⁵ Guy Goodwin-Gill and Jane McAdam, *The Refugee In International Law*, Supra note 201, p. 130-131

²¹⁶ Executive Committee of the High Commissioner's Programme, 'Summary record of the 430th meeting, held at the Palais des Nations, Geneva, on Wednesday, 5 October 1988' (1988) UN Doc A/AC.96/SR.430, para. 42; UN General Assembly 'Report of the Sub-Committee of the Whole on International Protection' (1992) UN Doc A/AC.96/802, para. 16-17

²¹⁷ Executive Committee of the Programme of the United Nations High Commissioner for Refugees, 'Summary Record of the 464th Meeting, held at the Palais des Nations, Geneva, on Monday, 7 October 1991' (1991) UN Doc A/AC.96/SR.464, para. 31

²¹⁸ HRC, *Teitiota v. New Zealand*, para. 9.11

τίθενται στα κράτη μέρη του Συμφώνου,²¹⁹ όπου σημειώνεται συναφώς: «12. ... η υποχρέωση (των κρατών μερών) να μην εκδίδουν, απελαύνουν, εκδιώκουν ή απομακρύνουν με άλλο τρόπο ένα άτομο από την επικράτειά τους, όταν υπάρχουν ουσιαστικοί λόγοι να πιστεύεται ότι υπάρχει πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης, όπως αυτός που σχετίζεται με τα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου, είτε στη χώρα στην οποία η απομάκρυνση πρόκειται να πραγματοποιηθεί ή σε οποιαδήποτε χώρα στην οποία το άτομο μπορεί στη συνέχεια να απομακρυνθεί.»

Όπως υπογράμμισε η Επιτροπή στην εξέταση της υπόθεσης *Teitiota*²²⁰ η υποχρέωση μάλιστα μη επαναπροώθησης στη βάση του άρθρου 6 του Συμφώνου είναι ευρύτερη από την αντίστοιχη στο πλαίσιο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου. Περιλαμβάνει άλλωστε, τηρουμένων των προϋποθέσεων προσωπικού και πραγματικού κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης, και την προστασία ξένων οι οποίοι δεν υπάγονται στο καθεστώς πρόσφυγα.²²¹ Εφόσον υφίσταται πραγματικός κίνδυνος παραβίασης του δικαιώματος στη ζωή στο κράτος καταγωγής, τα άτομα δικαιούνται πρόσβαση σε καθεστώς πρόσφυγα ή άλλο προσωποποιημένο ή ομαδικό καθεστώς προστασίας και μη επαναπροώθησης.²²² Στο πνεύμα αυτό και οι «περιβαλλοντικοί πρόσφυγες» ως μη πρόσφυγες, αλλά, ως υπό τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις εν δυνάμει δικαιούχοι προστασίας, μπορούν να αξιωθούν μη επαναπροώθησης στα κράτη καταγωγής τους.

Τη σχετική υποχρέωση μη επαναπροώθησης των ατόμων σε τέτοιες περιπτώσεις υπέχει προδήλως το κράτος υποδοχής. Η υποχρέωση αυτή θεμελιώνεται στη γενικότερη υποχρέωση του άρθρου 2(1) ΔΣΑΠΔ, το οποίο προβλέπει ότι:

Άρθρο 2

1. Κάθε κράτος μέρος στο παρόν Σύμφωνο οφείλει να σέβεται και να διαφυλάττει για όλα τα άτομα εντός του εδάφους του και υποκείμενα της δικαιοδοσίας του τα αναγνωρισμένα στο παρόν Σύμφωνο δικαιώματα, χωρίς διάκριση οιοδήποτε τύπου, όπως φυλής, χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών και άλλων πεποιθήσεων, εθνικής και κοινωνικής καταγωγής, ιδιοκτησίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης.

Εκ τούτου προκύπτει ότι η αποπομπή ατόμου σε άλλο κράτος, γνωρίζοντας ότι η μεταχείρισή του εκεί θα είναι αντίθετη προς τα προβλεπόμενα στο Σύμφωνο ή, πολλώ δε μάλλον, γνωρίζοντας και επιδιώκοντας αυτή την κατάληξη, συνιστά πασιφανή παραβίαση του άρθρου 2.²²³

²¹⁹ UNHRC, General comment no. 31 (CCPR/C/21/Rev.1/Add.13), para. 12

²²⁰ HRC, *Teitiota v. New Zealand*, para. 9.3

²²¹ UNHRC, General comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 31

²²² Ibid

²²³ Βλ. ενδεικτικά *Ng v. Canada*, Communication No. 469/1991 (1993) U.N. Doc. CCPR/C/49/D/469/1991, para. 6.2

Παρενθετικά, στο πλαίσιο ευρύτερα του ΔΣΑΠΔ έχει επισημανθεί ότι σχετική αναφορά για τους περιορισμούς στην απέλαση ατόμων γίνεται σε τρία επίπεδα.²²⁴ Το πρώτο εξετάζει το ζήτημα υπό τα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου περί δικαιώματος στη ζωή και πρόληψης βασανιστηρίων και βάνουσης, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (κεντρικό στην υπό ανάλυση εν δυνάμει προστασία των «κλιματικών προσφύγων»). Το δεύτερο αφορά στα διαδικαστικά εχέγγυα του άρθρου 13 του Συμφώνου για την μη εκδίωξη αλλοδαπού νομίμως διαμένοντος στη χώρα. Το τρίτο, τέλος, σχετίζεται με την έμμεση αντίδραση στην απέλαση των ξένων μέσω της επίκλησης σε άλλα κατοχυρωμένα στο Σύμφωνο ανθρώπινα δικαιώματα (βλ. δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, δικαίωμα στην υγεία κ.ο.κ.).

Εν τη περιπτώσει των εκτοπισμένων για περιβαλλοντικούς λόγους ατόμων, αξίζει να υπογραμμισθεί για ακόμη μία φορά, και συνδυαστικά συγκεκριμένα με το δικαίωμα μη επαναπροώθησης στη χώρα καταγωγής τους, η ευρεία ανάγνωση του δικαιώματος στη ζωή. Ως εκ τούτου προκύπτει ότι η υποχρέωση προστασίας και μη επαναπροώθησης δεν αφορά μόνον τις περιπτώσεις όπου πρακτικά η επιστροφή θα καθίστατο αδύνατη, δηλαδή τις περιπτώσεις όπου εν προκειμένω ολόκληρα κράτη θα βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια του νερού.²²⁵ Αντιθέτως, η μη επαναπροώθηση έρχεται ως υποχρέωση να «ικανοποιήσει» μία πρότερη ανάγκη, αυτή της ζωής με αξιοπρέπεια, προς όφελος ασφαλώς των «κλιματικών προσφύγων».²²⁶

Η προσέγγιση της προστασίας των «κλιματικών προσφύγων» γίνεται μέσα ακριβώς από το ΔΣΑΠΔ, συγκεκριμένα την ανάγνωση της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης υπό τα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου. Βεβαίως, σχετική αναφορά μπορεί να εντοπίσει κανείς και στο πλαίσιο αντίστοιχων, κατοχυρωμένων σε λοιπές διεθνείς συμβατικές πράξεις, δικαιωμάτων. Στα κυριότερα εξ αυτών γίνεται αναφορά στην αμέσως επόμενη υποενότητα.

3. Η «μη επαναπροώθηση» στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Πέραν της αξιολόγησης της αρχής της μη επαναπροώθησης στους κόλπους του διεθνούς προσφυγικού δικαίου, όπου βεβαίως πρωτοεμφανίστηκε, σημειώνεται η επίκλησή της στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η σχετική υποχρέωση έχει θεωρηθεί, σύμφωνα και με την ΕΑΔ των ΗΕ και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), ουσιαστικό στοιχείο της προστασίας ενάντια στα βασανιστήρια, τη βάνουση, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ή την αυθαίρετη αφαίρεση της ζωής, ακόμη και αν εξάγεται έμμεσα από τα συναφή συμβατικά κείμενα.²²⁷

²²⁴ Tamas Molnar, 'Limitations on the Expulsion of Aliens Imposed by the International Covenant on Civil and Political Rights' (2017) 2017 Hungarian YB Int'l L & Eur L 83, p. 84-85

²²⁵ HRC, *Teitiota v. New Zealand*, para. 9.11

²²⁶ *Ibid*

²²⁷ UN Human Rights Committee 'General Comment No. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)' (1992) UN Doc A/44/40, para. 9; UN Human Rights Committee, General Comment No. 31, para. 12

Πιο αναλυτικά, ρητή πρόβλεψη μη επαναπροώθησης εμπεριέχεται στη Σύμβαση Κατά των Βασανιστηρίων και Άλλης Βάνανυσης, Απάνθρωπης και Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας του 1984.²²⁸ Το άρθρο 3, παράγραφο 1 «κανένα κράτος μέρος δεν πρέπει να απελαύνει, επιστρέφει ("refouler") ή εκδίδει άτομο σε άλλο κράτος όπου υφίστανται ουσιαστικοί λόγοι να πιστεύεται ότι θα είναι σε κίνδυνο ή θα υποβληθεί σε βασανιστήρια.» Ασφαλώς η αναφορά αποκλειστικά σε βασανιστήρια, όπως αυτά ορίζονται στο άρθρο 1, παράγραφος 1 της Σύμβασης,²²⁹ συνιστά αρκετά περιοριστικό όρο για το πεδίο εφαρμογής και κατ' επέκταση τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης (η κλιματική αλλαγή ή οιαδήποτε περιβαλλοντική καταστροφή δεν δύναται να αναγνωρισθεί ως βασανιστήριο).

Επιπροσθέτως, έμμεσα έχει αναγνωρισθεί η υποχρέωση μη επαναπροώθησης, κατ' ερμηνεία του Άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, και στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού συστήματος δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διακηρυκτικά και νομολογιακά η πρόβλεψη αυτή έχει θεωρηθεί αρκετή όπως αποτρέπεται η εξαναγκαστική επιστροφή ατόμου σε χώρα όπου το τελευταίο δύναται να έρθει αντιμέτωπο με τοιούτο κίνδυνο. Ενδεικτικά, όπως υπογράμμισε το Δικαστήριο στην υπόθεση Soering κ. Ηνωμένου Βασιλείου, η επιστροφή ατόμου σε χώρα όπου κινδυνεύει να υποστεί απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση αντιβαίνει στο ίδιο το «πνεύμα και την πρόθεση» του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.²³⁰ Βεβαίως, πέραν του άρθρου 3, η απέλαση αιτούντος άσυλο δύναται να εγείρει ζητήματα, εξίσου έμμεσα, υπό μία σειρά λοιπών δικαιωμάτων: Άρθρο 2 (δικαίωμα στη ζωή), Άρθρο 5 (δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια του ατόμου), Άρθρο 6 (δικαίωμα στη δίκαιη δίκη), Άρθρο 7 (απαγόρευση της αναδρομικής ποινικής τιμωρίας), Άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου Νο. 7 (εκδίωξη ιδίων πολιτών), Άρθρο 4 του Πρωτοκόλλου Νο. 7 (απαγόρευση διπλού κινδύνου), Άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού στην οικογενειακή και ιδιωτική ζωή), Άρθρο 4 του Πρωτοκόλλου Νο. 4 (ομαδική απέλαση αλλοδαπών) και Άρθρο 13 (δικαίωμα σε αποτελεσματική θεραπεία).²³¹

Σκοπό της γράφουσας δεν συνιστά η περαιτέρω ανάλυση των ανωτέρω δύο νομικών πλαισίων (άλλωστε η Επιτροπή θεμελίωσε την υποχρέωση προστασίας των «κλιματικών προσφύγων» στα άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ). Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο να γίνουν ορισμένες γενικές, από την πλευρά εν γένει των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνδυετικές με την ειδική

²²⁸ Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment), υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των ΗΕ την 10η Δεκεμβρίου 1984 και τέθηκε σε ισχύ την 26^η Ιουνίου 1987 [εφεξής: Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων]

²²⁹ Ibid, Article 1(1): For the purposes of this Convention, the term "torture" means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering is inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity. It does not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to lawful sanctions.

²³⁰ Soering v. the United Kingdom, judgment of 7 July 1989, para.88; βλ. επίσης Cruz Varas v. Sweden, judgment of 20 March 1991; Vilvarajah v. the United Kingdom, judgment of 30 October 1991

²³¹ Nuala Mole, Asylum and the European Convention on Human Rights (Council of Europe Publishing 2000), p. 12

επισκόπηση της αρχής της μη επαναπροώθησης υπό τα σχετικά άρθρα του ΔΣΑΠΔ, επισημάνσεις.

Υπό το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων η μη επαναπροώθηση, κατ' αρχάς, δεν επιδέχεται εξαιρέσεις, σχετικές με την πρότερη συμπεριφορά του ατόμου – αιτούντος προστασίας ή την εθνική ασφάλεια.²³² Επιπροσθέτως, η υποχρέωση αφορά και σε περιπτώσεις, σε συνέπεια με το διεθνές προσφυγικό πλαίσιο, της επονομαζόμενης ως δευτερογενούς ή έμμεσης επαναπροώθησης, δηλαδή καλύπτει και τη μεταφορά ατόμου σε ένα κράτος από όπου υπάρχει πιθανότητα να επαναμεταφερθεί εκ νέου σε άλλο κράτος κατά παράβαση της αρχής της μη επαναπροώθησης.²³³ Σημειώνεται, επίσης, και εδώ η εξωεδαφική διάσταση της υποχρέωσης, περιλαμβανομένης, επί παραδείγματι, της υποχρέωσης προστασίας και μη επαναπροώθησης αιτούντων επιβαινόντων σε στρατιωτικό σκάφος.²³⁴ Με εξαίρεση, τέλος, τη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων,²³⁵ η υποχρέωση μη επαναπροώθησης υφίσταται είτε ο κίνδυνος στη χώρα καταγωγής προέρχεται από τις αρχές του κράτους είτε από μη κρατικούς δρώντες.²³⁶

Συνδυαστικά με τα προαναφερθέντα αξίζει να σημειωθεί ένα ακόμη περιφερειακό, τρόπον τινά πιο εξειδικευμένο, πλαίσιο για τη μη επαναπροώθηση και την παροχή επικουρικής προστασίας, επί τη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Σε επίπεδο ευρωπαϊκού ενωσιακού δικαίου και συγκεκριμένα παράγωγης νομοθεσίας στο πλαίσιο του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου (ΚΕΣΑ), αξίζει να γίνει ειδική μνεία σε δύο συγκεκριμένες Οδηγίες, την υπ' αριθμόν 2001/55/ΕΚ²³⁷ για την παροχή προσωρινής προστασίας, και την υπ' αριθμόν 2004/83/ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε από την υπ' αριθμόν 2011/95/ΕΕ²³⁸ σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας.

²³² Aoife Duffy, 'Expulsion To Face Torture? Non-Refoulement In International Law' (2008) 20 International Journal of Refugee Law 373, p. 377

²³³ UN Human Rights Committee, General Comment No. 31, para. 12; Committee against Torture 'General Comment No. 1, Implementation of Article 3 of the Convention in the Context of Article 22'(1997) UN Doc. A/53/44, para. 2-3; ECtHR, Hirsi Jamaa and Others v. Italy, Application No. 27765/09, judgment of 23 February 2012, para. 147

²³⁴ Hirsi Jamaa and Others v. Italy, judgment 23 February 2012, para. 77-78; Ειδικά, εν προκειμένω, για την εφαρμογή της ΕΣΔΑ στην ανοιχτή θάλασσα βλ. Efthymios Papastavridis, 'The European Convention of Human Rights and Migration at Sea: Reading the "Jurisdictional Threshold" of the Convention Under the Law of the Sea Paradigm' (2020) 21 3 German Law Journal 417, p. 425-430

²³⁵ Chris Ingelse, The UN Committee Against Torture: An Assessment (The Hague/London/Boston 2001), p. 307

²³⁶ IOM 'IML Information Note on The Principle of Non-Refoulement' (2014), p. 5

²³⁷ Οδηγία του Ευρ. Συμβουλίου υπ' αριθμόν 2001/55/ΕΚ της 20ης Ιουλίου 2001, Οδηγία σχετικά με τις ελάχιστες προδιαγραφές παροχής προσωρινής προστασίας σε περίπτωση μαζικής εισροής εκτοπισθέντων και μέτρα για τη δίκαιη κατανομή των βαρών μεταξύ κρατών μελών όσον αφορά την υποδοχή και την αντιμετώπιση των συνεπειών της υποδοχής αυτών των ατόμων

²³⁸ Οδηγία του Συμβουλίου υπ' αριθμόν 2004/83/ΕΚ της 29ης Απριλίου 2004, τροποποιηθείσα εκ της Οδηγίας του Ευρ. Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου υπ' αριθμόν 2011/95/ΕΕ της 13ης Δεκεμβρίου 2011, Οδηγία σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας (αναδιατύπωση 2011)

Όσον αφορά στην πρώτη Οδηγία (2001/55/EC), για την παροχή προσωρινής προστασίας, δυνητικά βάσει του Άρθρου 2(γ) θα μπορούσε έμμεσα να θεμελιωθεί αξίωση υπαγωγής των «περιβαλλοντικών προσφύγων» σε καθεστώς προστασίας, στο βαθμό που οι τελευταίοι αναγνωρίζονται ως «άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρό κίνδυνο ή έχουν υπάρξει θύματα συστηματικών ή γενικευμένων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους».²³⁹ Ωστόσο, ανακύπτουν δύο βασικά κωλύματα, προκύπτοντα από τον ίδιο τον σκοπό²⁴⁰ της Οδηγίας. Η τελευταία προϋποθέτει αυστηρά μαζικές μετακινήσεις πληθυσμού (αμφίβολο το αν καλύπτει μικρά κύματα «περιβαλλοντικών προσφύγων» ή μεμονωμένες –πιο σπάνιο-περιπτώσεις τέτοιων) και αφορά αποκλειστικά στην παροχή προσωρινής προστασίας (σίγουρα προβληματικό για την προστασία των «περιβαλλοντικών προσφύγων» δεδομένου του απαιτούμενου χρόνου περιβαλλοντικής ανάκαμψης στη χώρα καταγωγής ή της εν γένει πολλές φορές αδυναμίας να συμβεί κάτι τέτοιο).²⁴¹

Στην Οδηγία 2011/95/EE, από την άλλη, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για τα άτομα που δεν πληρούν τα κριτήρια της Συμβάσεως του 1951 προβλέπεται η δυνατότητα παροχής «επικουρικής προστασίας» (Άρθρο 2, παράγραφος στ, αντίστοιχο του Άρθρου 2, παράγραφος ε της Οδηγίας του 2004).²⁴² Όπως προκύπτει παροχή «επικουρικής προστασίας» πρέπει να αποδειχθεί ότι υφίσταται πραγματικός κίνδυνος για το άτομο να υποστεί σοβαρή βλάβη, όπως αυτή ορίζεται στο άρθρο 15 της Οδηγίας.²⁴³ Στο Άρθρο αυτό δεν γίνεται σαφής αναφορά στην περιβαλλοντική υποβάθμιση, ωστόσο στην παράμετρο β, ήτοι «την απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση» δύναται να γίνει ενδεχομένως σχετική υπαγωγή. Όπως υποστηρίζει και η McAdam, η προκειμένη αναφορά του Άρθρου 15(β) αφήνει περιθώριο για ερμηνεία.²⁴⁴ Σε κάθε περίπτωση βέβαια, η προβλεπόμενη προστασία δεν είναι απόλυτη

²³⁹ Οδηγία 2001/55/EC, Άρθρο 2(γ): "εκτοπισθέντες": υπήκοοι τρίτων χωρών ή απάτριδες, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα ή την περιοχή καταγωγής τους ή εκκενώθηκαν, ιδίως κατόπιν έκκλησης διεθνών οργανισμών, και των οποίων ο επαναπατρισμός υπό ασφαλείς και σταθερές συνθήκες είναι αδύνατος λόγω της επικρατούσας σε αυτή τη χώρα κατάστασης, οι οποίοι ενδεχομένως εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 1Α της σύμβασης της Γενεύης ή άλλων διεθνών ή εθνικών πράξεων που παρέχουν διεθνή προστασία, και ιδιαίτερα:

- i) άτομα τα οποία εγκατέλειψαν ζώνες ένοπλων συγκρούσεων ή ενδημικής βίας,
- ii) άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρό κίνδυνο ή έχουν υπάρξει θύματα συστηματικών ή γενικευμένων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους.

²⁴⁰ Ibid, Άρθρο 1

²⁴¹ Albert Kraler, Marion Noack, Tatiana Cernei, "Climate Refugees" Legal and Policy Responses to Environmentally Induced Migration, Paper prepared for the ClimMig Conference on Human Rights, Environmental Change, Migration and Displacement' (Vienna, 20-21 September 2012), p. 8-9

²⁴² Οδηγία 2004/83/EC, Άρθρο 2(στ): ως «πρόσωπο που δικαιούται επικουρική προστασία», ο υπήκοος τρίτης χώρας ή ο ανιθαγενής που δεν πληροί τις προϋποθέσεις για να αναγνωρισθεί ως πρόσφυγας, αλλά σε σχέση με τον οποίο υπάρχουν ουσιώδεις λόγοι να πιστευτεί ότι, εάν ο ενδιαφερόμενος επιστρέψει στη χώρα της καταγωγής του ή, στην περίπτωση ανιθαγενούς, στη χώρα της προηγούμενης συνήθους διαμονής του, θα αντιμετωπίσει πραγματικό κίνδυνο να υποστεί σοβαρή βλάβη, όπως ορίζεται στο άρθρο 15, και στον οποίο δεν έχει εφαρμογή το άρθρο 17 παράγραφοι 1 και 2, και που δεν είναι σε θέση ή, λόγω του κινδύνου αυτού, δεν επιθυμεί να θέσει εαυτόν υπό την προστασία της εν λόγω χώρας.

²⁴³ Ibid, Άρθρο 15: Η σοβαρή βλάβη συνίσταται σε: α) θανατική ποινή ή εκτέλεση· ή β) βασανιστήρια ή απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία του αιτούντος στη χώρα καταγωγής του· ή γ) σοβαρή και προσωπική απειλή κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας αμάχου λόγω αδιάκριτης ασκήσεως βίας σε καταστάσεις διεθνούς ή εσωτερικής ένοπλης σύρραξης.

²⁴⁴ Jane McAdam, 'The European Union Qualification Directive: The Creation Of A Subsidiary Protection Regime' (2005) 17 International Journal of Refugee Law 460, p. 492

καθώς, αφενός, υφίστανται οι εξαιρέσεις του Άρθρου 17 («Αποκλεισμός από την επικουρική προστασία») και, αφετέρου, εναπόκειται σε μεγάλο βαθμό στη διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους να αποδώσει καθεστώς προστασίας –και ό,τι καθεστώς προστασίας κρίνει αυτό σκόπιμο– στα άτομα που το έχουν ανάγκη.²⁴⁵

Πράγματι, σε συνέχεια του τελευταίου αυτού επιχειρήματος, σε επίπεδο εθνικών νομικών συστημάτων των κρατών-μελών υφίστανται αποκλείσεις ως προς την ενσωμάτωση των σχετικών οδηγιών.²⁴⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένα κράτη-μέλη έχουν ήδη θεσπίσει στις έννομες τάξεις μηχανισμό προστασίας για τα άτομα που διαφεύγουν από μία οικολογική καταστροφή.²⁴⁷ Χαρακτηριστικά, υπό το Σουηδικό²⁴⁸ και το Φινλανδικό²⁴⁹ δίκαιο η περιβαλλοντική καταστροφή ως αιτία αναχώρησης ατόμου από τη χώρα καταγωγής του είναι αρκετή για να αποδοθεί στο τελευταίο καθεστώς (έστω προσωρινού) ασύλου.

Οι προαναφερθείσες συμβατικές προβλέψεις, σε συνδυασμό με τις αντίστοιχες επισκοπούμενες υπό το ΔΣΑΠΔ, σηματοδοτούν την αναγωγή μίας κεντρικής αρχής του προσφυγικού δικαίου σε «συστατικό στοιχείο» της ευρύτερης διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αναφορικά με το ζήτημα των «περιβαλλοντικών προσφύγων» συγκεκριμένα, αν δεν εξεταζόταν στη βάση του ΔΣΑΠΔ, κατά την άποψη της γράφουσας, θα καθίστατο πιο συμβατό με το Ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας με τους δεδομένους όρους μίας περιφερειακής συμβάσεως, αλλά και με μία ευρεία ερμηνευτική απόδοση των σχετικών προβλέψεων, θα ήταν και πάλι πιο εύκολο να αναγνωριστεί στο πλαίσιο αυτό, τουλάχιστον σε σύγκριση με το αντίστοιχο της Συμβάσεως κατά των Βασανιστηρίων (βλ. κυρίως αναφορά αποκλειστικά σε «βασανιστήρια» και κώλυμα με τον κίνδυνο τον προερχόμενο από μη κρατικούς δρώντες στους οποίους οφείλεται αναμφίβολα μέρος του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και λοιπών περιβαλλοντικών κρίσεων). Από την άλλη, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης πιθανότατα θα εξαιρούσε τους περιβαλλοντικούς πρόσφυγες από το καθεστώς επικουρικής προστασίας, αν και θα μπορούσε να τους λάβει υπόψιν στο πλαίσιο του άρθρου 4 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, του αντίστοιχου του άρθρου 3 ΕΣΔΑ.²⁵⁰

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, πρόβλεψη περί μη επαναπροώθησης ενυπάρχει, πέρα από το ΔΣΑΠΣ, και σε άλλα, περιφερειακά και μη, συμβατικά πλαίσια προστασίας των

²⁴⁵ Ibid, p. 493-494

²⁴⁶ Δεδομένου, μεταξύ άλλων, τούτου, και στο πλαίσιο της προσπάθειας ολοκλήρωσης του Κοινού Ευρωπαϊκού Συστήματος Ασύλου, η Ευρ. Επιτροπή υπέβαλε το 2016 πρόταση για σχετικό Κανονισμό, βλ. European Commission, “Who qualifies for international protection” (2016) <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum/refugee-status_en>, accessed 15 October 2020

²⁴⁷ Aurélie Sgro, , ‘Towards recognition of environmental refugees by the European Union’ (2008) TERRA-HN <<http://www.reseau-terra.eu/article844.htm>>, accessed 12 October 2020; Albert Kraler, Marion Noack, Tatiana Cernei, “Climate Refugees” Legal and Policy Responses to Environmentally Induced Migration, Paper prepared for the ClimMig Conference on Human Rights, Environmental Change, Migration and Displacement’, supra note 241, p. 9

²⁴⁸ Swedish Aliens Act (2005), Chapter 4, Section 2

²⁴⁹ Finnish Aliens Act (301/2004; amendments up to 1163/2019 included) Chapter 6, Section 109

²⁵⁰ Eugénie Delval, ‘From the U.N. Human Rights Committee to European Courts: Which protection for climate-induced displaced persons under European Law?’ (2020) Immigration and Asylum Law and Policy <<http://eumigrationlawblog.eu/from-the-u-n-human-rights-committee-to-european-courts-which-protection-for-climate-induced-displaced-persons-under-european-law/>>, accessed 20 October 2020

ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁵¹ Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί το ευρύτερα σημαίνον περιεχόμενο και η αντίστοιχη βαρύτητα της μη επαναπροώθησης, όπως αυτά αναδεικνύονται μέσα από την εθιμική ισχύ της.

4. Η ευρύτερη δυναμική της αρχής της «μη επαναπροώθησης» υπό την εθιμικού δικαίου ανάγνωσής της

Πέραν της συμβατικής θεμελιώσεως της υποχρέωσης της μη επαναπροώθησης στους κόλπους των δύο ανωτέρω κλάδων δικαίου, του διεθνούς προσφυγικού δικαίου και του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, άξια σχολιασμού κρίνεται η διάπλαση σχετικού εθιμικού κανόνα. Κάτι τέτοιο πρακτικά σηματοδοτεί την υποχρεωτικότητα τήρησης της αρχής και από κράτη μη μέρη στα δύο προαναφερθέντα συμβατικά πλαίσια.

Από μεγάλη μερίδα ακαδημαϊκών έχει σημειωθεί η εθιμική φύση της υποχρέωσης περί μη επαναπροώθησης.²⁵² Η γενική αποδοχή της σημασίας της, πάντως, τόσο σε οικουμενικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, η σχετική πρακτική και η παράλληλη πεποίθηση δικαίου (“*opinio juris*”) των κρατών, κατά την σχετική νομική άποψη, έχει αναγάγει την συμβατικώς αυτή διατυπωμένη υποχρέωση σε εθιμικό δίκαιο.²⁵³ Στο πνεύμα αυτό, αν και κατά καιρούς έχουν διαπιστωθεί ορισμένες παραβιάσεις της μη επαναπροώθησης, καμία δεν κατέστη επαρκής όπως αμφισβητηθεί η εθιμική ισχύς της.²⁵⁴ Την εθιμικού δικαίου, άλλωστε, φύση της μεταφοράς ατόμου σε ένα κράτος όπου κυοφορείται κίνδυνος για έκθεση του τελευταίου

²⁵¹ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν στο πλαίσιο αυτό, συν τοις άλλοις, οι παρακάτω αναφορές σε λοιπά διεθνή, πιο εξειδικευμένα, συμβατικά πλαίσια: Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 6: “[...] States shall not return a child to a country where there are substantial grounds for believing that there is a real risk of irreparable harm to the child, such as, but by no means limited to, those contemplated under articles 6 [right to life] and 37 [right to be free from torture or other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment and right not to be arbitrarily deprived of liberty] of the Convention.” (Committee on the Rights of the Child ‘General Comment No. 6 on the Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin’ (2005) UN Doc CRC/GC/2005/6, para. 27); Committee on Enforced Disappearances, International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Article 16(1) “No State Party shall expel, return (“refouler”), surrender or extradite a person to another State where there are substantial grounds for believing that he or she would be in danger of being subjected to enforced disappearance.”; βλ. Επίσης ILA, Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity (2019) UN Doc A/74/10, Article 5(1) “No State shall expel, return (refouler), surrender or extradite a person to territory under the jurisdiction of another State where there are substantial grounds for believing that he or she would be in danger of being subjected to a crime against humanity.”

²⁵² Βλ. ενδεικτικά Elihu Lauterpacht & Daniel Bethlehem, *The Scope and Content of the Duty of Non-Refoulement* [in] Erika Feller et al. (eds) *REFUGEE PROTECTION IN INTERNATIONAL LAW: UNHCR'S GLOBAL CONSULTATIONS ON INTERNATIONAL PROTECTION* (Cambridge University Press 2003), p. 155-158; Thomas Gammeltoft-Hansen and James C Hathaway, 'Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence' (2015) 53 *Colum J Transnat'l L* 235, p. 237-238, note 4

²⁵³ Phil C.W. Chan, 'The Protection Of Refugees And Internally Displaced Persons: Non-Refoulement under Customary International Law?' (2006) 10 *The International Journal of Human Rights* 231, p. 234-235

²⁵⁴ Nils Coleman, 'Non-Refoulement Revised - Renewed Review of the Status of the Principle of Non-Refoulement as Customary International Law' (2003) 5 *Eur J Migration & L* 23, p. 47. Την αντίθετη άποψη έχει εκθέσει ο James Hathaway στο άρθρο του “Leveraging Asylum”, στο οποίο στην ουσία εκφράζει τις ίδιες αμφιβολίες περί ύπαρξης της σχετικής *opinio juris* και της αντίστοιχης πρακτικής από πλευράς κρατών (James Hathaway, ‘Leveraging Asylum’ (2010) 45 *TEXAS INT'L L.J.* 503, p. 508)

σε βασανιστήρια, άλλες μορφές σκληρής, απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης ή εξωδικαστικής θανάτωσης είχε επισημάνει και η Υπο-Επιτροπή των ΗΕ για την Προώθηση και Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.²⁵⁵

Μέρος της επιστημονικής κοινότητας έχει προχωρήσει αυτή την πεποίθηση ένα βήμα παραπέρα θεωρώντας την μη επαναπροώθηση ως γενικώς παραδεδεγμένη αρχή ή ακόμη και ως κανόνα αναγκαστικού δικαίου.²⁵⁶ Σύμφωνα με τον Worster, «Ακόμη και μία συντηρητική ερμηνεία της αρχής πρέπει να καταλήγει στο ότι, κατ' ελάχιστον, όταν το άτομο βρίσκεται σε κίνδυνο δίωξης, βασανιστηρίων ή σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, η μη επαναπροώθηση είναι μία υποχρέωση κανόνα αναγκαστικού δικαίου ("a jus cogens obligation").»²⁵⁷ Προς τούτο προϋποτίθεται ο εντοπισμός δύο στοιχείων, η αποδοχή της από το σύνολο της διεθνούς κοινότητας και δη η αποδοχή της ως μίας νόρμας από την οποία καμία απόκλιση δεν επιτρέπεται.²⁵⁸ Η τελευταία αυτή ρήτρα χρίζει ενδεχομένως περαιτέρω σχολιασμού για τον χαρακτηρισμό της μη επαναπροώθησης ως κανόνα αναγκαστικού δικαίου δεδομένων των εξαιρέσεων για λόγους εθνικής ασφαλείας, τουλάχιστον από την πλευρά του προσφυγικού δικαίου.

Κατόπιν των ανωτέρω και δεδομένης της απόλυτης και μη διαπραγματεύσιμης φύσεως του δικαιώματος στη ζωή, συνάγεται η εξέχουσα σημασία της εξέλιξης επί της υποθέσεως Teitiota. Η αναγνώριση της εν δυνάμει υποχρέωσης μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων» στη βάση των άρθρων 6 και 7 φαίνεται τοιούτοτρόπως να «εισαγάγει» την περίπτωση τους σε ένα αρκετά ευρύ και ισχυρό, θα έλεγε κανείς, πακέτο προστασίας.

5. Το ζήτημα από τη σκοπιά της «Κλιματικής Δικαιοσύνης»

Η θεμελιωμένη, εκ της αποφάσεως της Επιτροπής στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, εν δυνάμει υποχρέωση περί μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων» κρίνεται συνάμα άξια σχολιασμού από τη σκοπιά της επονομαζόμενης «Κλιματικής Δικαιοσύνης». Σε τι συνίσταται όμως η τελευταία και πώς το υπό εξέταση ζήτημα δύναται να ενταχθεί στο πλαίσιο της εν λόγω θεώρησης;

Η «Κλιματική Δικαιοσύνη» είναι ένας όρος, και πολλώ δε μάλλον ένα κίνημα, το οποίο αναγνωρίζει ότι η κλιματική αλλαγή επιδρά δυσανάλογα, σε επίπεδο κοινωνίας, οικονομίας, δημόσιας υγείας κ.ο.κ., στους μη προνομιούχους – ευάλωτους πληθυσμούς. Οι υποστηρικτές της κλιματικής δικαιοσύνης εκ τούτου ορμώμενοι θεωρούν ότι αυτές οι ανισότητες πρέπει να

²⁵⁵ UNCHR, 'Report of UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights' (2005) UNDoc. E/EC.4/2006/2, p. 25, para. 3

²⁵⁶ Για περισσότερες πληροφορίες για την υποχρεωτική φύση του jus cogens βλ. Pierre-Marie Dupuy, L'unité De L'ordre Juridique International (Martinus Nijhoff 2003), p. 269-313

²⁵⁷ William Thomas Worster, 'Contracting out of Non-Refoulement Protections' (2017) 27 Transnat'l L. & Contemp Probs 77, p. 81; Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Cartagena Declaration όπου στην παράγραφο 5 του άρθρου 3 αναφέρει ευθέως "observed as a rule of jus cogens".

²⁵⁸ Jean Allain, 'The Jus Cogens Nature Of Non-Refoulement' (2001) 13 International Journal of Refugee Law 533, p. 538

διευθετηθούν με σχετικές στρατηγικές μείωσης και προσαρμογής στο φαινόμενο.²⁵⁹ Όπως έχει υποστηριχθεί, η «Κλιματική Δικαιοσύνη» αφορά στην ανάγκη του διεθνούς δικαίου να παράσχει νομικά πλαίσια για τις άμεσες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, ειδικά στα φτωχά και μικρά νησιωτικά κράτη, και την ανάγκη προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πληθυσμών τους.²⁶⁰ Στη βάση αυτής της συλλογιστικής βρίσκεται η πεποίθηση περί ενός, κατά τους Agarwal και Narain, «περιβαλλοντικού αποικισμού»²⁶¹, μίας συνθήκης «νικητών» και «χαμένων» σε ό,τι αφορά το κόστος που προκύπτει άμεσα από τα διάφορα περιβαλλοντικά ζητήματα.²⁶²

Χαρακτηριστικά, σε μία αντίστοιχη συλλογιστική, αξίζει να σημειωθεί ότι η άνιση κατανομή ευθυνών έχει εμφυσήσει το ίδιο το σύστημα κλιματικής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, και συγκεκριμένα το άρθρο 3(1),²⁶³ προβλέπει ένα σύστημα «κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών», αναλογικών της άνισης εμπλοκής ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών στο ευρύτερο φαινόμενο της κλιματικής κρίσης. Η αρχή αυτή, εν συνεχεία, συμπεριελήφθη και στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου του Κυότο²⁶⁴, αλλά και στη Συμφωνία των Παρισίων²⁶⁵. Οι διαφοροποιημένες, εν προκειμένω, ευθύνες πρέπει συναφώς να ερμηνεύονται στη βάση αφενός του επιπέδου της οικονομικής ανάπτυξης κάθε χώρας, και αφετέρου των διαφοροποιημένων συμβολών στην παγκόσμια περιβαλλοντική υποβάθμιση.²⁶⁶ Πέραν τούτων, ασφαλώς, αξιολογείται καθίσταται η, διάχυτα εκφρασμένη στα ανωτέρω συμβατικά πλαίσια, ευθεία αναγνώριση των ιδιαίτερων αναγκών των περισσότερο επηρεαζόμενων, από την κλιματική αλλαγή, κρατών και κοινωνικών ομάδων.²⁶⁷

Οι «κλιματικοί πρόσφυγες» και η προστασία τους αποτελούν χαρακτηριστική έκφραση αυτού του φαινομένου, από τη μία ως απόδειξη του υφιστάμενου προβλήματος και της

²⁵⁹ Daisy Simmons, 'What is 'climate justice'? (2020) Yale Climate Connections <<https://yaleclimateconnections.org/2020/07/what-is-climate-justice/>>, accessed 18 October 2020

²⁶⁰ Damilola S. Olawuyi, 'Advancing Climate Justice in International Law: An Evaluation of the United Nations Human Rights Based Approach' (2015) 11 Florida A & M University Law Review 103, p. 106

²⁶¹ Anil Agarwal and Sunita Narain, 'Global Warming in an Unequal World' [in] Navroz K. Dubash (ed), *India in a Warming World* (Oxford University Press 2019), p. 81

²⁶² Cassandra Star, 'Climate Justice Campaigns and Environmental Refugees. Environmental Governance: Transforming Regions & Localities: Ecopolitics XV Conference Proceedings' (Sydney, 12-14 November 2004), p. 5

²⁶³ UNFCCC, Article 3(1): The Parties should protect the climate system for the benefit of present and future generations of human kind on the basis of equity and in accordance with their common but differentiated responsibilities and respective capabilities. Accordingly, the developed country Parties should take the lead in combating climate change and the adverse effects thereof.

²⁶⁴ Kyoto Protocol, Article 10; Στο Πρωτόκολλο του Kyoto προβλέπονται μάλιστα δύο τύποι διαφοροποιημένων δράσεων, ήτοι διαφοροποιημένες υποχρεώσεις μεταξύ βιομηχανικών και μη βιομηχανικών κρατών, αλλά και μεμονωμένοι διαφοροποιημένοι στόχοι για τα βιομηχανικά κράτη. (Rowena Maguire, 'The Role Of Common But Differentiated Responsibility In The 2020 Climate Regime' (2013) 7 Carbon & Climate Law Review 260, p. 265)

²⁶⁵ Paris Agreement, Preamble

²⁶⁶ Για την ξεχωριστή ανάλυση κάθε όρου των «κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών βλ. Lavanya Rajamani, 'The Reach and Limits of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities in the Climate Change Regime' [in] Navroz Dubash (ed), *A Handbook of Climate Change and India: Developments, Politics and Governance* (Earthscan 2011), p. 119-122

²⁶⁷ Βλ. ενδεικτικά Paris Agreement, Preamble

ευαλωτότητας ορισμένων πληθυσμών απέναντι στην περιβαλλοντική κρίση και, από την άλλη, ως ανάγκη-προσπάθεια νομικής κάλυψης αυτής. Και πράγματι, στο βαθμό που η περιβαλλοντική μετανάστευση αφορά σε πολίτες των επονομαζόμενων ως ευάλωτων στην σχετική υποβάθμιση χωρών εγείρονται ζητήματα «κλιματικής δικαιοσύνης». Η προστασία αυτών των ανθρώπων συνιστά ίσως τη μεγαλύτερη έμπρακτη «περιβαλλοντικά ανθρωπιστική» προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας όπως απονείμει δικαιοσύνη.

Βεβαίως, στο πλαίσιο της παρούσης συζητήσεως, αναδεικνύεται, κατά τη γράφουσα, ως καίρια και μία άλλη πτυχή του φαινομένου, η κατεύθυνση των συγκεκριμένων μεταναστευτικών ροών.²⁶⁸ Όταν η μετακίνηση των «κλιματικών προσφύγων» κατευθύνεται, κατά κύριο λόγο, από τις χώρες του αναπτυσσόμενου νότου προς τις χώρες του ανεπτυγμένου βιομηχανικού βορρά (ή εν γένει τα πλέον ανεπτυγμένα κράτη), επιτυγχάνεται μία «δίκαιη κλιματικά», θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, λύση. Μία τέτοια περίπτωση είναι λόγου χάριν η εξαναγκαστική μετακίνηση ατόμων από νησιωτικά κράτη όπως το Κιριμπάτι και το Τουβαλού σε χώρες όπως η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία. Στον πυρήνα της συνεπαγόμενης υποχρέωσης προστασίας αυτών των ανθρώπων βρίσκεται η σχετική ηθική υποχρέωση πρακτικά του «ρυπαντή» προς τον «βαλλόμενο»,²⁶⁹ του ανεπτυγμένου Γολιάθ στον ευάλωτο αναπτυσσόμενο Δαβίδ. Ωστόσο, ο προορισμός των ατόμων αυτών πόσο τελικά καθίσταται θέμα επιλογής; Αν η μετακίνηση τους πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό και από αναπτυσσόμενες σε εξίσου αναπτυσσόμενες χώρες, ή ορθότερα, με τεχνικούς όρους, χώρες μη συμπεριλαμβανόμενες στο Παράρτημα 1 της Σύμβασης Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή (Non-Annex I Party)²⁷⁰, πόσο «κλιματικά δίκαιη» καθίσταται η προκείμενη εξέλιξη; Πάντως, η υπό θεμελίωση δυνητική υποχρέωση μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων», απευθύνεται σε όλα τα κράτη μέρη του Συμφώνου.²⁷¹

Η ανάγκη όπως παρασχεθεί ειδικώς προστασία στους πιο ευάλωτους στην κλιματική υποβάθμιση, στην οποία μάλιστα οι τελευταίοι δεν έχουν συμβάλει τόσο, αποτελεί πάγιο αντικείμενο μέριμνας της διεθνούς κοινότητας. Η πρόσφατη, λοιπόν, θεμελίωση της εν δυνάμει προστασίας των «κλιματικών προσφύγων» μπορεί να ιδωθεί και από αυτή τη σκοπιά. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, η κορωνίδα της εν λόγω προστασίας, η αρχή της μη επαναπροώθησης, στην περίπτωση τους φαίνεται να υπόκειται σε αρκετά περιοριστικούς όρους.

²⁶⁸ Cynthia Desmet Villar, 'Our Moral Responsibility Towards Climate Refugees' (2020) Kennedy Institute of Ethics <<https://kenedyinstitute.georgetown.edu/showcase/our-moral-responsibility-towards-climate-refugees/>>, p. 5

²⁶⁹ Ibid

²⁷⁰ Σύμβαση Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή, Παράρτημα 1(40 ανεπτυγμένες χώρες)

²⁷¹ Η διεθνής κοινότητα θα μπορούσε να μεριμνήσει συναφώς σε επίπεδο συντονισμένων πληθυσμιακών μετεγκαταστάσεων, ως μέτρο προσαρμογής στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής.

B. Η Περιοριστική ερμηνεία του δικαιώματος «μη επαναπροώθησης»

1. Ο «πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης» ως προϋπόθεση

Όπως καταδείχθηκε στην υπό εξέταση απόφαση της Επιτροπής η δυνατότητα υπαγωγής των «κλιματικών προσφύγων» στο καθεστώς προστασίας του ΔΣΑΠΔ τίθεται σε κάποια πλαίσια. Γεγονός καθίσταται η απόρριψη του αιτήματος του συγκεκριμένου πολίτη του Κιριμπάτι στη βάση τελικώς ενός υπό θεμελίωση υψηλού κατωφλιού για την υπαγωγή στο καθεστώς.

Σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων», την οποία εισηγήθηκε μέσα από την υπό εξέταση τοποθέτησή της η Επιτροπή, ως προαπαιτούμενο αναγνωρίζεται η ύπαρξη βάσιμων λόγων για να πιστεύεται ότι υφίσταται «πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης», όπως αυτή που αφορά στα άρθρα 6 και 7 του Συμφώνου.²⁷² Συναφώς, η Επιτροπή έχει θέσει, σε προηγούμενες υποθέσεις, ως κριτήριο για την μη επαναπροώθηση των αιτούντων προστασία την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου όπως η σχετική μετακίνηση απολήξει σε «απαραίτητη» και «προβλέψιμη» έκθεση αντίθετη με τα προβλεπόμενα στο Σύμφωνο.

Για πρώτη φορά στην υπόθεση A.R.J. κ. Αυστραλίας έγινε σχετική αναφορά από την Επιτροπή, με παραπομπή στις απαραίτητες και προβλέψιμες επιπτώσεις της απέλασης.²⁷³ Στην εν λόγω υπόθεση ο προσφεύγων ήταν Ιρανός υπήκοος ο οποίος ισχυριζόταν ότι αν επέστρεφε στη χώρα του θα υπόκειτο σε θανατική ποινή ή σωματική τιμωρία λόγω των κατηγοριών σε βάρους του περί εμπλοκής σε σχετικές με ναρκωτικές ουσίες δραστηριότητες. Για τα πρακτικά της υπόθεσης η Επιτροπή απέρριψε το αίτημά του.²⁷⁴ Από την άλλη, στην υπόθεση Byahuranga κ. Δανίας, η Επιτροπή, στη βάση και πάλι του κριτηρίου θεμελίωσης πραγματικού και προβλέψιμου κινδύνου, έκρινε θετικά το αίτημα του Jonny Rubin Byahuranga. Ο τελευταίος υποστήριξε ότι επρόκειτο να υποστεί κακομεταχείριση αν διωχόταν πίσω στην Ουγκάντα.²⁷⁵ Εν τοιαύτη περιπτώσει ο προσφεύγων εισηγήτο συγκεκριμένα ότι η αποπομπή του στην Ουγκάντα θα συνιστούσε παραβίαση των άρθρων 7 περί απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και 17 περί σεβασμού του οικογενειακού βίου,²⁷⁶ παραβίαση που, όπως αναφέρθηκε, τελικά επιβεβαιώθηκε από την Επιτροπή.²⁷⁷

²⁷² HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.3; Βλ. Επίσης HRC, Kwok Yin Fong v. Australia, Communication No. 1442/2005 (2009) U.N. Doc. CCPR/C/97/D/1442/2005 “With respect to the remaining claims relating to the author's possible deportation, what is at issue in the case is whether by deporting the author to the People's Republic of China, there are substantial grounds for considering that the State party would be exposing her to a real risk of irreparable harm FN27, in violation of article 2, read together with article 6 and/or article 7 of the Covenant.” (para. 9.4)

²⁷³ HRC, A.R.J. v Australia, Communication No. 692/1996 (1997) U.N. Doc. CCPR/C/60/D/692/1996, para. 6.8

²⁷⁴ Ibid, para. 6.12 and 6.14

²⁷⁵ HRC, Jonny Rubin Byahuranga v. Denmark, Communication No. 1222/2003 (2004) U.N. Doc. CCPR/C/82/D/1222/2003, para. 11.2

²⁷⁶ Ibid, para. 3.1

²⁷⁷ Με αφορμή την υπόθεση Byahuranga κ. Δανίας, όπου ο προσφεύγων είχε λάβει άσυλο από την Δανία, αξίζει να επισημανθεί η σημασία που το όργανο φαίνεται να δίδει στο αν κάποιο άτομο υπάγεται σε καθεστώς πρόσφυγα ή ασύλου. Ενδεικτικά, στην υπόθεση C. κ. Αυστραλίας, η Επιτροπή έδωσε ιδιαίτερο βάρος στο γεγονός ότι ο προσφεύγων είχε λάβει καθεστώς πρόσφυγα στη βάση του βάσιμου φόβου δίωξης του ως

Ειδικότερα, το στοιχείο της προβλεψιμότητας (“foreseeability”) συνιστά κεντρικό σημείο για την τεκμηρίωση του πραγματικού κινδύνου. Όπως έχει άλλως διατυπωθεί, ο πραγματικός κίνδυνος δεν αφορά απλώς μία υπολογίσιμη πιθανότητα, αλλά βασίζεται σε στοιχεία, στην αξιοπιστία του αιτούντος προστασία και την ευρύτερη κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα καταγωγής.²⁷⁸ Η Επιτροπή είχε ενδεικτικά προχωρήσει σε σχετική παραδοχή στην υπόθεση G.T. κ. Αυστραλίας υποστηρίζοντας, σε συνέπεια με τα εν συνεχεία προβλεπόμενα στο Γενικό σχόλιο 36²⁷⁹, ότι πρέπει να εξετάζεται η πρόθεση της χώρας απέναντι στο άτομο που πρόκειται εκεί να αποπεμφθεί, αλλά και η στάση της σε παρόμοιες προηγούμενες περιπτώσεις.²⁸⁰ Βέβαια, αποτελεί γεγονός ότι η επίκληση από την ΕΑΔ της προβλεψιμότητας σε ίδιες αποφάσεις μη επαναπροώθησης παρουσιάζει ασυνέπειες.²⁸¹ Πάντως, σε παραλληλισμό με το κριτήριο του “well-founded fear” στο πλαίσιο του διεθνούς προσφυγικού δικαίου, έχει υποστηριχθεί ότι και για τον πραγματικό και προβλέψιμο κίνδυνο δεν απαιτείται «τίποτα περισσότερο από επαρκείς αποδείξεις για τη θεμελίωση βάσιμων λόγων όπως πιστεύεται ότι ο ενάγων θα βρεθεί σε κίνδυνο».²⁸²

Στο σημείο αυτό, υπογραμμίζεται παρενθετικά ότι ρόλο κλειδί, στη διερευνητική διαδικασία για το αν ευσταθούν ή όχι οι φόβοι για την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης, λαμβάνουν ασφαλώς οι αρχές του κράτους υποδοχής. Βάσει των πορισμάτων των τελευταίων, σε περίπτωση που φτάσει η υπόθεση εν συνεχεία και ενώπιον της Επιτροπής, το κράτος οφείλει να σχολιάσει συγκεκριμένα επί των τοποθετήσεων του προσφεύγοντος.²⁸³ Από πλευράς τους, πρέπει να προβαίνουν σε ενδελεχή μελέτη των δεδομένων και να μην παραβλέπουν στοιχεία σημαντικά για την κατάσταση στο κράτος της εν δυνάμει αποπομπής του ατόμου (βλ. στοιχεία αποδεικτικά προηγούμενης δυσχέρειας του αιτούντος προστασίας λόγω εν προκειμένω της περιβαλλοντικής – κλιματικής υποβάθμισης στη χώρα καταγωγής). Σε κάθε περίπτωση η ανάπτυξη της θέσης των αρχών του κράτους υποδοχής οφείλει να είναι

Ασσύριου Χριστιανού (C. v. Australia, Communication No. 900/1999 (2002) UN Doc. CCPR/C/76/D/900/1999, para. 8.5). Επίσης, όπως έχει προσημειωθεί η αρχή μη επαναπροώθησης υπό το Σύμφωνο καθίσταται ευρύτερη καθώς δύναται να εφαρμοστεί και σε μη πρόσφυγες. Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονείται το αντίκριμά της σε άτομα υπαχθέντα στο καθεστώς πρόσφυγα [βλ. ‘no refugee be returned to another State unless it is certain that, once there, he or she shall not be executed or subjected to torture or other form of inhuman treatment (arts. 6, 7 and 13)’ UN HRC, ‘Concluding Observations: United Republic of Tanzania’ (1998) UN Doc CCPR/C/79/Add.97, para. 17]

²⁷⁸ Kees Wouters, *International Legal Standards For The Protection From Refoulement* (Intersentia 2009), p. 392

²⁷⁹ “... the situation of the removed individual and the conditions in the receiving States need to be assessed, inter alia, based on the intent of the authorities of the receiving State, the pattern of conduct they have shown in similar cases, and the availability of credible and effective assurances about their intentions.” General Comment 36, para. 30

²⁸⁰ G.T. v Australia, Communication No. 706/1996 (1997) U.N. Doc. CCPR/C/61/D/706/1996, para. 8.4

²⁸¹ Adrienne Anderson, Michelle Foster, Hélène Lambert and Jane McAdam, ‘Imminence in Refugee and Human Rights Law: A Misplaced Notion for International Protection’ (2019) 68 *International and Comparative Law Quarterly* 111, p. 124

²⁸² AF (Kiribati), para. 90; Σε επίπεδο σύγκρισης των συναφών συμβατικών πλαισίων διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω, το βάρος της απόδειξης για την ύπαρξη πραγματικού κινδύνου για τον αιτών παρουσιάζεται μάλλον μικρότερο υπό την Διεθνή Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας. Σχετικά, προβλέπεται, “...the risk of torture must be assessed on grounds that go beyond mere theory or suspicion. However, the risk does not have to meet the test of being highly probable.” [UN Committee against Torture ‘General Comment No. 1, Implementation of Article 3 of the Convention in the Context of Article 22’ (1998) UN Doc. A/53/44, para. 6]

²⁸³ HRC, *Jonny Rubin Byahuranga v. Denmark*, para. 11.3

εμπεριστατωμένη.²⁸⁴ Η αποτυχία ανάληψης σοβαρής εξέτασης και κατ' επέκταση αξιολόγησης των ισχυρισμών περί σχετικού κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης του ενδιαφερομένου πριν την αποτομή του μπορεί να οδηγήσει σε ανεπανόρθωτη βλάβη κατά παραβίαση των άρθρων 6 και 7 του Συμφώνου.

Χαρακτηριστικά, αξίζει να αναφερθεί η υπόθεση *Ostavari κ. Δημοκρατίας της Κορέας*. Ο ενδιαφερόμενος στη συγκεκριμένη υπόθεση ήταν πρώην Μουσουλμάνος που αλλαξοπίστησε και μνήθηκε στο Χριστιανισμό. Η επιστροφή του στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν πιθανότητα θα τον εξέθετε δεδομένων των συνθηκών σε πραγματικό κίνδυνο ανεπανόρθωτης βλάβης, κάτι που δεν αξιολόγησαν με τη δέουσα επιμέλεια οι Κορεάτικες αρχές.²⁸⁵ Συγκεκριμένα δεν έλαβαν καθόλου υπόψιν το γεγονός ότι ο *Ostavari* δεν έγινε απλά Χριστιανός αλλά εκπαιδεύτηκε ως θεολόγος όπως επιτελέσει σχετικό ευαγγελικό έργο μετάδοσης της πίστewς. Η παράληψη τούτη των αρχών κάθε άλλο παρά μείζονος σημασίας δεν ήταν, καθώς η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν προέβαινε σε περιπτώσεις σχετικών πράξεων προσηλυτισμού σε διώξεις ή και ποινικές κυρώσεις.²⁸⁶ Για τους παραπάνω λόγους η Επιτροπή τελικώς απεφάνθη ότι η εξαναγκαστική επιστροφή του αιτούντος στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν θα συνιστούσε έκθεση του ιδίου σε πραγματικό κίνδυνο ανεπανόρθωτης βλάβης υπό τα Άρθρα 6(1) και 7 του Συμφώνου.²⁸⁷

Το κριτήριο της προβλεψιμότητας του κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης για λόγους σχετικούς με την περιβαλλοντική υποβάθμιση εξέτασε για πρώτη φορά η Επιτροπή στην υπόθεση *Portillo Caceres και άλλοι κ. Παραγουάης*.²⁸⁸ Όπως, αντίστοιχα, διασαφήνισε η ίδια εν συνεχεία στην υπό εξέταση υπόθεση του *Teitiota*, αυτό που επί της ουσίας έπρεπε να αποδειχθεί ήταν η διασφάλιση από πλευράς Νέας Ζηλανδίας ότι δεν υφίστατο «εύλογα προβλέψιμος» (“reasonably foreseeable”) κίνδυνος για την απόλαυση του δικαιώματος του *Teitiota* στη ζωή εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής (προαπαιτούμενο το οποίο καθώς φάνηκε είχε ικανοποιηθεί από τη Νέα Ζηλανδία).²⁸⁹

Για την απόδειξη της ύπαρξης επικείμενου πραγματικού κινδύνου προδιαγράφεται εν προκειμένω υψηλό κατώφλι, όπως προκύπτει άλλωστε και από την ευθεία σχετική αναφορά της ΕΑΔ στην υπό ανάλυση τοποθέτηση της.²⁹⁰ Στη συζήτηση περί θεμελίωσης «πραγματικού κινδύνου» στα διάφορα διεθνή και περιφερειακά νομικά πλαίσια, αρκετοί ακαδημαϊκοί έχουν υποστηρίξει ότι το κατώφλι πρέπει να διαφοροποιείται ανάλογα με τη

²⁸⁴ Paul M. Taylor, ‘A commentary on the international covenant on civil and political rights : The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights’ (Cambridge University Press 2020), p. 148

²⁸⁵ *Ostavari v. Republic of Korea*, Communication No. 1908/2009 (2014) U.N. Doc. CCPR/C/110/D/1908/2009, para. 11.4 -11.5

²⁸⁶ *Ibid*, para. 11.5

²⁸⁷ *Ibid*, para. 12

²⁸⁸ HRC, *Portillo Caceres et al. V. Paraguay*, para. 7.3-7.5

²⁸⁹ HRC, *Teitiota v. New Zealand*, para. 9.7-9.9

²⁹⁰ *Ibid*, para. 9.3 και υποσημείωση 14 [See, inter alia, *B.D.K. v. Canada* (CCPR/C/125/D/3041/2017), para. 7.3 and *K v. Denmark* (CCPR/C/114/D/2393/2014), para. 7.3] “...there is a high threshold for providing substantial grounds to establish that a real risk of irreparable harm exists.” Το υψηλό κατώφλι διαπιστώνεται εμμέσως και επί της στάσης της Επιτροπής σε δύο επιμέρους προαπαιτούμενα που θα αναλυθούν εκτενέστερα παρακάτω: τον προσωπικό χαρακτήρα του κινδύνου και την επικείμενη φύση αυτού.

σοβαρότητα του προβλήματος. Όσο πιο σοβαρές οι επιπτώσεις, τόσο πιο χαμηλό κατώφλι για την υπαγωγή του ατόμου σε καθεστώς προστασίας πρέπει να ορίζεται.²⁹¹ Το τετελεσμένο πάντως περί των «κλιματικών προσφύγων», παρά τη σοβαρότητα της συνθήκης, αποδεικνύει την εξαιρετική φύση της παρεχόμενης προστασίας.

Συγκεκριμένα επί της υποθέσεως του Teitiota, προς απάντηση στους ισχυρισμούς του τελευταίου η Επιτροπή εξήγησε τα ακόλουθα. Σε ό,τι αφορά, κατ' αρχάς, την πρόσβαση σε πόσιμο νερό, το όργανο εισηγήθηκε: «Αναγνωρίζοντας την ταλαιπωρία που πιθανόν έχει προκληθεί από την κατανομή του νερού, η Επιτροπή σημειώνει ότι ο προσφεύγων δεν έχει παράσχει επαρκείς πληροφορίες που να δείχνουν ότι η παροχή φρέσκου νερού είναι μη προσβάσιμη, μη επαρκής ή μη ασφαλής ώστε να προκαλέσει μία βάσιμα προβλέψιμη απειλή για κίνδυνο για την υγεία ο οποίος θα έβαλε το δικαίωμά του στην απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή με αξιοπρέπεια ή θα προκαλούσε τον μη φυσικό ή πρόωρο θάνατό του.»²⁹² Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της καλλιέργειας της γης που ετέθη από τον Teitiota, υπογραμμίστηκε ότι «ενώ ο προσφεύγων σημείωσε πως ήταν δύσκολο να καλλιεργήσει τη γη, δεν ήταν αδύνατον» και ότι «οι πιο θρεπτικές καλλιέργειες παρέμεναν διαθέσιμες στη Δημοκρατία του Κιριμπάτι».²⁹³ Επιπροσθέτως, επί του ζητήματος των προκυπτουσών εκ της κλιματικής αλλαγής και της σχετικής κοινωνικής πίεσης βίαιων συγκρούσεων στο νησί, διευκρινίστηκε πως ο ενάγων δεν ενεπλάκη ούτε εβλήθη προσωπικώς ποτέ.²⁹⁴ Τέλος, υιοθετώντας έμμεσα την απόφαση του Πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου, έκρινε αβάσιμους τους φόβους της οικογενείας περί κινδύνου της ακεραιότητάς τους από τυχόν παλίρροιες ή έντονες καταιγίδες (φαινόμενα που είχαν οξυνθεί λόγω της κλιματικής αλλαγής) στη βάση του ότι «καμία απόδειξη δεν είχε παρασχεθεί για την πρόκληση θανάτων από τοιαύτα φαινόμενα με τέτοια τακτικότητα».²⁹⁵ Πρακτικά, παρά τις όποιες απτές στο σήμερα δυσκολίες διαβίωσης στο Κιριμπάτι, δεν αναγνωρίστηκαν τελματικές συνθήκες, ούτε στο «τώρα» ούτε στο άμεσο μέλλον, όπως θεμελιωθεί τελικά παραβίαση των άρθρων 6 και 7 κατά την επαναπροώθηση του Teitiota από την Νέα Ζηλανδία στη Δημοκρατία του Κιριμπάτι.

Το προϋποτιθέμενο των «βάσιμων λόγων να πιστεύεται ότι υφίσταται κίνδυνος ανεπανόρθωτος βλάβης» όπως αυτή, εν προκειμένω, που σχετίζεται με τα άρθρων 6 και 7 του Συμφώνου, φαίνεται να ερμηνεύεται αρκετά συσταλτικά και στην υπό ανάλυση υπόθεση. Εκ τούτης ορμώμενη η μη επαναπροώθηση των «κλιματικών προσφύγων» τίθεται υπό αρκετά περιοριστικούς όρους. Στο πλαίσιο αυτό, τίθενται, κατά τη γράφουσα, και ορισμένα ειδικότερα καίρια ζητήματα, τα οποία πρόκειται να αναλυθούν ευθύς αμέσως.

²⁹¹ Adrienne Anderson, Michelle Foster, Hélène Lambert and Jane McAdam, 'Imminence in Refugee and Human Rights Law: A Misplaced Notion for International Protection', *Supra* note 281, p. 8-9

²⁹² HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.8

²⁹³ *Ibid*, para. 9.9

²⁹⁴ *Ibid*, para. 9.7

²⁹⁵ *Ibid*, para. 2.9

2. Ο προσωπικός χαρακτήρας του κινδύνου

Ο προϋποτιθέμενος πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης «πρέπει να είναι προσωπικός, δεν μπορεί να προκύπτει απλώς από τις γενικές συνθήκες στο κράτος υποδοχής, παρά μόνο στις πιο ακραίες περιπτώσεις».²⁹⁶ Στην επισήμανση αυτή προέβη η Επιτροπή στην απόφασή της για την υπόθεση *Teitiota*, παραπέμποντας στην σχετική αναφορά της στο προαναφερθέν ερμηνευτικό επί του δικαιώματος στη ζωή σημείωμα του 2018.²⁹⁷

Η ίδια απεφάνθη ότι ο *Teitiota* δεν θα υπόκειτο σε κανένα κίνδυνο βλάβης πέραν του γενικού κινδύνου ο οποίος εγκυμονείτο για όλο τον πληθυσμό του Κιριμπάτι.²⁹⁸ Ο προσφεύγων δεν ήταν επουδενί σε δυσχερέστερη θέση από τους υπόλοιπους κατοίκους του νησιού.²⁹⁹ Οι συνθήκες διαβίωσης και οι όποιοι κίνδυνοι αυτές κυοφορούσαν στο εν λόγω νησιωτικό κράτος ήταν κοινές για όλους. Το σχετικό επιχείρημα είχε μάλιστα πρώτα υποστηριχθεί από το Πρωτοδικείο ως στοιχείο καθοριστικό για την μη υπαγωγή του *Teitiota* σε καθεστώς προστασίας.³⁰⁰

Ως προς το προαπαιτούμενο αυτό, όπως τονίζουν και οι Behrman και Kent, υφίσταται αλληλοεπικάλυψη με το διεθνές προσφυγικό δίκαιο.³⁰¹ Στο πλαίσιο του τελευταίου, επισημάνθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, η δίωξη αντίστοιχα πρέπει να κατευθύνεται σε βάρος ενός συγκεκριμένου ατόμου ή ομάδας ατόμων όπως δικαιολογηθεί το καθεστώς πρόσφυγα. Εν προκειμένω, καθίσταται πρόδηλη η γενικευμένη δυσμενής επίδραση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής σε ολόκληρες κοινότητες και όχι σε μεμονωμένα άτομα. Χαρακτηριστικά, το 2009 οι McNamara και Gibson είχαν επισημάνει ότι «οι κλιματικοί πρόσφυγες συνιστούν μία κατηγορία που με μία φυσικότητα και δίχως προβληματισμό αφορά όλο και περισσότερο ολόκληρα έθνη στην Περιοχή του Ειρηνικού».³⁰² Η τιαυτή φύση του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής, ήτοι η ανυπαρξία του απαιτούμενου προσωπικού χαρακτήρα του επικείμενου κινδύνου, φαίνεται να αποτελεί ουσιαστικό κώλυμα για τη θεμελίωση της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης των «κλιματικών προσφύγων».

Υπό το ΔΣΑΠΔ προβλέπεται, εντούτοις, μία εξαίρεση στο προαπαιτούμενο του προσωπικού κινδύνου.³⁰³ Σε περίπτωση «ακραίων περιστάσεων» η ρήτρα της προσωπικής φύσης του κινδύνου παραβλέπεται, δίνοντας, κατά την ανάγνωση της γράφουσας, προβάδισμα στην

²⁹⁶ Ibid, para. 9.3

²⁹⁷ General comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 30

²⁹⁸ Άλλωστε το γεγονός αυτό είχε παραδεχτεί στην εισήγησή του και ο ίδιος ο προσφεύγων. Βλ. “He also accepted that his experiences were common to people throughout Kiribati. He had been in contact with his family and understood they were facing similar problems in his home island. His relatives whom he had lived with when he initially moved to Tarawa moved to another island and they too were experiencing similar problems. [...]” (AF (Kiribati) [2013] NZIPT 800413, para. 31)

²⁹⁹ HRC, *Teitiota v. New Zealand*, para. 9.7

³⁰⁰ Ibid, para. 9.6

³⁰¹ Simon Behrman and Avidan Kent, ‘Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in *Teitiota v New Zealand*’, *Supra* note 152, p. 5

³⁰² Christopher R. Gibson and Karen E. McNamara, ‘We do not want to leave our land’: Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of ‘climate refugees’ (2009) 40 3 *Geoforum* 475, p. 476

³⁰³ Βλ. General comment No. 36 (CCPR/C/GC/36), para. 30

προστασία υπό κάθε όρο του βασικού αυτού δικαιώματος στη ζωή. Με αφορμή τη γενική κατάσταση βίας στο Κιριμπάτι, η Επιτροπή διευκρίνισε ότι θα υπήρχε πραγματικός κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης υπό τα άρθρα 6 και 7 του ΔΣΑΠΔ στις πιο ακραίες καταστάσεις προσδιορίζοντάς τες ως τις περιπτώσεις όπου «υπάρχει πραγματικός κίνδυνος βλάβης απλά και μόνο από την έκθεση του ατόμου σε τέτοια βία κατά την επιστροφή³⁰⁴, ή το υπό κρίση άτομο βρίσκεται σε εξαιρετικά ευάλωτη θέση».³⁰⁵ Σε κάθε περίπτωση οι δυσκολίες, εν τω παρόντι χρόνω, επικρατούσες στο Κιριμπάτι συνθήκες εν γένει δεν θεωρήθηκαν επαρκώς κρίσιμες όπως αναιρεθεί η προϋπόθεση του προσωπικού χαρακτήρα του κινδύνου.

Από την άλλη, ενδεχομένως θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ειδική ευαλωτότητα των μικρών νησιωτικών κρατών δύναται από μόνη της να προσμετρηθεί ως «ακραία» συνθήκη η οποία θα δικαιολογούσε την εξαίρεση στον κανόνα.³⁰⁶ Εν προκειμένω τίθεται το ζήτημα τού κατά πόσον η κατάσταση σε αυτά τα κράτη μπορεί πράγματι να βελτιωθεί ή αντιθέτως δεν μπορεί να παρεκκλίνει μίας προδιαγεγραμμένης «πτωτικής» τάσης που αργά ή γρήγορα θα οδηγήσει σε «περιβαλλοντικό ναδίρ». Η προσέγγιση πάντως της Επιτροπής έχει μία νοχελικά αισιόδοξη χροιά, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στα μέτρα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, από το Κιριμπάτι και κάθε παρόμοιο μικρό νησιωτικό κράτος κινδυνεύον μέχρι και με εξαφάνιση, ως μέσο αναστροφής της οποίας δυσχερούς κατάστασης.

Το προσωπικό στοιχείο εκλείπει από τον εκ της επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης κίνδυνο ανεπανόρθωτης βλάβης. Αν επιτρέπεται ένα σύντομο προσωπικό σχόλιο, ενδεχομένως η προϋπόθεση του προσωπικού χαρακτήρα του κινδύνου συνιστά τον πλέον περιοριστικό όρο για την προστασία των «κλιματικών προσφύγων» Σε ποιο χρονικό σημείο δύναται να εντοπισθούν οι «ακραίες περιστάσεις» της εξαίρεσης και μέχρι τότε πόσο συμβατή θα καθίσταται η παραμονή στην χώρα με το δικαίωμα σε μία ζωή με αξιοπρέπεια;

3. Η επικείμενη φύση του κινδύνου

Ένα δεύτερο ζήτημα που φαίνεται στην περίπτωση των «κλιματικών προσφύγων» να ανακύπτει για την επίκληση της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης καθίσταται η επικείμενη φύση του «πραγματικού κινδύνου» ανεπανόρθωτης βλάβης. Πώς προσδιορίζεται όμως αυτή η επικείμενη φύση και πόσο ανασταλτική της προσπάθειας προστασίας των ατόμων αυτών κρίνεται;

Στην υπόθεση Teitiota, η ΕΑΔ επί τοις ουσίας άφησε να εννοηθεί ότι δύναται να θεωρηθεί παράνομη υπό το ΔΣΑΠΔ η αποπομπή των ατόμων εκεί όπου οι κίνδυνοι εκ των επιπτώσεων

³⁰⁴ ECtHR, Sufi and Elmi v. United Kingdom, judgment of 28 June 2011, para. 218. “Although the Court has previously indicated that it would only be “in the most extreme cases” that a situation of general violence would be of sufficient intensity to pose such a risk, it has not provided any further guidance on how the intensity of a conflict is to be assessed.” (Ibid, para. 241)

³⁰⁵ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.7

³⁰⁶ Simon Behrman and Avidan Kent, ‘Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in Teitiota v New Zealand’, Supra note 152, p. 8

της κλιματικής αλλαγής καθίστανται επικείμενοι.³⁰⁷ Η τελική τοποθέτηση της βασίστηκε εν πολλοίς στο γεγονός ότι το Κιριμπάτι εκτιμάται ότι θα καταστεί μη κατοικήσιμο σε 10 με 15 χρόνια.³⁰⁸ Στο μεσοδιάστημα δύνανται να αναληφθούν οι κατάλληλες «εθνικές και διεθνείς προσπάθειες» ώστε να μειωθούν οι προκύπτουσες από την κλιματική αλλαγή αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και την κοινωνία.³⁰⁹ Το περιθώριο των 10 με 15 επαρκεί για την ανάληψη σχετικών μέτρων «προστασίας ή, όπου χρειάζεται, μετεγκατάστασης του πληθυσμού».³¹⁰ Τούτου δοθέντος η εισήγηση του Teitiota αφορούσε σε αυθαίρετες και μη βάσιμες προβλέψεις, και ουδεμία παραβίαση του δικαιώματός του στη ζωή, ούτε, κατά συνέπεια, αξίωση για υπαγωγή σε καθεστώς διεθνούς προστασίας, δύνανται να θεμελιωθεί.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει, κατά τη γράφουσα, η αντιπαραβολή της προσέγγισης της Επιτροπής εν τοιαύτη περιπτώσει με την σχετική θεώρηση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες σε ότι αφορά τους πρόσφυγες από περιοχές ενόπλων συγκρούσεων και βίας. Χαρακτηριστικά, «Κατά την εκτίμηση του κινδύνου, είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ο κυμαινόμενος χαρακτήρας πολλών σύγχρονων καταστάσεων ενόπλων συγκρούσεων και βίας. ... Για παράδειγμα, ακόμη και αν το επίπεδο βίας κατά τη στιγμή της λήψης αποφάσεων είναι σχετικά χαμηλό, με την πάροδο του χρόνου η κατάσταση των ένοπλων συγκρούσεων και της βίας μπορεί να αλλάξει, αυξάνοντας τον βαθμό κινδύνου δημιουργίας ενός βάσιμου φόβου. ... Επιπλέον, η εφαρμογή συμφωνιών ειρήνης και αποστράτευσης μπορεί να οδηγήσει σε νέους ένοπλους δράντες που θα γεμίσουν τα κενά εξουσίας ή στην ενοποίηση ομάδων που αποτελούνται από πρώην μέλη που δεν έχουν αποπλιστεί και επανενταχθεί στην κοινωνία. Αυτό απαιτεί συν τοις άλλοις μια λεπτομερή ανάλυση που εξελίσσεται συνεχώς ως απάντηση στις τοπικές εξελίξεις στη χώρα καταγωγής.»³¹¹ Στο προαναφερθέν απόσπασμα διαφαίνεται η «ανοιχτή» προσέγγιση των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων μίας ένοπλης σύγκρουσης, περιλαμβανομένης της περίπτωσης ενδιάμεσης

³⁰⁷ UNHCR, 'UN Human Rights Committee decision on climate change is a wake-up call, according to UNHCR' (2020) <<https://www.unhcr.org/news/briefing/2020/1/5e2ab8ae4/un-human-rights-committee-decision-climate-change-wake-up-call-according.html>>, accessed 28 October 2020; Το στοιχείο της «εγγύτητας» ("imminence") του κινδύνου είχε προταθεί και σε παρελθούσες υποθέσεις (στο κομμάτι του παραδεκτού ή μη της προσφυγής). Βλ. EW v Netherlands, Communication No 429/1990 (1993) UN Doc. CCPR/C/47/D/429/1990, para. 6.4; Aalbersberg v Netherlands, Communication No 1440/2005 (2006) UN Doc. CCPR/C/87/D/1440/2005, para. 3.4 Αμφότερες αυτές οι υποθέσεις κρίθηκαν βέβαια απαράδεκτες υπό το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου του ΔΣΑΠΔ.

³⁰⁸ Στο περιθώριο της παρούσας ανάλυσης, ενδιαφέρουσα κρίνεται, όπως υπογράμμισε η Miriam Cullen, η πολιτική διάσταση του ζητήματος. Στο πλαίσιο του Βεστφαλιανού κρατοκεντρικού συστήματος οργάνωσης της διεθνούς κοινότητας, είχαν εγερθεί ενστάσεις ιστορικά για τη βιωσιμότητα των μικρών νησιωτικών κρατών ως ανεξάρτητων οντοτήτων. Χαρακτηριστικά τη δεκαετία του 1960, στο πλαίσιο των συζητήσεων στα ΗΕ για την αναγνώριση της ανεξαρτησίας σε πρώην αποικίες, πολλές αντιπροσωπίες εξέφρασαν την ένστασή τους στην ανεξαρτησία των μικρών νησιωτικών κρατών, κρίνοντας τη γεωγραφία τους και την προοπτική τους για οικονομική ανάπτυξη ως μη βιώσιμες μεταβλητές. Οι φόβοι του παρελθόντος φαίνεται, εν όψει της ολοένα και περισσότερο εντεινόμενης κλιματικής κρίσης, να έρχονται στην επιφάνεια. Εν προκειμένω, το Κιριμπάτι εκτιμάται να επιβιώσει ως κράτος για 10-15 ακόμη έτη. (Cullen M, 'The UN Human Rights Committee's Recent Decision on Climate Displacement' (2020) Asylum Insight <<https://www.asyluminsight.com/c-miriam-cullen#.X7IAhM0zZPY>>, accessed 28 October 2020)

³⁰⁹ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.13; βλ. επίσης ενδεικτικά AC (Tuvalu), para 69; AF (Kiribati), para.

³¹⁰ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.12

³¹¹ UNHCR, 'Guidelines on International Protection No 12: Claims for Refugee Status related to Situations of Armed Conflict and Violence under Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol relating to the Status of Refugees and the Regional Refugee Definitions' (2016) UN Doc HCR/GIP/16/12, para. 25

ανάληψης μέτρων προσαρμογής (βλ. τυχόν συμφωνίες) ως μη καθοριστικού παράγοντα για την αποποίηση του επερχόμενου κινδύνου.

Η εκτίμηση της όποιας μελλοντικής κατάστασης βασίζεται ασφαλώς στην παροντική αξιολόγηση της έντασης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.³¹² Και βάσει αυτής, αναγνωρίζονται οι κίνδυνοι που κυοφορούνται στο παρόν, τη στιγμή που συνειδητά εξαιρούνται οι κίνδυνοι που δεν θα υλοποιηθούν παρά ίσως σε βάθος χρόνου, αν και σήμερα μπορεί να είναι ευλόγως προβλέψιμοι.³¹³ Θα μπορούσε συναφώς να υποστηριχθεί, όπως αναφέρει ο Burson, ότι όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό περιθώριο, τόσο λιγότερο προβλέψιμη βεβαιότητα υπάρχει και τόσο περισσότερο αόριστη γίνεται η εκτίμηση του κινδύνου, δεδομένων των πιθανών δράσεων μείωσης του προβλήματος ή προσαρμογής σε αυτό.³¹⁴ Αυτό βεβαίως λειτουργεί μάλλον αντιπαραγωγικά στην προσπάθεια απόδειξης ύπαρξης του απαιτούμενου κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης όπως καταστούν οι «κλιματικοί πρόσφυγες» δικαιούχοι διεθνούς προστασίας.

Τέλος, κατά τη γράφουσα, η σχετική τοποθέτηση της Επιτροπής με επίκεντρο τα μέτρα μείωσης και προσαρμογής στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής δύναται να αναγνωσθεί κατ' αντιστοιχία με τις διπλωματικές εγγυήσεις που σε περιπτώσεις επαναπροωθήσεων πολλές φορές ζητούνται από το κράτος υποδοχής. Τα κράτη κάνουν συχνά χρήση διπλωματικών εγγυήσεων (ή σχετικών συμφωνιών μεταφοράς)· με αυτές βεβαιώνεται στο κράτος εξόδου από τις αρχές του κράτους υποδοχής ότι ο μεταφερόμενος πρόκειται να λάβει αντιμετώπιση από το τελευταίο σύμφωνη με τα διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.³¹⁵ Το ίδιο επιχείρημα, εν προκειμένω, θεμελιώνεται επί τη βάσει τού ότι και τα προσδοκώμενα μέτρα μείωσης και προσαρμογής στην κλιματική κρίση βασίζονται σε ανάλογες περιβαλλοντικές δεσμεύσεις του εμπλεκόμενου κράτους (και της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της). Πρόκειται για μία έμμεση εγγύηση, επί της ουσίας, μέσα από τα διεθνή περιβαλλοντικά πλαίσια, ότι θα αναληφθεί σχετική δράση όπως παρακωλυθεί η περαιτέρω περιβαλλοντική υποβάθμιση και κατ' επέκταση η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του επαναπροωθούμενου ατόμου.

Επιστρέφουμε, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, τοιουτοτρόπως σε μία λογική έμφασης στην πρόληψη και την αναστροφή των όποιων δυσμενών συνθηκών. Το προαπαιτούμενο της «επικείμενης φύσης» του κινδύνου στενεύει έτι περισσότερο τα περιθώρια για την προστασία των «θυμάτων» της κλιματικής αλλαγής. Σε συνέχεια όλων των παραπάνω, όπως ήταν αναμενόμενο, το υψηλό κατώφλι που έθεσε η Επιτροπή δε βρέθηκε στο αυυρόβλητο.

³¹² HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 8.5

³¹³ Sendut J, 'Climate Change As A Trigger Of Non-Refoulement Obligations Under International Human Rights Law' (2020) EJLT <<https://www.ejiltalk.org/climate-change-as-a-trigger-of-non-refoulement-obligations-under-international-human-rights-law/>>, accessed 22 September 2020

³¹⁴ Bruce Burson, 'The Concept of Time and the Assessment of Risk in Refugee Status Determination' (Kaldor Centre Annual Conference, Sydney, 18 November 2016), p. 8-10

³¹⁵ ICRC 'Note on Migration and the Principle of Non-Refoulement' (2018), p. 356; Paul M. Taylor, 'A commentary on the international covenant on civil and political rights : The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights', Supra note 284, p. 149-150

4. Η κριτική επί του «υψηλού κατώφλιού»

Αναμφιβόλως η άκρως περιοριστική ανάγνωση του δικαιώματος της μη επαναπροώθησης στην προκειμένη υπόθεση από την ΕΑΔ ήγειρε ενστάσεις. Τόσο οι δύο διαφωνούσες επί της αποφάσεως γνώμες, των Vasilika Sancin και Duncan Laki Muhumuza,³¹⁶ όσο και μερίδα μετέπειτα αναλύσεων σημειώνουν το «άτοπο» της θέσης ενός τόσο υψηλού κατώφλιού για την υπαγωγή των «κλιματικών προσφύγων» σε καθεστώς διεθνούς προστασίας και την μη επαναπροώθησή τους.

Κατά τον Duncan Laki Muhumuza, όπως ο ίδιος εκφράστηκε δια της διαφωνούσας με την πλειοψηφία τοποθετήσεώς του, το τιθέμενο κατώφλι καθίσταται «υπερβολικά υψηλό και ανεξήγητο». Πιο αναλυτικά, ο ίδιος αναφέρει: «Κατά την άποψή μου, ο προσφεύγων αντιμετωπίζει έναν πραγματικό, προσωπικό και βασιμώς προβλέψιμο κίνδυνο να απειληθεί το δικαίωμά του στη ζωή ως συνέπεια των συνθηκών στο Κιριμπάτι. [...] Συνεπακόλουθα, ακόμη και αν δεν συμβαίνουν θάνατοι συστηματικά, εξαιτίας των συνθηκών (όπως παρατίθενται από το Πρωτοδικείο), αυτό δεν σημαίνει ότι το κατώφλι δεν έχει επιτευχθεί. Θα ήταν πράγματι αντίθετο στην προστασία της ζωής, το να περιμένουμε να γίνουν οι θάνατοι πιο συχνοί και υπολογίσιμοι όπως θεωρήσουμε ότι το κατώφλι του κινδύνου απαντάται.»³¹⁷ Στην ίδια απόφαση η Επιτροπή είχε διευκρινίσει εν τοις πράγμασι, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ότι τα νησιωτικά κράτη όπως το Κιριμπάτι ή το Τουβαλού, δεν χρειάζεται να βρεθούν κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας όπως θεμελιωθεί παραβίαση του δικαιώματος των υπηκόων τους στη ζωή.³¹⁸ Ωστόσο, με την καθιέρωση ενός τόσο υψηλού κατώφλιού, αυτό που στην ουσία επιτυγχάνει είναι η αναγνώριση του δικαιώματος μη επαναπροώθησης μόνον σε περιπτώσεις ακραίας περιβαλλοντικής υποβάθμισης όπου ουσιαστικά η κατάσταση θα κρίνεται πλέον μη βιώσιμη.

Πόσο όμως αυτή η τακτική συνάδει με το δικαίωμα στη ζωή με αξιοπρέπεια (“life with dignity”); Πόσο ήσυχoi μπορούν να ζουν αυτοί οι άνθρωποι υπό τις τρέχουσες προοδευτικά επιδεινούμενες συνθήκες; Ο προδιαγεγραμμένος για αυτούς τρόπος ζωής είναι μάλλον άδικος δεδομένου του «αβέβαιου» της κατάστασης και της, κατ’ επέκταση, συστολής σε επίπεδο επενδύσεων οικονομικών και προσωπικών.³¹⁹ Πράγματι, ακόμη και αν στην παρούσα φάση δεν έχουν χαθεί όλα, τίποτε δεν μπορεί, από την άλλη, με βεβαιότητα να θεωρηθεί ως μελλοντικά αναστρέψιμο. Ακόμη και αν, άλλωστε, τα μέτρα μείωσης και προσαρμογής έχουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, μέχρι τότε η αξιοπρεπής διαβίωση τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Στο πνεύμα αυτό, θα έπρεπε να θεωρείται αρκετό ότι το παιδί του προσφεύγοντος έχει ήδη υποφέρει συγκεκριμένες βλάβες στην υγεία του ή/και ότι η οικογένεια ήδη αντιμετωπίζει συγκεκριμένες δυσκολίες με την καλλιέργεια της γης, από την οποία μάλιστα και σε

³¹⁶ HRC, Teitiota v. New Zealand, Annex 1 and 2

³¹⁷ Ibid, Annex 2, para. 5

³¹⁸ Ibid, para. 9.11

³¹⁹ Simon Behrman and Avidan Kent, ‘Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in Teitiota v New Zealand’, Supra note 152, p. 8

βιοποριστικό επίπεδο σε τόσο μεγάλο βαθμό εξαρτάται.³²⁰ Επιπροσθέτως, θα έπρεπε να λαμβάνεται υπόψιν ότι το υποτιθέμενα προσβάσιμο ακόμη «πόσιμο νερό» δε σημαίνει ότι καθίσταται απαραίτητα και ασφαλές.³²¹ Καταληκτικά, θα έπρεπε να συνεκτιμάται ότι η «κοινή» φύση των εμπειριών του Teitiota και της οικογένειάς του με μεγάλη μερίδα των κατοίκων του νησιού δεν αναιρεί σε καμία περίπτωση την «τραγικότητα» ορισμένων υφιστάμενων συνθηκών. Όπως ιδιαίτερος γλαφυρά το περιέγραψε ο Muhumuza, «Είναι σαν να αναγκάζεις ένα άτομο που πνίγεται να επιστρέψει σε ένα βυθιζόμενο σκάφος, με την “αιτιολογία” ότι υπάρχουν και άλλοι ταξιδιώτες στο πλοίο.»³²²

Συν τοις άλλοις, η απόφαση της ΕΑΔ βασίστηκε εν πολλοίς στα ευρήματα του Πρωτοδικείου της Νέας Ζηλανδίας. Από το τελευταίο είχε εκτιμηθεί ότι οι δράσεις που προβλεπόταν από την Κυβέρνηση του Κιριμπάτι στο Εθνικό Πρόγραμμα Δράσης Προσαρμογής του 2007 επαρκούσαν για να ανατραπούν τα προβλήματα που είχε αναδείξει ο Teitiota.³²³ Από την άλλη, σύμφωνα με την αποκλίνουσα – διαφωνούσα άποψη της Sancin, η Επιτροπή δεν έλαβε υπόψιν, επί παραδείγματι, αναφορές ειδικών των ΗΕ που εξέθεταν ότι η Κυβέρνηση του Κιριμπάτι δεν είχε ακόμη εφαρμόσει: αφενός, την Εθνική Πολιτική Διαχείρισης Υδάτων του 2008 και, αφετέρου, τις προτεραιότητες που είχαν τεθεί για τα τρία πρώτα χρόνια στο πλαίσιο της Εθνικής Πολιτικής για την Υγιεινή του 2010.³²⁴ Εν γένει, όπως έχει υποστηριχθεί, η εκτίμηση έμοιαζε περισσότερο τυπική παρά ουσιαστική.³²⁵ Το γεγονός αυτό πρωτίστως καθόρισε την απόφαση επί της υποθέσεως του Teitiota. Πέραν τούτου, εντούτοις, συνεπάγεται, κατά τη γράφουσα, τον σχετικό προβληματισμό για την ευρύτερη μέθοδο προσδιορισμού της δυνατότητας «ανάκαμψης» της χώρας προέλευσης.

Η περιοριστική ερμηνεία της υποχρέωσης μη επαναπροώθησης τροφοδοτεί, μεταξύ άλλων, μία ανάλογα επιφυλακτική στάση από πλευράς κρατών. Τα κράτη υποδοχής είναι οι τελικοί κριτές για την απόδοση ή μη του καθεστώτος προστασίας και η καθιέρωση του σχετικού υψηλού κατωφλιού προδήλως ευνοεί μία πολιτική περισσότερο κλειστών συνόρων. Η υποδοχή των «περιβαλλοντικών προσφύγων» δεν συνιστά για αυτά μία θεμιτή προοπτική. Εκ τούτου ορμώμενα τα κράτη υποδοχής δύνανται να στραφούν σε μία πλέον κλειστή ανάγνωση της ίδιας υποχρέωσης. Άλλωστε, όπως έχει σημειωθεί, οι μεταναστευτικές ροές εγείρουν και ζητήματα ασφαλείας, ενώ η περιβαλλοντική υποβάθμιση πέραν από αιτιώδη συνθήκη μπορεί να καθίσταται και αναπόφευκτη απόρροια.³²⁶

Το κατώφλι ετέθη πολύ υψηλά. Η περιοριστική αυτή παράμετρος οριακά καθιστά την αναγνώριση της μη επαναπροώθησης για τους «κλιματικούς πρόσφυγες» τίποτε άλλο παρά μία «θεωρία» αρκετά μακριά από την «πράξη». Βεβαίως το νόμισμα έχει δύο όψεις, η

³²⁰ HRC, Teitiota v. New Zealand, Annex 2, para. 5

³²¹ Ibid, Annex 1, para. 3

³²² Ibid, Annex 2, para. 6

³²³ Ibid, para. 9.6

³²⁴ Ibid, Annex 1, para. 4

³²⁵ Malcolm Wu, 'The Historic Case of Teitiota: Climate-Induced Asylum and Its Future' (2020) *Opinio Juris* <<https://opiniojuris.org/2020/10/12/the-historic-case-of-teitiota-climate-induced-asylum-and-its-future/>>, accessed 28 October 2020

³²⁶ Steve Lonergan, 'The Role of Environmental Degradation in Population Displacement' (1998) 4 *Environmental Change and Security Project Report* 5, p. 5

δεύτερη εκ των οποίων θα αναλυθεί στην επόμενη και τελευταία υποενότητα της παρούσας ανάλυσης.

5. Η προστασία των «περιβαλλοντικών προσφύγων» και η επιτακτικότητα της πρόληψης

Πέραν της προφανούς εν δυνάμει υπαγωγής των «κλιματικών προσφύγων» σε καθεστώς προστασίας υπό το διεθνές δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα το ΔΣΑΠΔ, η τοποθέτηση της Επιτροπής έχει και μία άλλη ιδιαίτερα σημαντική προέκταση. Σε αυτή ενυπάρχει ταυτόχρονη άσκηση πίεσης σε αυτά όπως λάβουν μέτρα πρόληψης της περαιτέρω περιβαλλοντικής υποβάθμισης και ανακόψουν τις πολυεπίπεδες ταύτης, ενίοτε καταστροφικές, συνέπειες.

Η αρχή της πρόληψης, όπως για πρώτη φορά προβλέφθηκε στους κόλπους του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου στην Αρχή 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης,³²⁷ συνιστά πρόβλεψη διάχυτη έκτοτε σε όλα τα μετέπειτα σχετικά κείμενα, και κατά πολλούς κορωνίδα της περιβαλλοντικής προστασίας. Η υποχρέωση πρόληψης σηματοδοτεί τη μετατόπιση από τη λογική της ευθύνης για επανόρθωση σε μία λογική ευθύνης απέναντι στο μέλλον του πλανήτη, προδιαγράφοντας προς τούτο εστίαση από την πλευρά των κρατών στην καταπολέμηση των όποιων κινδύνων πριν γίνουν πραγματικότητα.³²⁸ Αντίστοιχα, στο πλαίσιο της διεθνούς αντίδρασης στην κλιματική αλλαγή, στη Συμφωνία των Παρισίων, η πρόβλεψη μέτρων μετριασμού (“mitigation”) και προσαρμογής (“adaptation”) στην κλιματική αλλαγή εξετάζεται με απώτερο στόχο τον περιορισμό της ανόδου της θερμοκρασίας του πλανήτη (ει δυνατόν μέχρι -1,5ο C) και την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας στις υφιστάμενες συνθήκες.³²⁹

Υπενθυμίζεται, συναφώς, η σχετική αναφορά στη Γνωμοδότηση του Διαμερικανικού Δικαστηρίου, το 2017, για το περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εκεί το Δικαστήριο τόνισε χαρακτηριστικά: «Λαμβάνοντας υπόψη ότι, συχνά, δεν είναι δυνατόν να αποκατασταθεί η κατάσταση που υπήρχε πριν συμβεί περιβαλλοντική ζημία, η πρόληψη πρέπει να είναι η κύρια πολιτική όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος.»³³⁰ Προκειμένου να διασφαλιστούν τα δικαιώματα στη ζωή και την ατομική ακεραιότητα, τα

³²⁷ Stockholm declaration, Principle 21: States have, in accordance with the Charter of the United Nations and the principles of international law, the sovereign right to exploit their own resources pursuant to their own environmental policies, and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.

³²⁸ Anne Leslie and Paoli Duvic, ‘Prevention in International Environmental Law and the Anticipation of Risk(s): A Multifaceted Norm’ [in] Mónica Ambrus, Rosemary Gail Rayfuse and Wouter Werner (eds), *Imagining The Future: Conceptions Of Risk And The Regulation Of Uncertainty In International Law* (Oxford University Press 2017), p. 143

³²⁹ Paris Agreement, Article 2; βλ. επίσης “The Parties should take precautionary measures to anticipate, prevent or minimize the causes of climate change and mitigate its adverse effects” [UNFCCC, Article 3(3)]

³³⁰ Advisory opinion OC-23/17 of 15 November 2017 on the environment and human rights, series A, No. 23, para. 130

κράτη οφείλουν να προλαμβάνουν σημαντικές περιβαλλοντικές ζημιές εντός και εκτός της επικράτειάς τους.³³¹ Η προστασία του περιβάλλοντος σχετίζεται σαφώς με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και, κατά συνέπεια, με την πρόληψη του φαινομένου της μετακίνησης πληθυσμών για περιβαλλοντικούς-κλιματικούς λόγους.³³²

Η έμφαση που έχει αποδοθεί μάλιστα στην αρχή της πρόληψης και τις σχετικές πολιτικές έχει υποστηριχθεί ότι αποτέλεσε παράγων υστέρησης της *per se* προώθησης της προστασίας των «περιβαλλοντικών προσφύγων». Χαρακτηριστικά, από τη Συνδιάσκεψη των Μερών της Συμφωνίας-Πλαισίου για την Κλιματική Αλλαγή το 2015 (COP 21) προτάθηκε η σύσταση μίας “Task Force” για τον Εκτοπισμό (Task Force on Displacement) με σκοπό να αναπτύξει συστάσεις, μεταξύ άλλων, για την αποτροπή και την ελαχιστοποίηση του εκτοπισμού που σχετίζεται με τις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.³³³ Επί της ουσίας η διεθνής κοινότητα, μέχρι σήμερα, έχει εστιάσει περισσότερο στο πώς θα αποφευχθεί η δημιουργία τέτοιων ροών και όχι τόσο στον ορισμό του καθεστώτος προστασίας τους.³³⁴ Σε αυτό το πνεύμα κινείται άλλωστε, όπως έχει υποστηριχθεί, και η αποποίηση, από τους ίδιους τους πληγέντες, του χαρακτηρισμού «πρόσφυγας». Η αποποίηση του όρου σημάνει παραλλήλως γι αυτούς τους ανθρώπους, όπως γράφει ο Louis Imbert, αποποίηση μίας θέσης «εξαρτώμενου θύματος», παραιτημένου από τις όποιες στρατηγικές διατήρησης και προσαρμογής θα μπορούσαν να επιστρατευτούν από τις χώρες καταγωγής τους.³³⁵

Εν προκειμένω, η υπό ανάλυση αναγνώριση της δυνητικής υπαγωγής των «κλιματικών προσφύγων» σε καθεστώς προστασίας υπό το ΔΣΑΠΔ μπορεί να ιδωθεί και αντιστρόφως. Μπορεί να αντιμετωπιστεί και ως ρύθμιση η οποία εντείνει την ανάγκη τα κράτη να αναλάβουν άμεση περιβαλλοντική δράση. Ως μέτρο αντίδρασης δύναται να λειτουργήσει αποτρεπτικά για τα κράτη, όπως τα τελευταία, προς αποφυγή της υποχρέωσης παροχής προστασίας στους «κλιματικούς πρόσφυγες», αναλάβουν πλείονα δράση σε επίπεδο πρόληψης της περαιτέρω περιβαλλοντικής υποβάθμισης (και κάθε παρεπομένου της).³³⁶ Το εν λόγω επιχείρημα δύναται να γίνει περισσότερο αντιληπτό, κατά τη γράφουσα, σε παραλληλισμό με την αρχή του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» μπορεί συναφώς να παράσχει ένα επαρκές κίνητρο στα

³³¹ Ibid, para.

³³² Michèle Morel and Nicole de Moor, 'Migrations Climatiques : Quel Rôle Pour Le Droit International ?' (2012) Cultures & conflits 61, p. 68

³³³ Για περισσότερες πληροφορίες αναφορικά με το έργο της βλ. <https://unfccc.int/wim-excom/sub-groups/TFD#eq-1> Η δράση της παρατάθηκε από τη Συνδιάσκεψη των Μερών το 2019 (COP 24) και πλέον η ίδια βρίσκεται στη δεύτερη φάση της με το νέο Σχέδιο Δράσης (2019-2021) να είναι εν εξελίξει. Βλ. επίσης Cancun Adaptation Framework, Article 14(f); UN, The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030, p. 17, para. 28(d)

³³⁴ Dina Ionesco, 'Let's Talk About Climate Migrants, Not Climate Refugees' UN Sustainable Development Goals <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/06/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees/>>, accessed 29 October 2020

³³⁵ Louis Imbert, 'Premiers Éclaircissements Sur La Protection Internationale Des « Migrants Climatiques »' (2020) Revue des droits de l'homme, p. 15

³³⁶ Eugénie Delval, 'From the U.N. Human Rights Committee to European Courts: Which protection for climate-induced displaced persons under European Law?', Supra note 250

κράτη όπως προλάβουν τη ρύπανση του περιβάλλοντος, «συνδέοντας το ηθικό βάρος και την συνεπαγόμενη ευθύνη με το είδος των δράσεων που πρέπει να αποφευχθούν».³³⁷

Στην υπό ανάλυση υπόθεση το διάστημα των 10-15 ετών, μέχρι να καταστεί το Κιριμπάτι μη κατοικήσιμο, λειτούργησε καθοριστικά για την μη παραδοχή, στην παρούσα φάση, υποχρέωσης μη επαναπροώθησης του Teitiota και της οικογένειάς του. Από ποια χρονική στιγμή, όμως, και έπειτα, ο κίνδυνος για παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή θα θεωρείται πραγματικός όπως θεμελιωθεί υποχρέωση των κρατών να παράσχουν προστασία στους «κλιματικούς πρόσφυγες» υπό το ΔΣΑΠΔ;³³⁸ Το ερώτημα παραμένει ανοικτό. Η εν λόγω «αοριστία», μολονότι τρόπον τινά δυσλειτουργική για τη θεμελίωση στέρεης νομικής βάσης για την προστασία των «κλιματικών προσφύγων», δύναται να λειτουργήσει ως μοχλός περαιτέρω πίεσης στα κράτη μέλη του Συμφώνου όπως αναλάβουν μέτρα μείωσης και προσαρμογής όσο το δυνατόν πιο άμεσα.³³⁹

Στο σημείο αυτό, καταληκτικά αξίζει, κατά τη γράφουσα, να αναφερθούν συγκεκριμένα δύο επιμέρους στοιχεία της εν λόγω προσέγγισης. Πρώτον, η ειδική σημείωση της επιτακτικότητας των «διεθνών προσπαθειών». Η διεθνής συνεργασία, όπως μαρτυρά το σχετικό ισχύον συμβατικό πλαίσιο, κρίνεται απαραίτητη για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και των όποιων παρεπομένων της.³⁴⁰ Άλλωστε, ήδη από το 1992, η Αρχή 7 της Διακήρυξης του Ρίο προέβλεπε ότι «Τα κράτη οφείλουν να συνεργάζονται σε ένα πνεύμα παγκόσμιας εταιρικής σχέσης όπως διατηρήσουν, προστατεύσουν και αποκαταστήσουν την υγεία και την ακεραιότητα του οικοσυστήματος της Γης...» Με απώτερο στόχο τη βιώσιμη ανάπτυξη, η καταπολέμηση των δυσμενών επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης συνιστά κοινή στόχευση της παγκόσμιας κοινότητας.

Δεύτερον, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει, στο πλαίσιο συγκεκριμένα των μέτρων προσαρμογής, η συντονισμένη εκ διμερών συμφωνιών, μετεγκατάσταση πληθυσμών σε έτερη χώρα. Πέραν από τη δυνατότητα μετεγκατάστασης εντός της επικρατείας του κράτους, έχουν αναληφθεί και σχετικές διακρατικές πρωτοβουλίες. Χαρακτηριστική καθίσταται η περίπτωση της ‘Pacific Access Category Resident Visa’. Εν προκειμένω κάτοικοι από το Κιριμπάτι, το Τουβαλού, το Τόνγκα και τα Φίτζι ενθαρρύνονται να μετοικήσουν στη Νέα Ζηλανδία.³⁴¹ Δεδομένων των έντονα δυσμενών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στα νησιωτικά αυτά κράτη τοιουτοτρόπως δίνεται, κατόπιν ειδικών διμερών συμφωνιών, η ευκαιρία στους

³³⁷ Jonathan Boston, Andrew Bradstock and David L Eng, *Public Policy : Why Ethics Matters* (ANUE Press 2010), p. 142.

³³⁸ Simon Behrman and Avidan Kent, ‘Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee’s Decision in Teitiota v New Zealand’, *Supra* note 152, p. 9

³³⁹ Louis Imbert, ‘Premiers Éclaircissements Sur La Protection Internationale Des « Migrants Climatiques »’ [2020] *Revue des droits de l’homme*, p. 13

³⁴⁰ Βλ Paris Agreement, Preamble, Articles 7(6), 8(4), 10(2), 11(3). Επί τη βάσει, βεβαίως, των κοινών αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών.

³⁴¹ New Zealand Immigration, ‘Information about Pacific Access Category Resident Visa’ <<https://www.immigration.govt.nz/new-zealand-visas/apply-for-a-visa/visa-factsheet/pacific-access-category-resident-visa>>, accessed 30 October 2020

κατοίκους τους να ζήσουν σε ένα λιγότερο ευάλωτο περιβάλλον.³⁴² Τα ανωτέρω δεν είναι τίποτε άλλο παρά μεμονωμένες προσπάθειες προσαρμογής στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Στο σημείο εκείνο όπου οι άνθρωποι θα είναι αναγκασμένοι να προβούν σε τέτοιες μετακινήσεις, τότε αυτές θα πρέπει να θεωρούνται επιπτώσεις της περιβαλλοντικής κρίσης και όχι πλέον «προσαρμογές» σε αυτή.³⁴³

Η αναγνώριση της δυνητικής υποχρέωσης των κρατών να παρέχουν προστασία σε αυτούς τους ανθρώπους ωθεί, μεταξύ άλλων, καταληκτικά, τα κράτη και πάλι σε μία λογική έμφασης στην πρόληψη και την προστασία του περιβάλλοντος. Η τελευταία ανάγεται σε ακόμη πιο επιτακτική ανάγκη, με ένα ακόμη σαφές νομικό παρελκόμενο σε περίπτωση μη τήρησής της. Στο πνεύμα αυτό η υπό ανάλυση απόφαση της Επιτροπής στην υπόθεση Teitiota λειτουργεί πέραν και πάνω από όλα προειδοποιητικά.

³⁴² Paramjit S. Jaswal and Stellina Jolly, 'Climate Refugees: Challenges and Opportunities for International Law' (2013) 55 *Journal of the Indian Law Institute* 45, p. 45-46

³⁴³ Jon Barnett and Michael Webber, *Migration as Adaptation: Opportunities and Limits* [in] Jane McAdam (ed) *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives* (Hart Publishing 2010), p. 50

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η απόφαση της ΕΑΔ επί της προσφυγής του Ioanne Teitiota κατά της Νέας Ζηλανδίας άνοιξε, καθώς φαίνεται, το δρόμο για τη δυναμική προστασία των «κλιματικών προσφύγων». Αναγνωρίστησαν συναφώς τα δικαιώματα στη ζωή και τη μη υπαγωγή σε βασανιστήρια ή σκληρή, απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση, όπως αυτά προβλέπονται στα άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ αντιστοίχως, ως νομικό θεμέλιο πάνω στο οποίο, εφόσον υφίσταται πραγματικός, επικείμενος και προσωπικός κίνδυνος, δύναται να εγερθεί αξίωση μη επαναπροώθησης.

Η Επιτροπή, στην εν λόγω υπόθεση, επικύρωσε ουσιαστικά την ορθότητα των πρότερων αποφάσεων των Νέο-ζηλανδικών αρχών περί απορρίψεως του σχετικού αιτήματος του Teitiota για άσυλο. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, τεχνηέντως μέσα από την ανάλυσή της, μαρτύρησε την εν δυνάμει υποχρέωση των κρατών όπως μη επαναπροωθούν τους «κλιματικούς πρόσφυγες». Τη σημαίνουσα αυτή παραδοχή βάσισε στις πολυεπίπεδες αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, και την ανεπανόρθωτη βλάβη, των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΔ, που αυτές δύναται να προκαλέσουν. Επί της ουσίας, η εν λόγω απόφαση θέτει νέα πρότυπα που θα μπορούσαν να διευκολύνουν την επιτυχία των μελλοντικών σχετικών αιτήσεων ασύλου. Πρόκειται για μία κάθε άλλο παρά αμελητέα εξέλιξη, επί ενός μάλιστα ζητήματος, όπως η περιβαλλοντική-κλιματική μετανάστευση που, τις τελευταίες δεκαετίες, απασχολεί –ή θα έπρεπε έτι περισσότερο να απασχολεί- τη διεθνή κοινότητα.

Βέβαια, η εν λόγω δυνατότητα υπαγωγής σε καθεστώς ασύλου από πλευράς «κλιματικών προσφύγων» στη βάση των άρθρων 6 και 7 ΔΣΑΠΣ, φαίνεται να αναγιγνώσκεται, υπό ιδιαίτερα περιοριστικούς όρους. Η απόδειξη «πραγματικού κινδύνου ανεπανόρθωτης βλάβης» στην περίπτωση των εκτοπισθέντων εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής φαίνεται να προδιαγράφεται «δύσκολη υπόθεση». Πράγματι, επισημάνθηκε ότι χώρες όπως το Κιριμπάτι δεν είναι ανάγκη να καταστούν μη κατοικήσιμες όπως θεωρηθεί ότι παραβιάζεται το δικαίωμα των κατοίκων τους στη ζωή. Ωστόσο, με σημείο αναφοράς τις ήδη αρκετά δύσκολες συνθήκες στο υποφαινόμενο νησιωτικό κράτος οι οποίες κρίθηκαν μη επαρκείς, τέθηκε ένα αρκετά υψηλό κατώφλι για την υπαγωγή των «κλιματικών προσφύγων» σε καθεστώς προστασίας και τη μη επαναπροώθησής τους.

Το κατώφλι τέθηκε τόσο υψηλά ώστε μάλλον πρακτικά δεν αποβλέπει στην, εξ Επιτροπής υπογραμμισθείσα, ζωή με αξιοπρέπεια, αλλά σε μια “à la ligne”, στοιχειώδη διαβίωση, με τις όποιες δυσκολίες αυτή υπολανθάνει. Αν οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στο Κιριμπάτι, ένα από τα πρώτα νησιωτικά κράτη για τα οποία εκρούσθη «περιβαλλοντικός συναγερμός», δεν θεωρήθηκαν ικανοποιητικά απαράδεκτες, τότε πού; Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις υποφερτές, κατά την Επιτροπή, εν τω παρόντι χρόνω, συνθήκες στο Κιριμπάτι, αλλά κυρίως στο «μακροπρόθεσμο» της πραγμάτωσης του ύψιστου κινδύνου, ήτοι της τροπής του νησιού σε μη κατοικήσιμη ζώνη (σε 10-15 χρόνια). Επιπλέον τούτου, η περιορισμένη δυνατότητα υπαγωγής αυτών των ανθρώπων σε καθεστώς επικουρικής προστασίας εντοπίστηκε και στην προϋπόθεση του προσωπικού χαρακτήρα του κινδύνου. Ο τελευταίος προδήλως απουσιάζει, στο βαθμό που η κλιματική αλλαγή επηρεάζει ολόκληρες

περιοχές και τους πληθυσμούς τους, και μόνον στις πιο ακραίες περιπτώσεις δύναται να εξαιρεθεί.

Στα παραπάνω, όπως σημείωσαν οι Hillary Aidun και Ama Francis, εντοπίζεται η εν γένει δυσκολία αξιοποίησης ενός πλαισίου ατομικών δικαιωμάτων σε περιπτώσεις συλλογικών βλαβών.³⁴⁴ Μέχρι σήμερα, δεν έχει αναγνωρισθεί βάσιμη αξίωση ασύλου σε καμία περίπτωση εκτοπισμένων -εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης- ατόμων. Αυτό, ωστόσο, σε συνδυασμό με τα εν δυνάμει νομικά θεμέλια που έθεσε η ΕΑΔ στην υπόθεση Teitiota κ. Νέας Ζηλανδίας, χρήζει ακόμα σπουδαιότερο το έργο της επακόλουθης πολιτικής και δικαστηριακής πρακτικής. Προς αποφυγή της ενεργοποίησης της σχετικής υποχρέωσης προστασίας των ατόμων εκείνων, κεντρική στην όλη συλλογιστική καθίσταται η ανάληψη εκ μέρους των κρατών συντονισμένης δράσης σε επίπεδο περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.

Το όργανο απέδωσε ιδιαίτερη έμφαση στη δυνατότητα ανατροπής της περιβαλλοντικά δυσοίωνης, εν τω παρόντι χρόνω, κατάστασης. Βασίστηκε, εν πολλοίς, στο γεγονός ότι το εναπομείναν διάστημα των 10-15 ετών μέχρι να καταστεί το Κιριμπάτι μη κατοικήσιμο καθίσταται αρκετό όπως αναληφθούν οι κατάλληλες πρωτοβουλίες και επιτευχθεί τοιούτος στόχος. Ουσιαστικά, έμμεσα, υπογράμμισε την ανάγκη πρόληψης της περαιτέρω περιβαλλοντικής υποβάθμισης και, προς τούτο, την επιταγή ανάληψης μέτρων μείωσης και προσαρμογής στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής (μεταξύ των οποίων και μέτρα μεθοδευμένης μετεγκατάστασης). Τη σχετική έκκληση απηύθυνε, πέρα από το εμπλεκόμενο κράτος όπου θα επαναπροωθείτο ο Teitiota, στη διεθνή κοινότητα εν συνόλω. Η τελευταία οφείλει σε πνεύμα συνεργασίας να δρομολογήσει τα απαιτούμενα μέτρα κλιματικής πολιτικής, στηρίζοντας ειδικότερα τις κατά το μέγιστο βαθμό επηρεαζόμενες περιοχές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, συναφώς, παρουσιάζει το γεγονός ότι τη στιγμή που η Επιτροπή «δικαίωσε» τη Νέα Ζηλανδία, ταυτόχρονα της υπέδειξε την ίδια υποχρέωση όπως αναλάβει άμεση δράση για τη διαχείριση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Αν δεν αναληφθούν οι σχετικές εθνικές και διεθνείς προσπάθειες, τότε η κλιματική αλλαγή μπορεί να εκθέσει τα άτομα σε παραβίαση των δικαιωμάτων τους, υπό τα άρθρα 6 και 7 ΔΣΑΠΔ, και ως εκ τούτου τα κράτη υποδοχής σε υποχρέωση μη επαναπροώθησής τους. Στο πνεύμα αυτό, άλλωστε, η «επιβεβαίωση» της Νέας Ζηλανδίας στην προκειμένη περίπτωση υποστηρίχθηκε «χωρίς προκατάληψη για τη συνεχή ευθύνη του κράτους μέρους να λαμβάνει υπόψιν σε μελλοντικές υποθέσεις απελάσεων την κατάσταση κατά χρονική εκείνη στιγμή στη Δημοκρατία του Κιριμπάτι».³⁴⁵ Η γνωστοποίηση των δυνητικών νομικών συνεπειών εκ της μη άμεσης περιβαλλοντικής δράσης συνιστά προειδοποιητική κρούση προς τα κράτη προορισμού. Αναμφίβολα, στο πλαίσιο αυτό, δύναται να λειτουργήσει ως μοχλός πίεσης για την άμεση ενεργοποίηση σχετικών πολιτικών από πλευράς κρατών, όπως προστατεύσουν το

³⁴⁴ Aidun H and Francis A, 'U.N. Human Rights Committee Issues Landmark Climate Migration Decision' (2020) Columbia Law School, Sabin Center For Climate Change Law
<<http://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2020/01/21/landmark-u-n-decision-says-countries-may-not-turn-away-climate-migrants-in-the-future/>>, accessed 5 November 2020

³⁴⁵ HRC, Teitiota v. New Zealand, para. 9.14

περιβάλλον, τους ειδικώς θιγόμενους εκ της καταστροφής του πληθυσμούς, αλλά τελικώς και τα ίδια συμφέροντα.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να γίνει, συν τοις άλλοις, μία ευρύτερη επισήμανση. Με την υπό εξέταση απόφαση της ΕΑΔ, οι εκτοπισμένοι εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής αναγνωρίζονται ως εν δυνάμει δικαιούχοι διεθνούς προστασίας, όχι ως πρόσφυγες. Άλλωστε, δεν άπτεται στη δικαιοδοσία της η τοποθέτηση επί ζητημάτων πέραν του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα. Το ζήτημα του ονόματος «περιβαλλοντικοί» ή «κλιματικοί πρόσφυγες», που τόσο έχει απασχολήσει τη διεθνή επιστημονική, και όχι μόνο, κοινότητα παραμένει άλυτο, αν και η ουσία του πράγματος -η προστασία αυτών των ατόμων- φαίνεται να έχει ακολουθήσει το δικό της ρου, αυτόν της διεθνούς προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σε κάθε περίπτωση, αναδεικνύεται η εξελικτική φύση του δικαίου, του δικαίου που καλείται να ανταποκριθεί στις εκάστοτε προκλήσεις της εποχής. Η σύνδεση της απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τις περιβαλλοντικές συνθήκες δεν αποτελεί κάτι καινούργιο στο δημόσιο νομικό διάλογο. Αυτό που έρχεται να προστεθεί είναι η, επί τη βάση αυτή, συνεπακόλουθη δυνητική προστασία των εκτοπισθέντων λόγω της κλιματικής κρίσης και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, με τους προαναφερθέντες βεβαίως αρκετά περιοριστικούς όρους. Μέσα από μία επί της αρχής μη δεσμευτική τοποθέτηση, η ΕΑΔ κατόρθωσε να αναγνώσει την εν δυνάμει, υπό προϋποθέσεις μεν, υποχρέωση δε προστασίας των «κλιματικών προσφύγων» μέσα από ένα καθ' όλα δεσμευτικό συμβατικό πλαίσιο.

Στο βαθμό που η κλιματική αλλαγή αποτελεί ίσως τη μεγαλύτερη περιβαλλοντική πρόκληση της εποχής και οι εκτοπισθέντες λόγω των αρνητικών επιπτώσεων της μεγάλη μερίδα των «περιβαλλοντικών προσφύγων», συνάγεται η εξέχουσα σημασία της απόφασης της ΕΑΔ επί της υποθέσεως Τεϊτιοτα κ. Νέας Ζηλανδίας. Πρόκειται για ένα πρώτο βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση, ένα βήμα προς τη δυνητική υπαγωγή των ανθρώπων αυτών σε καθεστώς προστασίας στο μέλλον και την καταβολή εντονότερων εθνικών και διεθνικών προσπαθειών για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής στο παρόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ

African Charter on Human and Peoples' Rights, entered into force on October 21, 1986, OAU Doc. O/LEG/67/3 rev

African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa ("Kampala Convention"), adopted on October 23, 2009, entered into force on December 6, 2012

American Convention on Human Rights "Pact of San José, Costa Rica", adopted on November 22, 1969, entry into force on July 18, 1978, UNTS Vol. 1144, p. 123

Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, adopted on December 10, 1984 , entered into force on June 26,1987 , UNTS Vol. 1465, p. 85

Convention relating to the Status of Refugees, adopted on July 28, 1951, entered into force on April 22, 1954, UNTS Vol. 189, p. 137

European Convention on Human Rights, adopted on November 4, 1950, entered into force on September 3,1953 , Council of Europe Treaty Series Vol. 5

First Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted on December, 16 1966, entered into force on 23 March 1976, UNTS Vol. 999, p. 171

International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, adopted on December 20, 2006, entered into force December 23, 2010, UNTS Vol. 2716, p. 3

International Covenant on Civil and Political Rights, adopted on December 19, 1966, entered into force on March 23, 1976, UNTS Vol. 999, p. 171

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted on December 16, 1966, entered into force on January 3, 1976, UNTS Vol. 993, p. 3

OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, adopted on September 10, 1969, entered into force on June 20,1974 , UNTS Vol. 1001, p. 45

Paris Agreement, 12 December 2015, adopted on December 12, 2015, entered into force on November 4, 2016

Protocol relating to the Status of Refugees, adopted on January 31, 1967, entered into force on October 4, 1967, UNTS Vol. 606, p. 267

United Nations Framework Convention on Climate Change, adopted on May 9, 1992, entered into force on March 21, 1994, UNTS Vol. 1771, p. 107

ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof

Council Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection granted

Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted

ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

AC (Tuvalu) [2014] NZIPT 800517-520 (June 4)

AF (Kiribati) [2013] NZIPT 800413 (June 25)

Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2013] NZHC 3125 (November 26)

Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2014] NZCA 173 (May 8)

Ioane Teitiota v. The Chief Executive of the Ministry of Business, Innovation and Employment, [2015] NZSC 107 (July 20)

Immigration and Naturalization Service v. Cardoza-Fonseca, [1987] 480 U.S. Supreme Court 421 (March 9)

Ernesto Navas v. I.N.S., [2000] U.S. Court of Appeals, Ninth Circuit 646 (June 20)

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

Aalbersberg v. Netherlands, Communication No 1440/2005 (2006) UN Doc. CCPR/C/87/D/1440/2005

A.R.J. v Australia, Communication No. 692/1996 (1997) U.N. Doc. CCPR/C/60/D/692/1996

B.D.K. v. Canada, Communication 3041/2017 (2019) U.N. Doc. CCPR/C/125/D/3041/2017

C. v. Australia, Communication No. 900/1999 (2002) UN Doc. CCPR/C/76/D/900/1999

EW v. Netherlands, Communication No 429/1990 (1993) UN Doc. CCPR/C/47/D/429/1990

G.T. v Australia, Communication No. 706/1996 (1997) U.N. Doc. CCPR/C/61/D/706/1996

J. B. et al. v. Canada, Communication No. 118/1982 (1986) U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/41/40)

Jonny Rubin Byahuranga v. Denmark, Communication No. 1222/2003 (2004) U.N. Doc. CCPR/C/82/D/1222/2003

K. v. Denmark, Communication No. 2393/2014 (2015) U.N. Doc. CCPR/C/114/D/2393/2014

Kwok Yin Fong v. Australia, Communication No. 1442/2005 (2009) U.N. Doc. CCPR/C/97/D/1442/2005

Lubicon Lake Band v. Canada, Communication No. 167/1984 (1990) U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/45/40)

Ng v. Canada, Communication No. 469/1991 (1993) U.N. Doc. CCPR/C/49/D/469/1991

Ostavari v. Republic of Korea, Communication No. 1908/2009 (2014) U.N. Doc. CCPR/C/110/D/1908/2009

Poma Poma v. Peru, Communication No. 1457/2006 (2009) UN Doc CCPR/C/95/D/1457/2006

Portillo Caceres et al. V. Paraguay, Communication No. 2751/2016 (2019) U.N. Doc. CCPR/C/126/D/2751/2016

Roberts v. Barbados, Communication No. 504/1992 (1994) U.N. Doc. CCPR/C/51/D/504/1992

Teitiota v. New Zealand. Communication No. 2728/2016 (2020) U.N. Doc. CCPR/C/127/D/2728/2016 (including Annex 1 ‘Individual opinion of Committee member Vasilka Sancin’ and Annex 2 ‘Individual opinion of Committee member Duncan Laki Muhumuza)

ΔΙΕΘΝΗΣ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης

Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v Democratic Republic of the Congo) (Merits)
ICJ Reps 2010

Legality of threat or use of nuclear weapons (Advisory opinion) 1996 <<https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf>>

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Budayeva and others v. Russia, Application nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02, 20 March 2008

Cruz Varas v. Sweden, Application no. 15576/89, 20 March 1991

Hirsi Jamaa and Others v. Italy, Application no. 27765/09, 23 February 2012

Özel and others v. Turkey, Applications nos. 14350/05, 15245/05 and 16051/05, 17 November 2015

Soering v. the United Kingdom, Application no. 14038/88, 7 July 1989

Sufi and Elmi v. United Kingdom, Applications nos. 8319/07 and 11449/07, 28 June 2011

Vilvarajah v. the United Kingdom, Application Nos. 13163/87, 13164/87, 13165/87, 13447/87, 13448/87, 30 October 1991

Διαμερικανικό Δικαστήριο

Advisory opinion OC-23/17 of 15 November 2017 on the environment and human rights, series A, No. 23

Kawas-Fernández v. Honduras, Judgment of 3 April 2009, series C, No. 196

ΒΙΒΛΙΑ

Ambrus M, Rayfuse R, and Werner W, *Imagining The Future: Conceptions Of Risk And The Regulation Of Uncertainty In International Law* (Oxford University Press 2017)

Boston J, Bradstock A, and Eng D, *Public Policy : Why Ethics Matters* (ANUE Press 2010)

Black R, and Robinson V, *Geography And Refugees* (Belhaven Press 1993)

Bouchet-Saulnier F, *Dictionnaire Pratique Du Droit Humanitaire* (La Découverte 2006)

Dupuy P, *L'unité De L'ordre Juridique International* (Martinus Nijhoff 2003)

El-Hinnawi E, 'Environmental Refugees' (United Nations Environmental Programme 1985)

Gerards J, *General Principles Of The European Convention On Human Rights* (Cambridge University Press 2019)

Goodwin-Gill G, and McAdam J, *The Refugee In International Law*, 3rd edn, (Oxford University Press 2007)

Hathaway J, and Foster M, *The Law Of Refugee Status* (Cambridge University Press 2015)

Hennebel L, *La Jurisprudence Du Comité Des Droits De L'Homme Des Nations Unies: Le Pacte International Relatif Aux Droits Civils Et Politiques Et Son Mécanisme De Protection Individuelle* (Bruylant 2007)

Ingelse C, *The UN Committee Against Torture: An Assessment* (The Hague/London/Boston 2001)

Leckie S, Simperingham E, and Bakker J, *Climate Change And Displacement Reader* (Earthscan 2012)

Maus S, and von Schorlemer S, *Climate Change As A Threat To Peace: Impacts On Cultural Heritage And Cultural Diversity* (Peter Lang AG 2014)

McAdam J., *Complementary Protection In International Refugee Law* (Oxford University Press 2007)

McAdam J, *Climate Change, Forced Migration, and International Law* (Oxford University Press 2012)

Methi J and others, *Borderology: Cross-Disciplinary Insights From The Border Zone. Along The Green Belt* (Springer 2018)

Myers N, and Kent J, *Environmental Exodus* (Climate Institute 1995)

Mole N, *Asylum and the European Convention on Human Rights* (Council of Europe Publishing 2000)

Ramcharan B, *The Right To Life In International Law* (Nijhoff 1985)

Sheeran S, and Rodley N, *Routledge Handbook Of International Human Rights Law* (Routledge, Taylor & Francis Group 2013)

Taylor, P M, 'A commentary on the international covenant on civil and political rights: The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights' (Cambridge University Press 2020)

Vernant J, *The Refugee In The Post-War World* (Yale University Press 1953)

Weis P, *The Refugee Convention, 1951: The Travaux Préparatoires Analysed with a Commentary by Dr. Paul Weis* (Cambridge University Press 1995)

Wouters C, *International Legal Standards For The Protection From Refoulement* (Intersentia 2009)

Zimmermann A, Dörschner A, and Machts F, *The 1951 Convention Relating To The Status Of Refugees And Its 1967 Protocol* (Oxford University Press 2011)

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΒΙΒΛΙΩΝ

Agarwal A and Narain S, 'Global Warming in an Unequal World' [in] Dubash N K (ed), *India in a Warming World* (Oxford University Press 2019)

Barnett J and Webber M, 'Migration as Adaptation: Opportunities and Limits' [in] McAdam J (ed) *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives* (Hart Publishing 2010)

Caney S., 'Climate Change, human rights and moral thresholds' [in] Humphreys S (ed) *Human Rights and Climate Change* (Cambridge University Press, 2010)

Cournil Ch., 'The protection of environmental refugees in international law' [in] Piguet E., Pécoud P., de Guchteneire P. (eds), *Migration and Climate Change*, (Cambridge University Press 2011)

Hathaway J C, 'Refugee and asylum' [in] Opeskin B, Perruchoud R, Redpath-Cross J(eds), *Foundations of International Migration Law* (Cambridge University Press 2012)

Lauterpacht E & Bethlehem D, 'The Scope and Content of the Duty of Non-Refoulement' [in] Feller E et al. (eds) *Refugee Protection in International Law: UNHCR'S Global Consultations on International Protection* (Cambridge University Press 2003)

Leslie A, Duvic P, 'Prevention in International Environmental Law and the Anticipation of Risk(s): A Multifaceted Norm' [in] Ambrus M, Rayfuse R G and Werner W G (eds), *Imagining The Future: Conceptions Of Risk And The Regulation Of Uncertainty In International Law* (Oxford University Press 2017)

McGregor J, 'Refugees and the environment' [in] Richard Black and Vaughan Robinson (eds), *Geography and Refugees: Patterns and Processes of Change* (Belhaven Press 1993)

Pazartzis P, 'Le rôle de la pratique dans le droit coutumier' [in] Huesa Vinaixa R, and Wellens K (eds), *L'influence Des Sources Sur L'unité Et La Fragmentation Du Droit International* (Bruylant 2006)

Rajamani L, 'The Reach and Limits of the Principle of Common but Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities in the Climate Change Regime' [in] Navroz Dubash (ed), *A Handbook of Climate Change and India: Developments, Politics and Governance* (Earthscan 2011)

Suhrke A, 'Global Refugee Movements and Strategies of Response' [in] Kritiz M M (ed), *U.S. Immigration Policy: Global and Domestic Issues* (Lexington, Mass.: D.C. Heath 1983)

Zimmermann A and Mahler C, 'Article 1 A, para. 2' [in] Andreas Zimmermann (ed), *The 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary* (Oxford University Press 2011)

Zimmermann A and Wennholz P, 'Article 33(2)' [in] Andreas Zimmermann (ed), *The 1951 Convention on the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A Commentary* (Oxford University Press 2011)

APOPA

Allain J, 'The Jus Cogens Nature Of Non-Refoulement' (2001) 13 *International Journal of Refugee Law* 533

Amaratunga O, 'Climate Displaced Peoples: Utilizing Regional Approaches to Combat Climate-Induced Displacement in the 21st Century' (2019) 36 *Pace Env'tl L Rev* 261

Anderson A, Foster M, Lambert H and McAdam J, 'Imminence in Refugee and Human Rights Law: A Misplaced Notion for International Protection' (2019) 68 *International and Comparative Law Quarterly* 111

Ando N, 'The Future of Monitoring Bodies- Limitations and Possibilities of the Human Rights Committee' (1991-1992) *Canadian Human Rights Yearbook* 169

Bates D, 'Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Caused by Environmental Change' (2002) 23 *Population and Environment* 465

Behrman S and Kent A, 'Prospects for Protection in Light of the Human Rights Committee's Decision in *Teitiota v New Zealand*' (2020) *Polish Migration Review*, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3653088>

Biermann F and Boas I, 'Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees' (2007) 45 Global Governance Working Paper 60

Bradley M, and Cohen R, 'Disasters And Displacement: Gaps In Protection' (2010) 1 Journal of International Humanitarian Legal Studies 95

Bush B J, 'Redefining Environmental Refugees' (2013) 27 GEO Immigr LJ 553

Carnwath L, 'Human Rights And The Environment' (2019) 24 Judicial Review 32

Chan P, 'The Protection Of Refugees And Internally Displaced Persons: Non-Refoulement under Customary International Law?' (2006) 10 The International Journal of Human Rights 231

Coleman N, 'Non-Refoulement Revised - Renewed Review of the Status of the Principle of Non-Refoulement as Customary International Law' (2003) 5 Eur J Migration & L 23

Cook S, 'Repairing the Legacy of Elias-Zacharias' (2002) 23 MICH J. OF INT'L L. 223

Cooper J B, 'Environmental Refugees: Meeting the Requirements of the Refugee Definition' (1998) 6 NYU Env'tl LJ 480

Docherty B and Giannini T, 'Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees' (2009) 33 Harv Env'tl L Rev 349

Duffy A, 'Expulsion To Face Torture? Non-Refoulement In International Law' (2008) 20 International Journal of Refugee Law 373

Dun, O. & Gemenne, F. 'Defining 'environmental migration'' (2008) Forced Migration Review 10

Epule T, Peng C, and Lepage L, 'Environmental Refugees In Sub-Saharan Africa: A Review Of Perspectives On The Trends, Causes, Challenges And Way Forward' (2014) 80 GeoJournal 79

Foster M, 'Causation in Context: Interpreting the Nexus Clause in the Refugee Convention' (2002) 23 MICH J. INT'L L 265

Fraser S, 'Climate Persecutors: Climate Change Displacement and the International Community as Persecutor' (2016) 20 NZ J Env'tl L 107

Gammeltoft-Hansen T and Hathaway J C, 'Non-Refoulement in a World of Cooperative Deterrence' (2015) 53 Colum J Transnat'l L 235

Gemenne F, and Brucker P, 'From The Guiding Principles On Internal Displacement To The Nansen Initiative: What The Governance Of Environmental Migration Can Learn From The Governance Of Internal Displacement' (2015) 27 International Journal of Refugee Law 245

Gibney M, 'A "Well-Founded Fear" Of Persecution' (1988) 10 Human Rights Quarterly 109

Hathaway J C, 'Leveraging Asylum' (2010) 45 TEXAS INT'L L.J 503

Hodgkinson D, Burton T, Anderson H and Young L, 'The Hour When the Ship Comes In: A Convention for Persons Displaced by Climate Change' (2010) 36 Monash U L Rev 69

Hugo G, 'Environmental Concerns And International Migration' (1996) 30 International Migration Review 105

Imbert L, 'Premiers Éclaircissements Sur La Protection Internationale Des «Migrants Climatiques»' (2020) Revue des droits de l'homme

Jaswal P S and Jolly S, 'Climate Refugees: Challenges and Opportunities for International Law' (2013) 55 1 Journal of the Indian Law Institute 45

Johnson L S, 'Environment, Security and Environmental Refugees' (2010) 1 J Animal & Env'tl L 222

Keyes E, 'Environmental Refugees? Rethinking What's in a Name' (2019) 44 North Carolina Journal of International Law 461

Kolmannskog V, 'Climate Change, Environmental Displacement and International Law' (2012) 24 Journal of International Development 1071

Kunz E, 'The Refugee In Flight: Kinetic Models And Forms Of Displacement' (1973) 7 International Migration Review 125

Le Moli G, 'The Human Rights Committee, Environmental Protection and the Right to Life' (2020) 69 3 International and Comparative Law Quarterly 735

Lonergan S, 'The Role of Environmental Degradation in Population Displacement' (1998) 4 Environmental Change and Security Project Report 5

Maguire R, 'The Role Of Common But Differentiated Responsibility In The 2020 Climate Regime' (2013) 7 Carbon & Climate Law Review 260

McAdam J, 'The European Union Qualification Directive: The Creation Of A Subsidiary Protection Regime' (2005) 17 International Journal of Refugee Law 461

McNamara K, 'Conceptualizing Discourses On Environmental Refugees At The United Nations' (2007) 29 Population and Environment 12

McNamara K E and Gibson C R, 'We do not want to leave our land': Pacific ambassadors at the United Nations resist the category of 'climate refugees' (2009) 40 3 Geoforum 475

Molnár T, 'Limitations on the Expulsion of Aliens Imposed by the International Covenant on Civil and Political Rights' (2017) 2017 Hungarian YB Int'l L & Eur L 83

Morel M, and Moor N, 'Migrations Climatiques : Quel Rôle Pour Le Droit International ?' (2012) Cultures & conflits 61

Morrissey J, 'Rethinking The 'Debate On Environmental Refugees': From 'Maximilists And Minimalists' To 'Proponents And Critics' (2012) 19 Journal of Political Ecology 36

Myers N, 'Environmental Refugees' (1997) 19 2 Population and Environment 167

Nagra S, 'The Oslo Principles And Climate Change Displacement: Missed Opportunity Or Misplaced Expectations?' (2017) 11 Carbon & Climate Law Review 120

Olawuyi D S, 'Advancing Climate Justice in International Law: An Evaluation of the United Nations Human Rights Based Approach' (2015) 11 Florida A & M University Law Review 103

Papastavridis E, 'The European Convention of Human Rights and Migration at Sea: Reading the "Jurisdictional Threshold" of the Convention Under the Law of the Sea Paradigm' (2020) 21 3 German Law Journal 417

Prieur M, 'Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons' (2010) Urban Lawyer 247

Shacknove A, 'Who Is A Refugee?' (1985) 95 Ethics 274

Suzette Brooks Masters, 'Environmentally Induced Migration: Beyond a Culture of Reaction' (2000) 14 Geo Immigr LJ 855

Terminski B, 'Environmentally-Induced Displacement And Human Security' (2012) SSRN Electronic Journal

Williams A, 'Turning the Tide: Recognizing Climate Change Refugees in International Law' (2008) 30 Law & Policy 502

Worster W T, 'Contracting out of Non-Refoulement Protections' (2017) 27 Transnat'l L & Contemp Probs 77

KEIMENA TΩN HE

Declaration on Environment and Development (Rio Declaration), 14 June 1992, UN Doc A/CONF.151/26 (Vol. I)

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration), 16 June 1972, UN Doc A/CONF.48/14/Rev.1

Executive Committee of the High Commissioner's Programme, 'Summary record of the 430th meeting, held at the Palais des Nations, Geneva, on Wednesday, 5 October 1988' (1988) UN Doc A/AC 96/SR 430

Executive Committee of the Programme of the United Nations High Commissioner for Refugees, 'Summary Record of the 464th Meeting, held at the Palais des Nations, Geneva, on Monday, 7 October 1991' (1991) UN Doc A/AC.96/SR 464

Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration, 19 December 2018, UN Doc A/73/L.66

Global Compact on Refugees, 17 December 2018, UN Doc A/RES/73/151

ILA, Draft articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity (2019) UN Doc A/74/10

UN Commission on Human Rights, 'Report of UN Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights' (2005) UN Doc. E/EC.4/2006/2

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights 'General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)' (2000) UN Doc E/C.12/2000/4

UN Committee against Torture 'General Comment No. 1, Implementation of Article 3 of the Convention in the Context of Article 22'(1998) UN Doc. A/53/44

UN Committee on the Rights of the Child 'General Comment No. 6 on the Treatment of unaccompanied and separated children outside their country of origin' (2005) UN Doc CRC/GC/2005/6

UN Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, 'Glossary of Environment Statistics' (1997) UN Doc ST/ESA/STAT/SER.F/67

UN General Assembly 'Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons: Summary Record of the Thirty-fifth Meeting' (1951) UN Doc A/CONF.2/SR.35

UN General Assembly ‘Protection of the human rights in Chile. Note by the Secretary-General’ (1982) UN Doc A/37/564

UN General Assembly ‘Report of the Sub-Committee of the Whole on International Protection’ (1992) UN Doc A/AC.96/802

UN High Commissioner for Refugees, ‘Conclusions adopted by the Executive Committee on the International Protection of Refugees: Conclusion No. 6’ (1977) UN Doc A/10012/Add.1

UN High Commissioner for Refugees, ‘Guidelines on International Protection No 12: Claims for Refugee Status related to Situations of Armed Conflict and Violence under Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or 1967 Protocol relating to the Status of Refugees and the Regional Refugee Definitions’ (2016) UN Doc HCR/GIP/16/12

UN High Commissioner for Refugees ‘Note on Non-Refoulement’ (1977) UN Doc EC/SCP/2

UN Human Rights Committee, ‘Concluding Observations: United Republic of Tanzania’ (1998) UN Doc CCPR/C/79/Add.97

UN Human Rights Committee ‘General Comment No. 20: Article 7 (Prohibition of Torture, or Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)’ (1992) UN Doc A/44/40

UN Human Rights Committee ‘General comment no. 31 [80], The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant’ (2004) UN Doc CCPR/C/21/Rev.1/Add.13

UN Human Rights Committee ‘General comment no. 36, Article 6 (Right to Life)’ (2018) UN Doc CCPR/C/GC/36

UN Human Rights Committee ‘Report of the Human Rights Committee’ (1998) UN Doc A/53/40

UN Human Rights Council ‘Human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment: note / by the Secretary-General’ (2018) UN Doc A/73/188

UN Human Rights Council ‘Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Relationship between climate change and human rights’ (2009) UN Doc A/HRC/10/61

Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, UN Doc A/RES/217(III)

ΔΙΑΦΟΡΑ

African Commission on Human and Peoples' Rights 'General Comment No. 3 on the African Charter on Human and Peoples' Rights: The Right to Life (Article 4)' (2015)

'Agenda for the Protection of Cross-border Displaced Persons in the Context of Disaster and Climate Change', Volume 1 (2015) The Nansen Initiative Disaster-Induced Cross-border

Aidun H and Francis A, 'U.N. Human Rights Committee Issues Landmark Climate Migration Decision' (2020) Columbia Law School, Sabin Center For Climate Change Law
<<http://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2020/01/21/landmark-u-n-decision-says-countries-may-not-turn-away-climate-migrants-in-the-future/>>

Amnesty International, 'UN landmark case for people displaced by climate change' (2020)
<<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/01/un-landmark-case-for-people-displaced-by-climate-change/>>

Amnesty International UK, 'UN landmark climate refugee ruling sets 'global precedent'' (2020) <<https://www.amnesty.org.uk/press-releases/un-landmark-climate-refugee-ruling-sets-global-precedent>>

ASEAN Human Rights Declaration, adopted on 18 November 2012

Burson B, 'The Concept of Time and the Assessment of Risk in Refugee Status Determination' (Kaldor Centre Annual Conference, Sydney, 18 November 2016)

Cartagena Declaration on Refugees, adopted by the Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama, held at Cartagena, Colombia from 19 - 22 November 1984

Council of Europe, Parliamentary Assembly, Res 2307 (2019) 'A legal status for "climate refugees"'

Council of Europe, Parliamentary Assembly, Rec 1862 (2009) 'Environmentally induced migration and displacement: a 21st-century challenge'

Council of Europe, 'Report of Parliamentary Assembly on Environmentally induced migration and displacement: a 21st century challenge' (2008) Doc. 11785

Courtoy M, 'An Historic Decision for "Climate Refugees"? Putting it into Perspective' (2020) CEDIE <<https://uclouvain.be/en/research-institutes/juri/cedie/news/united-nations-human-rights-committee-views-on-communication-no-2728-2016-ioane-teitiota-v-new-zealand-october-24-2019.html>>

Crideau and CRDP, Faculty of Law and Economic Science, University of Limoges, 'Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons' (2008) *Revue Européenne de Droit de l'Environnement*

Cullen M, 'The UN Human Rights Committee's Recent Decision on Climate Displacement' (2020) *Asylum Insight* <<https://www.asyluminsight.com/c-miriam-cullen#.X7lAhM0zZPY>>

Delval E, 'From the U.N. Human Rights Committee to European Courts: Which protection for climate-induced displaced persons under European Law?' (2020) *Immigration and Asylum Law and Policy* <<http://eumigrationlawblog.eu/from-the-u-n-human-rights-committee-to-european-courts-which-protection-for-climate-induced-displaced-persons-under-european-law/>>

Desmet Villar C, 'Our Moral Responsibility Towards Climate Refugees' (2020) *Kennedy Institute of Ethics* <<https://kenedyinstitute.georgetown.edu/showcase/our-moral-responsibility-towards-climate-refugees/>>

European Commission, "Who qualifies for international protection" (2016) <https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum/refugee-status_en>

European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 'Study on Climate Change and Migration Legal and policy challenges and responses to environmentally induced migration' (2020) PE 655.591

European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, 'Study on "Climate Refugees" Legal and policy responses to environmentally induced migration' (2011) PE 462.422

Finnish Aliens Act (301/2004; amendments up to 1163/2019 included)

Friends of the Earth, 'Climate refugees' (2017) <<https://friendsoftheearth.uk/climate-change/climate-refugees>>

Gavouneli M, 'Legislating by Compacts? – The Legal Nature of the Global Compacts' (2019) *EJLT* <<https://www.ejiltalk.org/legislating-by-compacts-the-legal-nature-of-the-global-compacts/>>

Godin M, 'Climate Refugees Cannot Be Forced Home, U.N. Panel Says in Landmark Ruling' *Time* <<https://time.com/5768347/climate-refugees-un-ioane-teitiota/>>

ICRC 'Note on Migration and the Principle of Non-Refoulement' (2018)

IOM, 'Expert seminar: migration and the environment: International Dialogue on Migration 10' (2008)

IOM 'IML Information Note on The Principle of Non-Refoulement' (2014)

IOM 'Outlook on Migration, Environment and Climate Change' (2014)

Ionesco D, 'Let's Talk About Climate Migrants, Not Climate Refugees' UN Sustainable Development Goals <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/06/lets-talk-about-climate-migrants-not-climate-refugees/>>

Kälin W, and Schrepfer N, Protecting People Crossing Borders In The Context Of Climate Change, Normative Gaps And Possible Approaches (UNHCR 2012)

Kasotia P, 'The Health Effects Of Global Warming: Developing Countries Are The Most Vulnerable' <<https://www.un.org/en/chronicle/article/health-effects-global-warming-developing-countries-are-most-vulnerable>>

Kraler A, Noack M, Cernei T, "'Climate Refugees" Legal and Policy Responses to Environmentally Induced Migration, Paper prepared for the ClimMig Conference on Human Rights, Environmental Change, Migration and Displacement' (Vienna, 20-21 September 2012)

Lambert E, 'The Environment and Human Rights Introductory Report To The High-Level Conference Environmental Protection And Human Rights Environmental Protection' (Strasbourg, 27 February 2020)

Lewis S, 'Millions of future climate refugees may need protection, U.N. committee warns' (2020) CBS News <<https://www.cbsnews.com/news/climate-change-refugees-united-nations-rules/>>

Lyons K, 'Climate refugees can't be returned home, says landmark UN human rights ruling' (2020) The Guardian <<https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/climate-refugees-cant-be-returned-home-says-landmark-un-human-rights-ruling>>

McAdam J, 'Climate refugees cannot be forced back home' (2020) The Sydney Morning Herald <<https://www.smh.com.au/environment/climate-change/climate-refugees-cannot-be-forced-back-home-20200119-p53sp4.html>>

New Zealand Immigration, 'Information about Pacific Access Category Resident Visa' <<https://www.immigration.govt.nz/new-zealand-visas/apply-for-a-visa/visa-factsheet/pacific-access-category-resident-visa>>

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, 'Historic UN Human Rights case opens door to climate change asylum claims' (2020)

https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25482&fbclid=IwAR3GsnF287-ETldjKI3NkWACAkG_4RdUoq6juRDCEdz7BgG07cH-RcdHmjc

Ogata S, Statement at the United Nations Conference on Environment and Development (Rio de Janeiro, 1992)

Oslo Principles Commentary,

<https://globaljustice.yale.edu/sites/default/files/files/Oslo%20Principles%20Commentary.pdf>

Principles Concerning Treatment of Refugees, adopted by the Asian – African Legal Consultative Committee at its 8th Session in Bangkok in 1966

Reeh G, 'Human Rights and the Environment: The UN Human Rights Committee Affirms the Duty to Protect' (2019) EJLT <https://www.ejiltalk.org/human-rights-and-the-environment-the-un-human-rights-committee-affirms-the-duty-to-protect/>

Richard Black, Environmental refugees: myth or reality? (UNHCR 2001)

Sendut J, 'Climate Change As A Trigger Of Non-Refoulement Obligations Under International Human Rights Law' (2020) EJLT <https://www.ejiltalk.org/climate-change-as-a-trigger-of-non-refoulement-obligations-under-international-human-rights-law/>

Simmons D, 'What is 'climate justice'?' (2020) Yale Climate Connections <https://yaleclimateconnections.org/2020/07/what-is-climate-justice/>

Sgro A, 'Towards recognition of environmental refugees by the European Union' (2008) TERRA-HN <http://www.reseau-terra.eu/article844.htm>

Star C, 'Climate Justice Campaigns and Environmental Refugees. Environmental Governance: Transforming Regions & Localities: Ecopolitics XV Conference Proceedings' (Sydney, 12-14 November 2004)

Swedish Aliens Act (2005)

The Nansen Initiative Disaster-Induced Cross-border Displacement, <https://www.nanseninitiative.org/secretariat/>

The Nansen Initiative Agenda for the Protection of Cross-Border Displaced Persons in the Context of Disasters and Climate Change, https://disasterdisplacement.org/wp-content/uploads/2014/08/EN_Protection_Agenda_Volume_I_low_res.pdf

‘The Platform on Disaster Displacement: towards better protection for people displaced across borders in the context of disasters and climate change’, Platform on Disaster Displacement <<https://disasterdisplacement.org/the-platform/our-response>>

UN Department of Economic and Social Affairs, Toolkit on International Migration (2012)

UNHCR, ‘Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non-Refoulement Obligations under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol’ (2007)

UNHCR, ‘Advisory opinion on the Interpretation of the refugee definition’ (2004)

UNHCR, Brazil Plan of Action First Triennial Progress Report (2015-2017)

UNHCR, ‘Climate change and disaster displacement’ <<https://www.unhcr.org/innovation/why-unhcr-is-taking-action-on-climate-change-displacement/>>

UNHCR, ‘Handbook and Guidelines on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees’ (Geneva 2011)

UNHCR, ‘Note on Burden and Standard of Proof in Refugee Claims’ (1998)

UNHCR, ‘The Principle of Non-Refoulement as a Norm of Customary International Law. Response to the Questions Posed to UNHCR by the Federal Constitutional Court of the Federal Republic of Germany in Cases 2 BvR 1938/93, 2 BvR 1953/93, 2 BvR 1954/93’ (1994)

UNHCR, ‘UN Human Rights Committee decision on climate change is a wake-up call, according to UNHCR’ (2020) <<https://www.unhcr.org/news/briefing/2020/1/5e2ab8ae4/un-human-rights-committee-decision-climate-change-wake-up-call-according.html>>

Wu M, The Historic Case of Teitiota: Climate-Induced Asylum and Its Future (2020) OpinioJuris <<https://opiniojuris.org/2020/10/12/the-historic-case-of-teitiota-climate-induced-asylum-and-its-future/>>